הלכה · משנה תורה · מפרשים · עבודת המלך · ספר מדע

עבודת המלך על משנה תורה, הלכות יסודי התורה

רבי מנחם קרקובסקי

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

עבודת המלך על משנה תורה, הלכות יסודי התורה

רבי מנחם קרקובסקי

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/עבודת-המלך-על-משנה-תורה-הלכות-יסודי-התורה/
הקובץ נוצר ב־18 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611162349 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 5
הלכה א 5
הלכה ג 6
הלכה ד 6
הלכה ה 7
הלכה ו 7
הלכה ז 9
הלכה ח 10
הלכה ט 10
הלכה י 10
הלכה יא 11
הלכה יב 11
פרק ב 11
הלכה א 11
הלכה ב 12
הלכה ג 12
הלכה ד 13
הלכה ה 13
הלכה ז 13
הלכה ח 13
הלכה ט 14
הלכה י 14
פרק ג 14
הלכה א 14
הלכה ב 15
הלכה ג 15
הלכה ד 15
הלכה ה 16
הלכה ו 16
הלכה ז 16
הלכה ח 16
הלכה ט 16
הלכה י 17
הלכה יא 17
פרק ד 18
הלכה א 18
הלכה ג 18
הלכה ח 18
הלכה יג 18
פרק ה 19
הלכה א 19
הלכה ב 21
הלכה ג 24
הלכה ד 26
הלכה ה 32
הלכה ו 35
הלכה ז 39
הלכה ח 40
הלכה ט 41
הלכה י 43
הלכה יא 43
פרק ו 45
הלכה א 45
הלכה ב 45
הלכה ג 47
הלכה ד 48
הלכה ה 51
הלכה ו 52
הלכה ז 54
הלכה ח 54
הלכה ט 57
פרק ז 59

הלכה א 59
הלכה ב 60
הלכה ג 60
הלכה ד 60
הלכה ה 61
הלכה ו 61
הלכה ז 61
פרק ח 62
הלכה א 62
הלכה ב 63
הלכה ג 64
פרק ט 65
הלכה א 65
הלכה ב 68
הלכה ג 71
הלכה ד 73
הלכה ה 77
פרק י 77
הלכה א 77
הלכה ב 77
הלכה ג 78
הלכה ד 78
הלכה ה 79

פרק א

הלכה א

יסוד היסודות ועמוד החכמות לידע שיש שם מצוי ראשון. פתח רבנו בשם הוי"ה ברוך הוא עיין מפרש. והרב סדר משנה תמה למה פתח כן רבנו רק בספרו זה, ולא ביתר ספריו. והאריך לבאר דבר זה. ונעלם כרגע מעיני הרב ז"ל כי רק הספר הזה נכתב בידי רבנו בלשון הקדש, וזולתו בערבית. ואין מקום לדבר בזה.

וביאור הדברים של יסוד היסודות ועמוד החכמות עי' בהלכה ד' דר"ל יסוד היסודות בדרך האמונה, ועמוד החכמות בדרך המופת, וכמו שהאריך רבנו במורה בכמה דוכתי ועי' בהקדמת ספר האמונות והדעות לרבנו סעדיה גאון ז"ל.

לידע שיש שם מצוי. וכן לקמן בה"ו דייק לכתוב וידיעת דבר זה מצות עשה. וגם במנין המצות שבראש הספר כתב לידע שיש שם אלוה. ועי' להרב מעשה רוקח הספרדי דעתו דלכן דייק רבנו לכתוב לידע ולא כתב להאמין לפי שעיקר המצוה הוא ע"י הידיעה האמיתית כדרך שעשה אברהם אבינו ע"ה ועל דרך דע את אלהי אביך. אמנם בספר המצוות מצוות עשה א' כתב רבנו צונו להאמין באלהות. והוא שנאמין שיש שם עלה וסבה הוא פועל לכל הנמצאות, אולם כבר העיר הגאון ר' חיים העליר בספר המצות החדש שהוציא לאור ע"פ כתב יד מינכן, כי בגוף הערבי כתובה מלת אעתקא"ד שבאמת יש לה גם מובן דעת, ושפיר אפשר לתרגם שצונו בידיעת האלהות וכן והוא שנדע שיש עלה וסבה וכו' ולפי"ז יתאימו דברי רבנו בספר המצוות לדבריו כאן. וכמו שכתב גם במנין המצות שבראש ספר זה. והנה הרב ר' חסדאי בספרו אור ה' כתב בהצעתו, ואולם היות שרש התחלות התורה האלקית היא האמונה במציאות האל יתברך הוא מבואר בעצמו להיות התורה מסודרת ומצוה ממסדר ומצוה. ואין ענין להיותה אלקית זולת היות המסדר והמצוה האל יתברך. ולזה טעה טעות מפורסם מי שמנה במצות עשה להאמין מציאות האל יתברך. עכ"ל. ודבריו מכוונים כלפי דעת רבנו ומנינו, ועי' מ"ש לקמן בה"ו. ולפי דברינו אין מקום לתמיהתו. שבודאי יודה רבנו שהאמונה התמימה במציאות האל יתברך הוא עיקר. ולא יצויר מצוה בלי מצוה ידוע. אבל יש גם מצות עשה לדעת את ה'. והרי למצוה זו כבר יש מצוה מיסוד האמונה הפשוטה. ודברי רבנו ברורים ועי' מ"ש לקמן.

שם מצוי ראשון. אם הפירוש הוא כמו שרצו המפרשים לומר שם מצוי בצרי תחת השין, הנה כוונת רבנו כאן למ"ש במורה ח"א פ"א ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד, ר"ל שכמו שהוא אחד, כן יקרא אז בשם אחד לבד, והוא המורה על העצם לבד, ולא

שהוא נגזר. ובפרקי דר' אליעזר אמר עד שלא נברא העולם היה הקב"ה ושמו בלבד. הסתכל איך גלה שאלו השמות הנגזרים כלם נתחדשו אחר חדוש העולם וכו' ואין אצלם שם בלתי נגזר אלא זה, והוא יו"ד ה"א וי"ו ה"א אשר הוא שם המפורש הגמור עיי"ש היטב בדברי רבנו ז"ל ועי' למרן הגר"א בפירושו לס' יצירה פ"א ה"א אופן ג' היה לו נוסח אחר ופי' אחר בזה לפי דרכו בקודש. ואולי העתיק לשון הזוהר חדש בראשית ו' ע"א בשם ר' אבא אמר ר' יוחנן ושם הנוסח קודם שנברא העולם היה ה' אחד ושמו אחד. וכלשון רבנו בפרקי דר"א העתיק גם הרשב"ץ במגן אבות ועי' להגאון רד"ל בשם הגר"א עיי"ש היטב ועי' נפש החיים שער ב' סוף פ"ב בהג"ה שם. ואולם עיין בפתיחת הרב אבן תבון למורה כתב, כשירצו החכמים לומר שיש בעולם או בנמצא דבר אחד, ואמרו שיש שם דבר אחד רומזים במלת שם אל המציאות ואין זה בנמצא בלשון עברי ע"כ. ובאמת מצינו לרבנו שהוא משתמש פעמים רבות במלת שם.(בקשר עם יש או אין) במובן המלה הערבית ת"ם לציין מציאות או אי מציאות עי' לקמן ה"ד ובהל' עבודה זרה פ"א ה"א ובהל' תשובה פ"ג ה"ז ובהל' חמץ פ"ח ה"ח ובהל' מגילה פ"ב הי"ז ובפי"ד מהל' איסורי ביאה ה"ג ושאין שם צדיק גמור וכו' (ובדפוסים החדשים הכניסו כאן תיבת שום במקום שם ללא צורך) ועי' איסורי מזבח פ"ב ה"ח ועוד במקומות הרבה.

הלכה ג

שכל הנמצאים צריכים לו והוא ברוך הוא איננו צריך להם וכו'. מקורו בפסקתא זוטרתא בפסוק מעונה אלהי קדם. אתה הוא מעון העולם שכל העולם מתקיים בך ועי' מדרש רבה בראשית פס"ח ושמות רבה סוף פמ"ה אתרי טפלה לי ואין אני טפל לאתרי ובמדרש רבה ברכה ועוד טובא וכבר העירו בזה.

הלכה ד

הוא שהנביא אומר וה' אלקים אמת הוא לבדו האמת וכו'. מקור הדברים בירושלמי פ"ק דברכות ובפ"ק דסנהדרין ובמדרש רבה ריש פרשת אמור. למה הוא אמת אמר ר' אבון שהוא אלקים חיים ומלך עולם ועי' פסקתא פי"ד וכבר העירו מזה. והנה רבנו כתב כאן הוא שהנביא אומר, ואח"כ בהלכה ה' כתב גם מופת לזה שהגלגל סובב תמיד ואי אפשר שיסוב בלי מסבב וכבר עמד בזה הרב קנאת סופרים לספר המצוות. והוא לפי מה שכתבנו לעיל דיסוד היסודות ר"ל ע"פ דרך האמונה, ועמוד החכמות בדרך המופת, ולזה כתב הוא שהנביא אומר וזהו יסוד האמונה ואח"כ נגד עמוד החכמות הביא ע"ז המופת. ורבנו בכל זה לשיטתו אזיל דיש אמונה והוא העיקר ובנוי על יסוד הנבואה, ויש מצוה שהיא הידיעה והיא בנויה על המופת. והבן.

הלכה ה

והוא המנהיג הגלגל בכח שאין לו קץ ותכלית בכח שאין לו הפסק שהגלגל סובב תמיד ואי אפשר שיסוב בלי מסבב וכו'. עי' עקרים מאמר שני פ"ה וז"ל המופת הראשון מהם שעשה הרב ז"ל הוא בנוי על מציאת תנועה תדירה נצחית כמו שיניח הפילוסוף, וזה ממה שלא יודה אותו כל בעלי הדת האלהות המאמינים בחידוש וכו' ועי' בענפים שם כתב וז"ל רבים כותבים סרה על הרמב"ם וכו' ובפרט מ"ש בס' המדע וכו' וז"ל אלוה זה אין לסופו קץ ותכלית שהרי הגלגל סובב תמיד (מכוין לדברי רבנו לקמן בה"ז) אלא שכבר התנצל הרמב"ם בסוף פע"ג (צ"ל פע"א) מחלק הראשון מהמורה וז"ל הנה כבר התבאר לך כי מופתי מציאות ה' ואחדותו והיותו בלתי גשם אמנם צריך שילקחו לפי הנחת הקדמות ויתקיים המופת השלם הן שיהיה העולם קדמון או מחודש ולכן תמצא כי לעולם במה שחברתי בספרי התלמוד כשיזדמן לי זכרון יסודי הדת לדבר בקיום מציאות שאני אקיימנה במאמרים נוטים לצד הקדמות. אין זה שאני מאמין הקדמות אמנם אני רוצה שאקיים מציאותו יתברך באמונתנו בדרך מופתי שאין מחלוקת בו בשום פעם עכ"ד רבנו ועי"ש באריכות דבריו העמוקים.

הלכה ו

וידיעת דבר זה מצות עשה שנאמר אנכי ה' אלהיך. רבנו בספר המצות הביא מקורו מגמרא דמכות כ"ד בדרשה דר' שמלאי דמונה אנכי במנין תרי"ג המצות. ודעת הרב בעל הלכות גדולות ידועה דס"ל דאנכי הוא עיקר ויסוד אבל לא מצוה, ודעתו מיוסדת על דרשת המכלתא דאמרו שם כשם שקבלתם מלכותי קבלו גזירותי הרי דאנכי אינה בכלל המצות אלא יסוד. ועי' להרמב"ן ז"ל בהשגותיו לספר המצוות שבמנין העשין בעמדו לימין הבה"ג ומישב דבריו כתב מ"מ אבל עוד במצות לא תעשה אבאר המתחוור לי ושם במנין הל"ת הכריע כדעת רבנו דאנכי הוא מצוות עשה. ועי' לרבנו במצוה ב' ביאר שזאת המצוה תקרא עול מלכות שמים. רצונם ההודאה ביחוד והאמנתו. וכנראה כתב כן בכדי לישב ההשגה מהמכלתא שהבאנו וכבר העירו רבותינו האחרונים ז"ל שבאמת אין סתירה לדעת רבנו מהמכלתא שהרי סתם מכלתא ר' ישמעאל ולדידיה אפשר שפיר לומר דאין אנכי במנין העשין. דהרי ס"ל לר"י דהשיבו על לאו לאו, ועל הן הן, הרי דאנכי ולא יהיה לך לא נאמרו בדבור אחד, אבל לדידן דס"ל דאנכי ולא יהיה לך בדבור אחד נאמרו והרי לא יהיה לך הוא בודאי מצוה אפילו לדעת הבה"ג וממילא גם אנכי מצוה.

ומיושב בזה גם מה שהשיגו על רבנו מהא דאמרו בהוריות ח' איזו מצוה שנאמרה בתחילה הוי אומר זה עכו"ם הרי דלא יהיה לך היא מצוה ראשונה ולא אנכי, ולפי"ז ניחא

שפיר, דהתם ג"כ תנא דבי ר' ישמעאל קאמר לה ולדידיה אין אנכי במנין המצוות, ועי' סדר משנה האריך. ואנחנו שזכינו לאורה של המכלתא דר' שמעון בר יוחאי (שהוציא לאור הה"ג ר' דוד צבי הופמן ז"ל) ושם איתא וידבר אלהים מלמד שהיה אומר להם על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון (ר"ל שהיה אומר הדברות כסדר ולא שנים בבת אחת) דבר אחר וידבר אלהים את כל הדברים יכול באחרונה אמרו לו קבלנו עלינו, ת"ל אנכי ה' אלהיך. אנכי היה בכלל ויצא מוצא מן הכלל למד על הכלל מה אנכי היה לו דבור בפני עצמן וקבלה בפני עצמו אף כל הדברות היה להן דבור בפני עצמו וקבלה בפני עצמן. וגם כאן משמע דאנכי הוא עיקר בפני עצמו, ולא מצוה רק כהמכלתא דר' ישמעאל דקבלו עול מלכות תחילה. אמנם גם כאן סיים אח"כ מה ת"ל לאמור מלמד שהיה נאמר להם על כל דיבור ודיבור על לאו לאו ועל הן הן והוא להדיא כר' ישמעאל דאנכי ולא יהיה לך לא נאמרו בדבור אחד אבל אין הדברים מוכרחים כלל.

אולם לפי מה שבארנו לעיל בשיטת רבנו, דס"ל דהאמונה במציאות הוא עיקר, והמצוה היא הידיעה א"כ לא קשה כלל מן המכלתא. ואדרבה רבנו הכריע כן בכדי להשוות דעת המכלתא עם סוגית הש"ס דילן דמנה מצות אנכי במנין תרי"ג המצות ואלו במכלתא משמע דהוא עיקר ולא מצוה. ועל כן חלק להו רבנו בתרתי דהעיקר הוא האמונה והמצוה היא הידיעה. ומסוגיא דהוריות לא קשה דמלבד דלשיטת רבנו גם אנכי בכלל עכו"ם הוא שהאמונה במציאות ולא יהיה לך דהיינו שלא יעלה על דעתו שיש אלוה אחר חוץ מזה כמבואר לקמן נאמרו בדבור אחד, ועי' רש"י בהוריות שם כתב ג"כ להדיא הכי, איזה מצוה שנאמרה בתחלה הוי אומר זה עכו"ם דכתיב בתחלת עשרת הדברות אנכי ולא יהיה לך דהיינו עכו"ם ופשוט. אבל גם מלבד זה אפשר דרבנו מפרש לסוגיא דהוריות כמ"ש הרב באר שבע דאין כונת מצוה שנאמרה בתחלה מה שנאמרה בריש עשרת הדברות אבל ר"ל שנצטוה בה אדם הראשון וכן דרשו להדיא בספרי שלח אשר צוה ה' אל משה מנין אתה אומר שכל המודה בעכו"ם כופר בעשרת הדברות וכו' מנין אף במה שנצטוו האבות וכו' והביאו רבנו בפ"ב מהל' עכו"ם המודה בעכו"ם כופר וכו' ובכל מה שנצטוו הנביאים מאדם עד סוף העולם והביא ע"ז הפסוקים. והא דפריך בגמרא שם והא אמר מר עשר מצוות נצטוו במרה ר"ל דמזה מוכח שאדם לא נצטוה לדורות עיי"ש היטב ועי' להראנ"ח בדרשותיו ליתרו ציין מאמרים רבים לסיוע דעת רבנו ואין מקום להאריך.

וכל המעלה על דעתו שיש אלוה חוץ מזה עובר בלא תעשה שנאמר לא יהיה לך אלהים אחרים על פני. עי' מפרש ועי' סמ"ג לא תעשה א' כתב שלא להעלות במחשבה שיש

שום אלוה זולתי ה' שנאמר לא יהיה לך אלהים אחרים על פני, ותניא במכלתא לפי שנא' לא תעשה לך פסל העשוי כבר מנין שלא יקיים ת"ל לא יהיה לך ואין מקרא יוצא מידי פשוטו, ומלשון על פני דורש במדרש כפשוטו שאסור לשתף שם שמים ודבר אחר וזהו מה שאמר שם אין מקרא יוצא מידי פשוטו. ובפ' ד' מיתות שאמר כל המשתף שם שמים ודבר אחר נעקר מן העולם שנא' בלתי לה' לבדו. המקרא ההוא בא לעונש וזה לאזהרה עכ"ל. עי' למהרש"ל שם מה שהאריך בביאורו דעיקר הצווי של לא יהיה לך הוא על המחשבה עי"ש היטב ונראה מתוך הדברים שהיה לפני הסמ"ג במכלתא כן שהרי זה לשונו וזהו מה שאומרים אין מקרא יוצא מידי פשוטו. ועי' ביראים סי' ס"ג ובחדש סי' רמ"ג כתב ואין מקרא יוצא מידי פשוטו לפי שנא' אנכי ה' אלהיך למדנו שצוה הקב"ה שימליכוהו עליהם, אבל שלא לשתף דבר אחר עמו לא למדנו לכך כתיב לא יהיה לך אלהים אחרים על פני שלא לשתף דבר אחר עמו וכו' ועי' במבאר שם שכתב שכנראה העתיק הסמ"ג דברי היראים ועליו כתב וזהו מה שאומרים אין מקרא יוצא מידי פשוטו, אף שלא הזכיר את היראים, ואין הדברים מוכרחים כלל.

והרמב"ן ז"ל כתב בספר המצוות ריש לא תעשה ב' וז"ל ולדעת הת"ק אינו כן, אבל יהיה מניעה מהודות האלהות לזולתו יתעלה מלשון והיה ה' לי לאלהים, והלכה כת"ק ופשט דבריהם בכל מקום כך הוא אמרו באגדה בפ' הנזקין (נ"ז) אתיוה לקמא אמרו ליה פלח לצלמא אמר כתיב בתורה לא יהיה לך אלהים אחרים על פני אפקוהו וקטלוהו. וכן אונקלוס תרגם לא יהי לך אלוה אחרן בר מיני. ודע כי בכל מקום שאמר הכתוב אלהים אחרים הכונה בו אלהים אחרים זולת השם הנכבד ולכן יתפיס זה הלשון בקבלת האלהות או בעבודה לו כי יאמר לא תקבלו עליכם אלוה בלתי לה' לבדו אבל כשידבר בעשיה לא יאמר בכתוב אחרים וחלילה. ועי' בחינוך מצוה כ"ו כתב ג"כ ולא תמצא לעולם מאמר הכתוב אלהים אחרים כי אם על האמנת הלב עי"ש היטב וכ"כ הרמב"ן ז"ל בפירושו על התורה ג"כ, והם המה דברי רבנו כאן ותו לא מידי.

שזהו העיקר הגדול שהכל תלוי בו. בכתב יד אברבנאל ליתא לתיבת הגדול. ועי' בדברי רבנו לקמן בפ"ב מהלכות עכו"ם ה"ד כתב רבנו ג"כ והוא עיקר כל המצוות כלן והבאתי שמה מקור הדברים בילקוט בשם ספרי זוטא. הא מה מצוה שכל המצות תלויין בה זו עכו"ם וכו' עיי"ש.

הלכה ז

אלוה זה אחד הוא וכו' וידיעת דבר זה מצות עשה שנא' ה' אלהינו ה' אחד. ובספר המצוות לרבנו מצוה ב' כתב, וברוב המדרשות תמצאם אומרים על מנת ליחד את שמי

על מנת ליחדני ורבים כאלה ורוצים בזה המאמר שהוא אמנם הוציאנו מן העבדות ועשה עמנו מה שעשה מן החסד והטוב על מנת שנאמין היחוד כי אנחנו חייבים בזה והרבה מה שיאמרו מצות יחוד ויקראו ג"כ זאת המצוה מלכות שמים כי הם יאמרו כדי לקבל עליו עול מלכות שמים ר"ל להודות ביחוד ולהאמינו. ועי' בברכות וחגיגה ג' ובמדרש רבה אתם עשותוני חטיבה אחת בעולם ועי' בערוך ערך חטיבה.

הלכה ח

הרי מפורש בתורה ובנביאים שאין הקב"ה גוף וגויה. באגרת הרמב"ן ז"ל הוא ס' מלחמת ה' הביא כענין זה וז"ל אמרו רז"ל באמת ובשבועה שאין ליוצר כל יתברך שמו לא דמות ולא צורה והרבה ממאמרי חז"ל תמצאם ע"ז הדרך ועי' מדרש שוחר טוב (סי' פ"א) מזמור א' חזקיה בר' חייא אמר וכו' עיי"ש.

הלכה ט

אם כן מהו זה שכתוב בתורה ותחת רגליו וכו'. עי' במורה חלק א' פכ"ח.

הכל לפי דעתן של בני אדם הוא שאין מכירין אלא הגופות. עי' במדרש רבה והוא בילקוט יתרו ריש פ"ו א"ר לוי נראה להם הקב"ה כאיקונין זו שמראה פנים לכל צד, אף בני אדם מביטין בה וכו' ושם לפי כחו של כל אחד ואחד עי"ש, ובמדרש שוחר טוב שהבאנו לעיל שהם מדמין צורה ליוצרה כתב אין משמיעין לאוזן אלא מה שהיא יכולה לשמוע וכו'.

ודברה תורה כלשון בני אדם. עי' במורה חלק א' פכ"ו ביאור דבר זה.

ראיה דבר שנביא אחד אומר שראה הקב"ה לבושיה כתלג חיור וכו'. במדרש רבה וילקוט שם דבר אחר לפי שנראה להם הקב"ה בים כגבור עושה מלחמה בסיני כסופר מלמד תורה ונראה להם בימי דניאל כזקן מלא רחמים א"ל הקב"ה לא בשביל שאתם רואים אותי דמויות הרבה וכו' וכן מבואר גם במכלתא יתרו פ"ה ב'. וכתב רבנו **כשליח צבור עטוף**. הוא בגמ' דר"ה י"ז מלמד שנתעטף הקב"ה כשליח צבור וכו' ועי' חגיגה י"ד כתוב אחד אומר לבושיה כתלג וכו' הא בישיבה הא במלחמה ועוד הרבה.

הלכה י

מהו זה שבקש משה רבנו להשיג כשאמר הראני נא את כבודך, ביקש לידע אמתת המצאו של הקב"ה. עיין כ"מ שהביא השגת הראב"ד ע"ז שהרי ראה בסיני בארבעים יום של לוחות מה שלא ראה נביא מעולם וכו' ומה הוצרך עוד וכו' וכו' ועי' לרבנו במורה חלק א' פנ"ד מש"כ בזה ויתישבו כל הדברים. ומרן מהר"ם פדואה הביא נוסחא ישנה ומדויקה תחת מהו זה שביקש משה צ"ל וזהו שביקש משה. אבל עיין להרדב"ז ז"ל

בלשונותיו חלק ב' סי' רנ"ב חולק על נוסחא זו, ונוסחא דידן עדיף לפי שבאה אח"כ התשובה עי"ש היטב במה שהאריך בזה.

הלכה יא

לא שינה ולא הקיצה ולא כעס וכו'. מכילתא. אל קנא אני שליט בקנאה ואין הקנאה שליטה בי, אני שליט בתנומה ואין התנומה שליטה בי.

וכך אמרו חכמים אין למעלה וכו' ולא עורף ולא עיפוי. והוא בחגיגה ט"ו עי' מפרש, ועי' לרבנו בפי' המשנה בחלק ביסוד השלישי. לא עורף הוא פירוד ולא עיפוי הוא חבור עי"ש ועי' במורה חלק א' בכל ביאורי השמות האלה.

הלכה יב

על הכל אמרו חכמים דברה תורה כלשון בני אדם. עי' בפסקתא זוטרתא בפרשת ואתחנן.

ואילו היה פעמים כועס ופעמים שמח וכו'. עי' מדרש שוחר טוב פ"ב מלך בשר ודם כשהוא כועס אינו ברצון אבל הקב"ה אינו כן אלא כשהוא כועס הוא ברצון. ועי' עוד בכמה מקומות במדרשים וכבר העירו עליהם המחברים.

פרק ב

הלכה א

האל הנכבד והנורא הזה מצוה לאהבו וליראה אותו וכו'. הרש"ל ז"ל בביאוריו לסמ"ג סימן ד' כתב לבאר תאר הנכבד המוזכר כאן עי"ש. וכלל רבנו כאן את שתי המצוות אהבת ה' ויראתו ביחד לפי שהן נובעות ממקור אחד ודרך אחד להן כמ"ש בהל' ב' ועי' יראים סי' ב' ובחדש סי' ת"ד כתב ואין לך אהבה במקום יראה, ויראה במקום אהבה אלא במדת המקום לבד.

שנאמר את ה' אלהיך תירא. בספר המצוות מצוה ד' הביא רבנו מקור לדבריו דאת ה' אלהיך תירא הוא מצוות עשה מגמ' דסנהדרין נ"ו דאמר שם ועוד אזהרת עשה היא, וכל אזהרת עשה לא שמה אזהרה. רוצה לומר שזה שאמרת שאזהרתיה (דמברך ה') מאת ה' אלהיך תירא אינו אזהרה, כי הוא צווי והוא מ"ע ואין מזהירין בעשה, הנה נתבאר לך כי אמרו את ה' אלהיך תירא זו מצות עשה עכ"ל רבנו ועי' מ"ש רבינו בסוף הל' שבועות שכתב רבינו שם בהזכרת שם שמים לבטלה מקרא דליראה את השם הנכבד והנורא ותמהו עליו רבותינו טובא והדברים מיושבים לפי דברי רבינו עי"ש.

הלכה ב

והיאך הוא הדרך לאהבתו ויראתו. בשעה שיתבונן האדם במעשיו וכו' ויראה מהם חכמתו. וז"ל רבנו בספר המצוות מ"ג ולשון ספרי לפי שנאמר ואהבת את ה' אלהיך איני יודע כיצד אוהב את המקום ת"ל והיו הדברים האלה וכו' שמתוך כך אתה מכיר את מי שאמר והיה העולם וכו' עי"ש היטב ועי' בתשובות רבנו בפאר הדור סי' נ"ג שכתב אמנם מה ששאלתם מה תועלת יש בידיעה זו כבר אמר ר' מאיר בבריתא הסתכל במעשיו שמתוך כך אתה מכיר וכו' וזהו מה שסיים רבנו בסוף ההלכה כמו שאמרו חכמים בענין אהבה וכו'. ועי' בפרקי דר"א פ"ג עי"ש היטב ועי' היטב לרבנו סעדיה גאון באמונות ודעות מאמר ב' ככל הדברים האלה.

מיד הוא אוהב ומשבח ומפאר. כלל בזה רבנו מ"ש בספר המצוות שבכלל מצוה זו שנהיה קוראים לבני אדם כולם לעבודתו יתעלה ולהאמין בו. כשתאהב איש אחד תספר בשבחיו ותרבה בהם וכו' והוא מלשון הספרי אהבהו על הבריות ובפרקי דר"א פ"ג כתב יש לנו לדרוש במה שעשה ובמה שהוא עתיד לעשות למען יתרומם שמו של הקב"ה בבריותיו שברא וכו'.

וכשמחשב בדברים האלו מיד הוא נרתע לאחוריו ויפחד. (בס' ארחות חיים חלק ב' הוצאת מקיצי נרדמים הנוסחא מיד הוא נרתע לאחוריו וירא מפניו). מקורו בספרי ברכה נתקבצו כל ישראל אצל משה וכו' מה היא מדת כבודו של מעלה וכו' מיד נפל לארץ וכו' עי"ש כל הענין. והנה בספר המצוות מ"ד כתב רבנו להאמין יראתו יתעלה ולהפחד ממנו ולא נהיה ככופרים ההולכים בשרירות לבם ובקרי אבל נירא ביראת ענשו (או כנוסח כתב יד מינכן אבל נירא ביאת ענשו) הזכיר שם רבנו יראת העונש וכאן כתב רבנו מעלת היראה היותר גדולה יראת הרוממות שהיא באה ע"י הכרת גדלו.

ויודע שהוא בריה קטנה שפלה אפלה עומדת בדעת קלה. עי' פסקתא זוטרתא על הפסוק רוכב שמים בעזרך, ממעשיו אנו יכולים לדעת עומק שבחו. אם המאורות שהם ברקיע השמים אין אתם יכולים להסתכל בהם וכו' ועי' חולין ס' ועוד.

הלכה ג

כל מה שברא הקב"ה בעולמו נחלק לג' חלקים וכו'. עי' במורה חלק ב' פ"י ופי"א שם הביא רבנו דברי המדרש שהמלאך הוא שלישו של עולם ואמר וכבר ביארנו זה בחבורנו הגדול בתלמוד כי הנבראות כלם שלשה חלקים השכלים הנפרדים המה המלאכים, והשני גופות הגלגלים, והשלישי החומר הראשון ר"ל הגופות המשתנות תמיד שתחת הגלגל כן יבין מי שירצה להבין חידות הנבואה וכו'.

שהמלאכים אינם גוף וגויה אלא צורות נפרדות זו מזו. וכתב בהלכה ד' ומהו זה שהנביאים אומרים שראו המלאך אש ובעל כנפים עי' כל זה במורה חלק א' פמ"ט והביא ע"ז מדרשים ז"ל בבראשית רבה להט החרב המתהפכת על שם משרתיו אש לוהט, המתהפכת שהם מתהפכים פעמים אנשים וכו' הנה כבר בארנו בזה המאמר שהם אינם בעלי חומר ואין להם תכונה קיימת גשמית חוץ לשכל אבל הכל במראה הנבואה וכו' והאריך שם, ועי' קרשקש ואברבנאל שם ועי' עוד בחלק ב' פמ"ב בארוכה ועי' עוד במדרש רבה שמות פכ"ה.

הלכה ד

וכמו שנאמר עושה מלאכיו רוחות. עי' בפרקי דר"א פ"ד והמלאכים וכו' כשהן נשלחין בדברו נעשין רוחות וכשהן משרתין לפניו נעשים של אש שנאמר וכו' ועי' ילקוט איוב רמז תתקכ"ה פעמים שעושה וכו' ועי' ביאורי הגאון רד"ל שם ובמה שהביא מזוהר חדש רות וזוהר חדש תרומה עי"ש היטב בכל זה.

הלכה ה

ובמה יפרדו הצורות זו מזו והרי אינן גופין וכו'. מרן הגר"ח בספרו נפש החיים הביא דבר זה מזוה"ק עי"ש.

הלכה ז

ולפיכך נקראים חיות הקודש. עי' חגיגה ט"ו ב' וע"ז מ"ג ב' וחולין צ"ב א'.

כל אלו עשרה השמות שנקראו בהן המלאכים על שם עשר מעלות שלהן הן. עי' במגדל עוז ועי' במורה חלק ב' פ"ד עי"ש ועי' בזוהר הקדש פרשת בא.

ומעלה שאין למעלה ממנה וכו', היא מעלת הצורה שנקראת חיות וכו'. עי' פרקי דר"א פ"ד והחיות עומדות אצל כבודו וכו' ועי' ספרי בהעלותך פ' ק"ג דאמר ר' עקיבא כי לא יראני האדם כמשמעו וחי אלו מלאכי השרת א"ר שמעון התימני איני כמבטל דברי ר"ע אלא כמוסיף עליהם אדם כמשמעו וחי אלו חיות הקודש ומלאכי השרת הרי שמעלתן גדולה ביותר.

ומעלה עשירית היא מעלת הצורה שנקראת אישים וכו'. עי' בדברי רבינו לקמן בפ"ד ה"ו ובפ"ז ה"א.

הלכה ח

אפילו מעלה הראשונה אינה יכולה להשיג אמתת הבורא. עי' בפרקי דר"א פ"ד והחיות וכו' ואינן יודעות מקום כבודו ועי' להג"ר דוד לוריא בביאוריו שם הביא מריש תורת כהנים פרשת ויקרא ובמדרש במדבר רבה סוף פרשת נשא אמר ר' עקיבא אף החיות וכו'

שנאמר כי לא יראני האדם וחי ועי' קרבן אהרן שם והרשב"ץ במגן אבות חלק ב' העתיק בלשון הפרקי דר"א במקומו לא נאמר אלא ממקומו אפילו החיות הנושאים הכסא אין רואות אותו, ועי' בשמות רבה פכ"ג אף חיות הנושאות וכו' עי"ש ועי' בספרי בהעלותך שהבאתי לעיל ומסיים שם ר' אלעזר בר' יוסי אומר לא שאינם רואים אלא אף שאינן שומעין שנאמר ותשאני רוח וכו'.

הלכה ט

ולפי שהוא יודע עצמו וכו' הוא יודע הכל ואין דבר נעלם ממנו. עי' מורה חלק ג' פכ"א ביאור הדברים.

הלכה י

הקב"ה מכיר אמתו ויודע אותה כמו שהיא וכו' נמצאת אתה אומר הוא היודע והוא הידוע והוא הדעה עצמה הכל אחד. עי"ש במורה פ"כ ביאור הדברים וכבר הביאו בעלי הסוד הדברים האמורים לר' נחוניה בן הקנה והובא בפרדס רמונים פי"ג ממהות והנהגה, שלש ראשונות אלו הם חשובות כאחד שהם דעת כתר והיודע חכמה והיודע בינה ועי' בפרדס רמונים שם שהאריך לבאר הדברים והם מתאימים עם דברי רבנו. ורבנו במורה ח"א פס"ח הביא הדברים בשם הפילוסופים, וכתב וכבר זכרנו אנחנו זה ג"כ בחבורינו הגדול משנה תורה שזה פנת דתנו כמו שבארנו שם ועי"ש שהאריך בזה הרבה ועי' קרשקש שם.

ולפיכך אומר חֵי פרעה וחֵי נפשך ואין אומר חֵי ה' אלא חַי ה' וכו'. וכן האריך במורה שם, ובשמיני לשמונה פרקים. ולזה העיקר הגדול לא התירו הלשון עברי לומר חֵי ה' צבאות כמ"ש חֵי פרעה חֵי נפשך ר"ל שם מצורף כי המצורף והמצטרף אליו שני דברים חלוקים ולא יצטרף הדבר לעצמו. ולפי שחיי השם הם עצמו. ועצמו הוא חייו ואין דבר אחר זולתו לא הזכירוהו בצירוף אך אמר חַי ה' צבאות חַי השם הכונה בזה שהוא וחייו אחד עכ"ל, ולפי"ז שפיר אפשר לומר מכל מקום חֵי העולם או חֵי העולמים לפי שהוא חיות כל העולמים וסרה קושית בעל העקידה ז"ל מדניאל י"ב וישבע בחי העולם. ועי' אבן עזרא שם.

פרק ג

הלכה א

הגלגלים וכו' והם תשעה גלגלים וכו'. עי' במורה ח"ב פ"ט כתב כבר ביארנו לך שמספר הגלגלים לא דוקדק בזמן אריסטו ושהמונים הגלגלים בזמננו תשעה. אמנם מנו

הכדור האחד הכולל גלגלים רבים וחשבוהו לאחד וכו' ולזה לא תרחיק עוד מאמר קצת החכמים שני רקיעים הם שנא' הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים וכו' ומנה שם את שבעת כוכבי הלכת עם סדורם כאן אבל הוא מסופק בכמה פרטים שהחליט כאן. ועי' עוד בדברי רבנו שם בח"ב פ"ד עי"ש היטב ועי' במפרש ועוד מחברים שציינו למאמר הגמ' בחגיגה פ"ב ובמדרש רבה דז' רקיעים הם ולפי"ז הכונה לז' כוכבי לכת, וגלגל שמיני שבו שאר כל הכוכבים וגלגל התשיעי הגלגל החוזר בכל יום מן המזרח למערב והוא המקיף ומסבב את הכל כמ"ש רבנו ועי' בדברינו לקמן ה"ה.

גלגל הקרוב ממנו הוא גלגל הירח. עי' חגיגה י"ב שם רקיע שבו חמה ולבנה כוכבים ומזלות קבועים. ועי' במדרש רבה בראשית פ"ו היכן גלגל החמה ולבנה נתונים ברקיע השני ועוד בכמה דוכתי ואין סתירה מזה לדברי רבנו דהרי דעת חכמי ישראל היה שבגלגל אחד נתונים, וגם זה בכלל מה שהודו לחכמי אומות העולם. ואין כאן מקום להאריך.

הלכה ב

כל גלגל וגלגל וכו' נחלק לגלגלים הרבה. עי"ש במורה בח"ב פ"ד שהבאנו.

כמו גלדי בצלים וכו' וכלם אין ביניהם מקום פנוי. עי' ביאור הדברים במורה ח"א פע"ב והם כדורים רבים אחד תוך שני אין פנוי ביניהם ואין ריקות כלל וכו' ועי' בבראשית רבה פ"ד ובילקוט תהלים פ' ק"ד גלדה טפה האמצעית ונעשה השמים וכו' ושם בשם ר' יהודה בר סימון יעשה מטלית לרקיע כמה דאת אמר וירקעו את פחי הזהב וכבר העירו מדברי המדרש.

כמו הגלגל התשיעי החוזר ממזרח למערב. ובפי' אברבנאל ליתא ממזרח למערב השני ונוסחא דידן עדיף.

הלכה ג

כל הגלגלים וכו' ואין להם לא עין אדום ולא עין שחור ולא שאר עינות וזה שאנו רואין אותן כעין התכלת למראית עין בלבד הוא לפי גובה האויר. עי' במדרש רבה בראשית סוף פ"ד מה סמנים הללו מהן ירוקין מהן אדומין מהם שחורים ומהם לבנים כך שמים פעמים ירוקין וכו' והם המה דברי רבנו וכבר העירו מזה.

הלכה ד

כל הגלגלים הם עיגולים ככדור. עי' ירושלמי פ"ג דעבודה זרה ה"א שהעולם עשוי ככדור וכבר העירו מזה, ובאמת התם קאי על כדור הארץ. וכן הוא גם במדרש רבה במדבר פי"ג הארץ היא עשויה ככדור וכן הוא בזוה"ק ויקרא דהא כל ישובא מתגלגלא בעיגולא

ככדור וכו' אבל נכון לציין יותר הא דירושלמי שבועות פ"ג ה"ח ומעשרות פ"ה דאין מרובע משׁשׁת ימי בראשית. ואמ"ל.

הלכה ה

מספר כל הגלגלים המקיפין את כל העולם שמונה עשר. עי' מפרש. ועי' במורה ח"א פע"ב וז"ל ומספר אלו הכדורים המקיפים העולם אי אפשר בשום פנים ולא בשום ענין שיהיו פחות משמונה עשר כדור, ואמנם אם מספרם יותר הוא אפשר ויש בו עיון. ועי' מפרשים שם דהם אלו השמונה עשר. שבתי צדק מאדים לבנה וכוכב הרי חמשה וגלגל יוצא לכל אחד ואחד הרי עשרה. ונוגה וחמה ושני גלגלים יוצאים לכל אחד ואחד הרי ששה עשר, וגלגל ערבות וגלגל הכוכבים הקיימים הרי י"ח בלא ספק. ועי' רדב"ז בלשונותיו סי' ב' שעמד על דברי רבנו מאמרם ז"ל ז' רקיעים הם והאריך בזה. ועי' בדברי רבנו במורה ח"ב פ"ח כתב ולא תרחיק היות דעת אריסטו חולק על דעת החכמים בזה וכו' וכבר ידעת הכרעתם דעת אומות העולם על דעתם בעניני התכונה האלו, והוא אמרם בפירוש ונצחו חכמי אומות העולם לחכמי ישראל וזה אמת כי הענינים העיוניים אמנם דבר בהם כל מי שדבר כפי מה שהביא אליו העיון ולזה יאמן מה שהתאמת מופתו. ובמדה זו אמנם נמדדים גם דברי רבנו בענינים אלו.

הלכה ו

גלגל התשיעי וכו' חלקוהו החכמים הקדמונים לשנים עשר חלקים וכו'. עי' ברכות ל"ב ושם נ"ח ופסחים צ"ד ועי' מדרש אסתר מנוים שם כל המזלות וכבר העירו מזה. ועי' בפרקי דר"א פ"ו ובפסקתא רבתא פסקא דעשרת הדברות.

הלכה ז

ואלו הי"ב צורות לא היו מכוונות כנגד אותן החלקים אלא בזמן המבול אבל בזמן הזה כבר סבבו מעט. עי' ברייתא דסדר עולם ובגמ' דילן בר"ה י"א ומתוך ששינו מעשיהן שינה הקב"ה עליהן מעשה בראשית והעלה מזל כימה וכו' והביא מבול לעולם עי"ש.

הלכה ח

והשמש גדולה מן הארץ כמו ק"ע פעמים. עי' בדברי רבנו פ"ה מהל' שבועות הכ"ב מ"ש שם.

הלכה ט

כל הכוכבים והגלגלים כלם בעלי נפש ודעה והשכל הם. בכתב יד אברבנאל כתוב כולם בעלי שכל הם. והמעיין בדברי רבנו במורה ח"ב פ"ד יראה כי גרסתנו היא הנכונה. ועי"ש מה שביאר הדברים בכל עמקם ועי' עוד בראשון פע"ב מ"ש בזה.

כל אחד ואחד לפי גדלו ולפי מעלתו משבחים ומפארים ליוצרם. עי' ריש פסחים ועי' תנחומא וילקוט מלאכי א'. כי ממזרח שמש משעה שהשמש זורח עד שהוא שוקע הוא מקלס להקב"ה ועי' בפרקי דר"א פ"ד ואופן הגלגל וכרוב וחיה נותנין לפניו שבח. ועי' בתרגום יהונתן בפסוק ואשמע קול כנפיהם וכו' קול המולה כקול מחנה ותירגם יהונתן קל מלולהון מודן ומברכין קדם רבונהון והדברים ארוכים.

ודעת הכוכבים והגלגלים מעוטה מדעת המלאכים. עי' בפרקי דר"א פ"ו החמה שלש אותיות של שם כתובים בלבו והמלאכים מנהיגים אותן. ועי' ילקוט ריש קהלת ר' אלכסנדרי אמר ח' מלאכים וכו' ועי' תוס' סוף פ"ב דחולין מ' כתבו שיש במדרש י"ב מלאכים מנהיגים את החמה.

וגדולה מדעת בני אדם. וכ"כ רבנו במורה ח"ג פי"ג ועי' ברכות ל"ב בתי י"ב מזלות בראתי ברקיע וכו' וכולן לא בראתי אלא בשבילך הרי דמעלת האדם גדולה ביותר עי' של"ה מאמר עשרה מאמרות האריך בזה טובא ועי' מדרש הובא בילקוט תהילים ק"ד א"ר חוניא אתה מוצא הכל מקלסין להקב"ה שנא' ממזרח שמש עד מבואו וכו' ואין קלוס גדול של הקב"ה אלא קלוסן של ישראל שנא' עם זו יצרתי וכו' תדע לך שכן כתוב למעלה ברכו ה' מלאכיו ב"ו כל הענין ולפי"ז מיושבין דברי רבנו.

הלכה י

וברא ארבע צורות לגולם וכו' צורה ראשונה צורת האש וכו' וצורה שניה צורת הרוח וכו' הגוף הראשון הוא גוף האש למטה ממנו גוף הרוח וכו'. במדרש רבה פרשת בשלח חשך מתגאה על התהום, והרוח מתגאה על המים והאש מתגאה על הרוח. ועי' במדרש רבה נשא פי"ד למה שלשה מיני עולה ואחד לחטאת כנגד ד' טבעים שברא בהן הקב"ה את עולמו השלשה הם עליונים זה למעלה מזה והרביעי הוא התחתון הכבד שבכלן, ואלו הן הארץ הכבדה שבכלן וכו' המים למעלה מן הארץ האויר למעלה מן המים והאש למעלה מן האויר שהאש קלה מכלן שהיא עולה עד לרקיע וכו' וכן אמרו שהאש סובבת כל העולם כולו למעלה עד לרקיע עי"ש וכבר העירו מזה.

הלכה יא

ארבעה גופות האלו אינם בעלי נפש וכו' אלא כגופים מתים וכו'. עי' לרבנו במורה בראשון פע"ב וכל אחד מאלו הארבעה יש לו מקום טבעי מיוחד בו, לא ימצא בזולתו. והוא מונח עם טבעו, והם גופים מתים אין חיים בהם ולא השגה ולא יתנועעו מעצמן, אבל הם שוכנים במקומותיהם הטבעים ואם יוציאו אחד מהם ממקומו הטבעי בהכרח,

בסור המכריח יתנועע לשוב למקומו הטבעי וכו' ועי' במדרש רבה בראשית פ"ב העליונים חיים והתחתונים מתים.

וזה שאמר דוד הללו את ה' מן הארץ וכו'. עי' ילקוט תהלים י"ט אמר ר' יעקב בר זבדי משל לגבור שנכנס למדינה ולא היו יודעין מה כחו א"ל פקח אחד מן אבנא דהוא מתגושש בה אתם יודעים מה כחו משמים אנו למדין מה כחו של מקום וכו' א"ר פנחס הכהן בר חמא ממה שהשמים הללו מורידין גשמים והארץ מגדלת, הבריות אוכלין ומקלסין להקב"ה לפיכך השמים מספרים ומעשה ידיו מגיד הרקיע. והם המה דברי רבנו שכתב וביאור ענין הדברים הללוהו בני אדם מגבורותיו שתראו וכו' שגבורתו תמיד ניכרת לקטן ולגדול.

פרק ד

הלכה א

ארבעה גופים הללו שהם אש ורוח וכו' הם יסודות כל הנבראים למטה וכו'. עי' חולין קכ"ז וכשהיה ר' עקיבא מגיע לפסוק זה, אמר מה רבו מעשיך ה' יש לך בריות גדלות בים ויש לך בריות גדלות ביבשה וכו' יש לך בריות גדלות באור, ויש לך בריות גדלות באויר וכו' ועי' היטב בזה ובכל דברי רבנו מכאן ועד ה"ח במורה ח"א פע"ב קחנו משם.

הלכה ג

אפילו הזהב והאודם אי אפשר שלא יפסד ויחזור ליסודותיו וכו'. עי' מעילה י"ט בדהבא נהי דליכא נהנה ופגם לאלתר לעולם מי לא איכא פגמא.

הלכה ח

נפש כל בשר היא צורתו וכו' ועל צורה זו נאמר בתורה נעשה אדם בצלמנו. עי' לרבנו במורה ח"א פ"א שכתב אמנם צלם הוא נופל על הצורה הטבעית ר"ל על הענין אשר בו נתעצם הדבר והיה מה שהוא והוא אמתתו וכו' ומפני ההשגה הזאת השכלית נאמר בו בצלם אלהים ברא אותו וכו' ויהיה הנרצה באמרו נעשה אדם בצלמנו הצורה המינית אשר הוא ההשגה השכלית לא התמונה והתאר. ועי' קרשקש ואפודי שם ועי' עוד למרן הגר"ח בנפש החיים שער א' מה שהאריך בענין זה.

הלכה יג

ואני אומר שאין ראוי לטייל בפרדס אלא מי שנתמלא כריסו לחם ובשר וכו' ואע"פ שדברים אלו דבר קטן קראו אותן חכמים וכו' שהן מיישבין דעתו של אדם תחלה וכו'. רבותינו הראשונים ז"ל השיגו על רבנו בדברים קשים ועיין כ"מ הביאם. ובודאי לא

על המבטא "דבר קטן" לבד תפסו על רבנו שהרי סוף סוף אמרם ז"ל דבר גדול מעשה מרכבה דבר קטן הוויות דאביי ורבא אפילו אם נפרשם כדעת רבותינו אלה מ"מ מוכרח שנקראים לגבי מעשה מרכבה דבר קטן. אבל חלקו על רבנו ביסוד הדברים במה שכתב אע"פ כן ראויין הם להקדימם שהם מישבין דעתו של אדם תחלה וכדומה, ודבר זה קשה להאמר שהרי יסוד חיי ישראל הוא הדבר הזה, ולדעתי העניה כוונת רבנו בדבריו אלה היא אחרת לגמרי. כי אין כוונת רבנו להשמיענו את הראוי להקדים אבל רבנו משמיענו בזה את דעתו כחכם מנוסה שעניני ארבעה פרקים אלו שבחמש מצות האלו שלדעתו הגדולה הם הנקראים פרדס, וגם גדולי ישראל וחכמים גדולים לא כולם היה בהם כח להשיג כל הענין. ודבר זה מבואר בחז"ל בכמה מקומות והוא אומר שלדעתו, כל מי שאיננו חכם ובקי ביסודות התורה כלליה ופרטיה אי אפשר לו להבין בענינים אלו. ור"ל שגם החכם היותר גדול ועמוק, אם אך איננו גדול גם בתורה לא יוכל לטייל בפרדס וכמו האיש הרעב המטייל בפרדס שלא ירגיש טיבו. אע"פ שקראו אותן חכמים דבר קטן, הרי גם הלחם והבשר הוא דבר קטן נגד תענוגות בני האדם, אבל בלעדם הרי אי אפשר להתענג, ולא רק שיש להם קדימה והסביר הדברים בראויין הן להקדימן ר"ל שעל כרחך מוכרחין מטיילי הפרדס לדעת יסודות התורה ודיניה תחלה. שהן מיישבין דעתו של אדם תחלה. וכמובן א"א להבין בעניני הפרדס מבלי שיהיה לאדם דעה מיושבת (והיה לפי"ז הביאור בדברי רבנו שאין ראוי לטייל בפרדס, כלומר שאין האדם ראוי לטייל בפרדס אם לא מילא כרסו תחלה בידיעות התורה) ואח"כ כתב רבנו עוד טעמים לפי שהם הטובה הגדולה שהשפיע הקב"ה לישוב העולם הזה כדי לנחול חיי העולם הבא. והמה אפשר שידעום הכל. ודבר גדול דבר הנביא.

פרק ה

הלכה א

כל בית ישראל מצווין על קדוש השם הגדול הזה. בית ישראל לאפוקי נכרים, כ"כ המחברים בכוונת רבנו, וכן כתב רבנו להדיא בפ"י מהל' מלכים ה"ב, לפי שאין מצווין על קדוש השם ועיין כ"מ שם דמקור הדברים בסנהדרין ע"ד ב' בעו מיניה מר' אמי, בן נח מצווה על קדוש השם או אין מצווה וכו' מאי הוי עלה אמר רב אדא בר אהבה אמרי בי רב כתיב לדבר הזה יסלח ה' לעבדך בבא אדוני בית רמון והוא נשען על ידי בהשתחויתי וכתיב ויאמר לו לך לשלום, ואם איתא לימא ליה הא בצנעא הא בפרהסיא ורבנו היתה לו גירסא זו כגי' התוס' וא"כ אפשטה בעיין דאין בן נח מצווה על קדוש השם, וכ"כ רבנו

יונה בחדושיו לסנהדרין שם וכן הוא באשכול הל' עבודה זרה סי' מ"ד, וכן הובאה גי' זו בש"ס כת"י מינכן ובדפוס שונצינו הובא בדקדוקי סופרים שם, אולם אפילו נימא דרבנו היתה לו גי' רש"י ז"ל ואם איתא לא לימא ליה, ובעיין לא אפשטא כאן, מ"מ סתם רבנו כן, ע"פ הירושלמי פ"ד דשביעית ה"ב וסנהדרין פ"ג ה"ה דמבואר שם להדיא בני ישראל מצווין ולא בני נח.

ויש שרוצים לומר בטעם רבנו משום דס"ל דדחית הגמ' שם הא בצנעא הא בפרהסיא אליבא דרבא קאי שם, דאיהו ס"ל כר' ישמעאל בע"ז נ"ד דבצנעא אינו מחויב למסור עצמו משא"כ לדידן נשארה הפשיטות דבן נח אינו מצווה, עי' חמדת שלמה בתשובותיו סי' ל"ח, וכפי שיתבאר לקמן בה"ד זה ליתא, והפשוט כמ"ש.

ודייק רבנו לכתוב לשון כל בית ישראל כדי לכלול גם הנשים שגם הן מצוות על קדוש השם כמבואר בסנהדרין שם גבי אסתר, וגם קטנים אף דלא שייך למימר בהו דהם מצווין אבל מ"מ בכלל דין קידוש השם איתניהו ועובדא דאשה ושבעה בניה תוכיח שהרי אחרון שבם, היניקתו, ומוכרח דגם קטנים נכנסין בגדר קדוש השם.

שנא' ונקדשתי בתוך בני ישראל. הוא בתורת כהנים אמור פ"ט והביאוהו כל הראשונים ז"ל וכן בהגהות מיימוני כאן וכן הוא בירושלמי שהבאתי לעיל, ורבנו בספר המצוות מ"ט כתב ולשון ספרא על מנת כך הוצאתי אתכם מארץ מצרים על מנת שתקדשו את שמי ברבים וכו' ולקחו ראיה על מצוה זו מאמרו ונקדשתי בתוך בני ישראל עי"ש דבריו צריכין ביאור.

ומוזהרין שלא לחללו שנאמר ולא תחללו. בתורת כהנים שם והובאה דרשה זו בסנהדרין ע"ד ועוד, (ועי' מ"ש בזה בה"ד).

כיצד כשיעמוד עכו"ם ויאנוס את ישראל. בנוסח כת"י אברבנאל בשעה שיעמוד גוי ויאנוס וכן הוא גם בדפוס קנשטנדינא רס"ט.

שנאמר במצוות וכו' וחי בהם ולא שימות בהם ואם מת ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו. חזרו רבנו וכתבו גם לקמן בה"ד, כל מי שנאמר בו יעבור ואל יהרג ונהרג ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו וכבר עמדו ע"ז המחברים, ועי' קובץ שכתב משום דכאן הוי אמינא דוקא בעשה, ואשמועינן התם דגם בלא תעשה הדין כן, והוא דחוק טובא דהרי בכלל אחת מכל מצוות האמורות בתורה גם ל"ת בכלל.

ועי' רדב"ז בלשונותיו סי' ג' שכתב, דכאן מיירי רבנו במכוין להנאת עצמו דאסור להחמיר על עצמו ובה"ד מיירי בכוונתו באמת להעביר על דת אלא שהוא בצנעא דס"ל לרבנו ירוחם באמת דרשאי להחמיר על עצמו, וכתב רבנו ע"ז דהוא מתחייב בנפשו,

וגם זה דחוק.

והפשוט דכאן כתב רבנו הדין לכל המצוות, וכללא הוא שאינו מחויב לקיים שום מצוה אם ימות בה ולהכי דייק רבנו שפיר וכתב ואם מת ולא עבר ה"ז מתחייב בנפשו, ודין זה הוא פשוט בלי חולק כלל, ולית מאן דאמר כלל דיהא רשאי להחמיר על עצמו בזה, דכיון דאינו מחויב למות בשביל קיום המצוה, ממילא אסור לעשות כן מדרשא דאך דמכם לנפשותיכם אדרוש ועי' להרמב"ן ז"ל במלחמותיו סוף פרק בן סורר ומורה, וכ"ז בדליכא אנסין, וליכא לתא דחלול השם, אבל לקמן בה"ד נקיט רבנו דינא דקדוש השם במקום שאמרו יעבור ואל יהרג וס"ל לרבנו שם דגם באופן זה דאיכא לתא דחילול השם מ"מ אסור להחמיר על עצמו. ובזה איכא כבר פלוגתא בין הראשונים ז"ל דיש דס"ל דהיכא דאיכא לתא דחילול השם אף היכא שאינו מחויב למסור נפשו מדין התורה, מ"מ שוב ליתא לאיסורא דאך את דמכם, וכמדרש רז"ל במדרש רבה פרשת נח יכול כחנניה מישאל ועזריה ת"ל אך, וס"ל לרבותינו דדרשא זו קאי על היכא דאינו מחויב למסור נפשו ע"פ דין תורה, דאינהו ס"ל דגם חנניה מישאל ועזריה לא נתחייבו ע"פ דין תורה למסור נפשם משום דאנדרטי היה, או דלהנאת עצמן הוי התם, כל אחד כפי שיטתו בזה, ורבנו דלא ס"ל כוותיהו דייק התם וכתב אם נהרג ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו, ולא אם מת ולא עבר כמ"ש כאן, ועי' תוס' יומא פ"ב ב' במה שהשיגו על שיטת השאלתות וגרסתו יהרג ואל יעבור ומשכחת אונס בדידיה בלהתרפאות, דא"כ למה אמר יהרג ואל יעבור, הו"ל למימר ימות ואל יעבור עי"ש הרי שעמדו רבותינו על דיוק זה.

הלכה ב

בד"א בשאר מצוות חוץ מעכו"ם וגילוי עריות ושפיכות דמים וכו'. עיין כ"מ ואע"ג דר' ישמעאל פליג, ועי' בתוס' רי"ד לעבודה זרה נ"ד מהדורא תנינא הקשה באמת דלמה הלכתא כר' אליעזר דשמותי הוא, ורבא בסוגיא שם משמע דס"ל כר' ישמעאל (בזה נאריך עוד לקמן) אבל העיקר הוא משום דקי"ל כר' יוחנן משום ר' שמעון בן יהוצדק דאמר ע"ז נמנו וגמרו בעלית בית נתזה, וכן הוא הסוגיא בפ"ב דפסחים ופ"ב דכתובות י"ט ופ' בתרא דיומא ועי' למרן הגר"א ז"ל בהגהותיו לסי' קנ"ז.

אבל שלש עבירות אלו. בכת"י אברבנאל הנוסח אבל שלש מצוות אלו, ועי' תוס' סוטה י' דה"ה מלבין פני חבירו ברבים, ולא חשיב לה משום דאינו מפורש בקרא, וכלול בשפיכת דמים.

בד"א בזמן שהעכו"ם מתכוין להנאת עצמו. פסק כרבא שם בסנהדרין וכירושלמי פ"ד דשביעית ופ"ג דסנהדרין שהבאנו לעיל דאורי שם רבי יונה כן למעשה, ומעשה רב.

כגון שאנסו לבנות לו ביתו בשבת. תפס רבנו ציור זה מה שלא נמצא בש"ס דילן ונראה דמפרש כן רבנו הא דאמרו בירושלמי שם ר' אבינא זעירא פרי חורי חמרא בשבתא ועי' מפרש שם שאנסוהו לרוץ אחרי החמור בשבת, אבל עי' בערוך ערך חמר שר"ל מעי מפלה, ובערוך שם ערך פריין שהוא כעין מכסה, ופירושו לפי זה שהיה מכסה חורי הבנין שנפל והיינו אנסוהו לבנות בית בשבת וזהו מ"ש רבינו ומשום דמעשה רב הביאו רבנו.

או לבשל לו תבשילו. תפס כן רבנו משום מעשה דפ' בתרא דיבמות קכ"א, ואי לא קטילנא לך כדקטילנא לפלוני בר ישראל דאמרי ליה בשיל לי קדרה בשבת ולא בשיל לי וקטילתיה ועי' בתוס' סנהדרין ע"ד שם דשלא כדין עשה ולהכי נקיט רבנו ציור זה, או דנקיט ליה ע"פ הירושלמי שביעית שם ר' יונה ור' אסי הורון מפי לארסקינס בשובתא א"ר מני קשיתיה קומי ר' יונה וכו' אבל ברבים אפילו מצוה קלה לא ישמע לו אמר לא אתכוין משמדתון אלא מיכל פיתא חמימא ועי' בירושלמי ביצה פ"א ה"ז ר' לעזר ור' אבא מרי ור' מתניא הורי פיתא לארסקינס בשובתא, ועי' מפרשים מה שפרשו דהיינו להביא הפת ובשרידי הירושלמי הגי' למיתי פיתא, ועי' בערוך לר' שמואל גמע הנוסחא שהביא מירושלמי ר' אלעזר ור' מתלא הורון מאפא לארסקינוס, ועי' מ"ש בזה דע"י עכו"ם מיירי, אבל הביאור כמ"ש בירושלמי כאן, שאנסו לכך ועי' ערוך השלם ערך ארסקינוס מ"ש בזה בביאור הירושלמי כדברינו.

או אנס אשה לבועלה. בדברי רבנו אלה יארכו הדברים אצל המחברים, דהנה רבנו מנה אנס אשה לבועלה בין שאר כל המצוות, והוא תמוה דהא זה בכלל גלוי עריות הוא, ועי' לח"מ דרבנו דוקא בפנויה מיירי דלא הוי גילוי עריות, כי אם כשאר מצוות, אבל אין זה במשמע דהו"ל לרבנו לפרש אנס אשה פנויה לבועלה, והרב מרכבת המשנה ח"ב ס"ל דאפילו באשת איש משום דס"ל לרבנו דאפילו באשת איש הנבעלת לנכרי זונה הוא דהואי ולא חשיב ג"ע ומשו"ה בלהנאת עצמן שרי אף בא"א וכעובדא דאסתר לפום דרשא דהוית אשת איש וכשיטת ר"ת ביומא פ"ב עי"ש היטב וטרח לחלק מהא דלקמן ה"ט עי"ש, ומו"ר הרב העמק שאלה ז"ל (שאילתא מ"ב) רוצה לומר דרבנו בשיטת הגאון בשאלתות קאי, דס"ל דעיקר טעמא דג"ע הוא משום פגמא דידה ולפי"ז ליתא לדינא דיהרג ואל יעבור אלא באיש, אבל באשה הוי ג"ע כשאר כל המצוות והוא מבואר בשאלתות שם, וכ"כ בשטמ"ק כתובות ג' ב' בשם הרב המאירי בחידושי סנהדרין שכתב כן בשם גדולי קדמונינו, וממילא בלהנאת עצמן שרי, והא דאסור להתרפאות בג"ע אפילו היכא דליכא פגמא צ"ל דהוא בתר דגזרו כן אפילו בפנויה ועל כרחך צ"ל כן גם לשיטת

הלח"מ ויש להאריך בזה טובא. ויש עוד מקום לומר דרבנו ס"ל כשיטת התוס' בסנהדרין ע"ד שם דלהכי לא פריך והא אסתר ג"ע הוי, דהוי פשיטא ליה דלענין זה מהני טעמא דקרקע עולם לענין דלא מחייבה למסור נפשה משום לתא דג"ע, ולפי"ז אביי ורבא שם פליגי רק לענין חלול השם דפרהסיא, דלאביי מהני קרקע עולם גם לענין חלול השם ולרבא לא מהני, ורק משום דלהנאת עצמן שאני דליכא חילול השם, ולפי"ז דברי רבינו מיושבים ועוד נאריך בזה לקמן.

אבל אם נתכוין להעבירו על המצוות בלבד וכו'. הנה לשון זה אינו מובן. ומה רצה רבנו באמרו על המצוות בלבד, והיה אפשר לומר דרבנו מחלק בין אם מכוין להעביר על המצוות בלבד, ובין אם מכוין להעביר על המצוות ומכוין גם להנאת עצמו, דדוקא אם מכוין להעביר על המצוה לבד ואין שם שום הנאה עצמית וכמו קטול אספסתא ושדי לנהרא דמנכרא מלתא דלהעביר על המצוות קא מכוין אבל אי אמר קטול אספסתא בשבתא סתם ולא אמר שדי לנהרא דמכוין גם להעביר על דת אבל אפשר דמכוין גם להנאת עצמו שאח"כ ישתמש באספסתא אז אפילו בפרהסיא יעבור ואל יהרג, דפרהסיא לא מקרי אלא בשהוא להעביר על המצוה בלבד אבל לא בדאיכא גם הנאת עצמן ואם כי יש לישב בזה דברים רבים בענין זה אבל אין זה במשמע. אבל נראה לי דרבנו דבר גדול השמיענו כאן, ע"פ מ"ש לקמן בה"ג במ"ש רבנו ויגזור גזירה על ישראל לבטל דתם ועי' לח"מ שם דס"ל בדעת רבנו דבעו דוקא שיגזור על ישראל לבד ולא על שאר אומות ואינו נכון כמ"ש לקמן, והעיקר הוא כמ"ש שם דכוונת רבנו היא דדוקא אם הגזירה היא על כלל ישראל אבל לא כשהיא על היחיד עי"ש, וזהו גם כוונת רבנו כאן ושיעור דבריו כך הוא, אבל אם מכוין להעבירו בלבד על המצוות וקאי הך בלבד על להעבירו, ור"ל להעביר רק את היחיד דאז יש חילוק בין בצנעא לפרהסיא, משא"כ בלהעביר את כלל ישראל, ודבר זה מבואר בגמ' ובירושלמי שם שהבאנו לעיל ומעובדא דר' אבא בר זמינא שנביא להלן, והוא ברור.

והנה רבנו לא הביא כאן לענין פרהסיא דאפילו ערקתא דמסאני יהרג ואל יעבור כמבואר בגמ', ועיין כ"מ, וראיתי לחכם אחד שרצה לומר דרבנו ס"ל דטעם הדבר דאפילו ערקתא דמסאני יהרג ואל יעבור הוא כמ"ש רש"י ז"ל בסנהדרין שם כדי שלא ירגילו העכו"ם להמריך את הלבבות לכך ולפי"ז דינא הכי רק בשעת השמד ועלה קאי, ולהכי בה"ג לענין גזירת השמד הזכיר רבנו לבטל דתם, ור"ל דת ישראל אפילו מנהגא אבל על פרהסיא אינו מחויב למסור עצמו רק על מצוה מן המצוות ולא על מנהג, והדברים מתמיהים, דמלבד דטעמא שלא להמריך הלבבות אדרבה שייך עוד יותר לדין פרהסיא

הנה שיטת רש"י ז"ל בעצמו להדיא שמה, דאף על פרהסיא מחויב למסור נפשו על מנהגא, שהרי כתב לקמן אפילו שנוי זה שאין כאן מצוה אלא מנהג בעלמא יקדש את השם בפני חביריו ישראל, והאי פרהסיא מדבר בישראל והרי בשעת השמד אפילו בצנעא מחויב למסור נפשו, אבל שיטת רבנו יבואר לקמן בה"ג.

והנה דעת רבנו דבשאר המצוות אם הוא בצנעא יעבור ולא יהרג אף שאינסו להעבירו על דת, ובפרהסיא כשהוא להנאת עצמו ג"כ יעבור ואל יהרג, וכן דעת השאלתות שאילתא מ"ב, וכן דעת הבה"ג וכן מוכח מדברי התוס' בכתובות ובסנהדרין ובפסחים ובע"ז, וגם מדברי הר"ן בפסחים בפ' כל שעה ובע"ז פ' אין מעמידין ומדברי המאור והמלחמות שם בכולהו ס"ל כדעת רבנו, אולם עי' בסמ"ק מצוה ג' ובמרדכי פ' אין מעמידין ובארחות חיים לרבנו אהרן הכהן מלוניל ח"ב דין אהבת השם ויראתו, דס"ל כולהו דגם בצנעא דינא במתכון להנאת עצמו יעבור ואל יהרג ובפרהסיא אף בלהנאת עצמן יהרג ואל יעבור, והביאו ראיות לדבריהם והרבה יש להאריך.

הלכה ג

וכל הדברים האלו שלא בשעת הגזירה. בכת"י אברבנאל הנוסחא שלא בשעת השמד וכן הוא בדפוסים ישנים וכן בכל הני דלקמן הנוסח כן.

אבל בשעת הגזירה והוא שיעמוד מלך רשע כנבוכדנצר וחביריו ויגזור גזירה על ישראל לבטל דתם. עי' ר"ן בחידושיו לסנהדרין שכתב דמלשון רבנו (וכל הדברים האלו משמע דקאי על כל הא דלעיל בין על צנעא בין על הנאת עצמן) מוכח דבשעת הגזירה אפילו אם מתכוין להנאת עצמו יהרג ואל יעבור, וכן דעת התשב"ץ בספרו זהר הרקיע אות י"ד, וכן ראיתי מוכיחים כן מדברי השאלתות שאילתא מ"ב והבה"ג בהל' ע"ז ועי' בהגר"א סי' קנ"ז סק"ז ועי' ט"ז וש"ך שם.

אבל העירו על זה מדברי רבנו בספר המצוות לא תעשה ס"ג שכתב ואולם החלק האחד הכולל שכל מי שבקשו ממנו לעבור על דבר ממצות בשעת השמד והיה האונס מתכוין להעביר הנה הוא חייב להתיר נפשו, הרי דבעי רבנו דוקא שיתכוין להעביר על דת אפילו בשעת השמד ואז דוקא מחויב למסור נפשו והיא סתירה לדבריהם.

והנה גם מלבד זה כבר עמדו הראשונים ז"ל להקשות מהא דירושלמי פ"ה דשביעית וסנהדרין פ"ג לענין שמיטה כשהיתה מלכות אונסת הורי ר' ינאי שיהא חורשין ופריך עלה מהא דנמנו וגמרו בעלית בית נתזה, ומשני לא אתכוין אלא מגבי ארנונין הרי להדיא דאפילו בשעת הגזירה אם האנס מתכוין לארנונין שרי.

ואינו מובן כלל, דהרי רבנו כתב להדיא ויגזור גזירה לבטל דתם וכוונתו ברורה, דדוקא

אם הגזירה ביסודה היתה לבטל הדת אז הוי שעת השמד, משא"כ אם הגזירה נעשית מתחלתה להנאת עצמן לא הוי בכלל שמד, וכן הביא השטמ"ק בשם הרמב"ן ז"ל בריש כתובות גבי תבעל לטפסר דכיון דנעשה להנאת עצמן אין זו גזירה, וזהו פי' הירושלמי דכיון דגזירת השמיטה ביסודה היתה להנאת עצמן משום ארנונא אין זו גזירה שחייבים למסור נפשם עליה, וכן הוא כוונת רבנו בספר המצוות דבעינן שיהיה האונס מתכוין להעביר, וכן המה דברי היראים סי' ה' ובחדש סי' ת"ג פי' שעת השמד שמכוונים עכו"ם להעביר מצות המקום ולהכעיס לפניו, אבל אם הגזירה נעשית ביסודה לבטול הדת דהוי שעת השמד ואח"כ אונסו אנס לעבור בשביל הנאת עצמו בזה לא אירי רבנו שם ודבר זה חידשו הראשונים ז"ל מדיוקם בדברי רבנו, דמחויב למסור נפשו ועי' מ"ש לעיל בה"ב בדיוק לשון בלבד באופן הראשון.

ועי' להרב לח"מ ז"ל מה שכתב בכוונת רבנו ויגזור גזירה על ישראל לבטל דתם ע"פ מ"ש הר"ן (ובודאי כוונתו להנמוק"י פ' בן סורר ומורה) דדוקא אם הגזירה היתה ביחוד על ישראל, משא"כ אם היא על כל האומות, ואם כי יש למצא סמך לזה גם באגדות, אבל תמוה טובא לומר כן בדעת רבנו, והרי רבנו נקיט להדיא כנבוכדנצר, ושם היתה הגזירה על כל האומות, וכאמור שם כל אומיא ולשניא כד שמעין קל וכו', (ואפשר דכונת הנמוק"י ז"ל ג"כ אחרת, ור"ל דאם גוזר על כל האומות כאחשורוש דגביה איירי שם לפרוקי הא דלא אמרו באסתר והא שעת גזירה הואי הוי להנאת עצמן, ובזה אין שמד וכמ"ש לעיל).

אבל כוונת רבנו במ"ש ויגזור גזירה על ישראל הוא כמ"ש לעיל ה"ב דדוקא אם הגזירה היא על כלל ישראל משא"כ אם היא על היחיד, דאז תלוי רק בפרהסיא וצנעא דלענין היחיד מה לי מלך מה לי שאר עכו"ם אונס, ותלוי רק אם יש שם עשרה מישראל והרגיש בזה גם הרב מרכבת המשנה ח"ב והראיתי גם מקור דבריו.

ולא הביא רבנו דין ערקתא דמסאני גם לענין שעת השמד עיין כ"מ דס"ל לרבנו כפי' הרי"ף דהיינו היכא דאיכא בזה משום ובחוקותיהם לא תלכו, וזה נכלל בכלל מצוה מן המצוות ועי' שאלתות שאילתא מ"ב דגריס לשרויי ערקתא דמסאני ולא לשנויי ערקתא דמסאני, ומפרש לה משום דנראה כמשתחוה לעכו"ם וכמו בנתפזרו לו מעות, וצ"ע בזה לדעת רבנו דזה הרי הוי כבר אביזריהו דעכו"ם, ודבר זה לא נתפרש בדברי רבנו כלל, ויש עוד מקום להאריך בזה טובא.

הלכה ד

כל מי שנאמר בו יעבור ואל יהרג ונהרג ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו. עי' מה שכתבתי בה"א, והנה בדין זה נחלקו רבותינו הראשונים ז"ל על רבנו, וס"ל דרשאי להחמיר על עצמו אף שאינו מחויב ע"פ דין, כיון דאיכא כאן לתא דקידוש השם, וראיותיהם מהא דאמרו ריש פי"ט דשבת כל מצוה שמסרו נפשם וכו' ומעובדא דאלישע בעל כנפים ור' עקיבא ור' יהודה בן בתירה כל הרוגי מלכות שמסרו נפשם על מצות פרטיות, וכן הביאו מהא דאמרו במדרש שוחר טוב מה המכות האלה בין ידיך ואמר אשר הוכיתי בית מאהבי המכות האלה גרמו לי ליאהב לאבי שבשמים וכו' מה לך יוצא לישרף על שאכלתי את המצה, מה לך יוצא ליהרג על שמלתי את בני וכו', וכל זה מפרש רבנו דבשעת השמד היה, או בפרהסיא כדי להעביר על דת, ובאמת ראיתם מהא דאמרו מה לך יוצא לישרף וכו' לא זכיתי להבין כלל, דהתם על כלל ישראל קאי שהם יוצאים למות בשביל שאכלו מצה ובשביל שמלים את בניהם והעכו"ם עשו בהם נקמות על אשר קימו בני ישראל את מצות ה' כידוע.

והנה התוס' והרא"ש ז"ל בעבודה זרה כ"ז הביאו ראיה מעובדא דר' אבא בר זמינא בירושלמי דשביעית שם דאמר ליה עכו"ם לאכול נבילה ולא אכל ומסר נפשו על זה, הרי דרשאי להחמיר על עצמו, והרמב"ן ז"ל הוכיח להיפך מן הירושלמי הזה דהא מסיק שם א"ר מונא אלו הוי שמע ר' אבא מיליהון דרבנן הוי אכיל (עי' במלחמות פ' בן סורר ומורה, והפר"ח לא ראה דברי הרמב"ן אלו) ובאמת ראית הראשונים ז"ל תמוה מאד אם לא דנימא דלא היתה להם כן הגרסא בירושלמי, ובגליון הירושלמי שלי כתבתי דנראה דרבותינו ז"ל מפרשים דברי ר' מונא כך, דהא באמת לפי העובדא שם, אלו היה ר' אבא אוכל היה באמת נהרג ע"י העכו"ם שהרי אמר לו אח"כ אלו אכלת הוינא קטיל לך, ונמצא שר' אבא הרויח והציל את נפשו על ידי זה שלא אכל, וא"ר מונא דאלו הוי שמע למיליהון דרבנן, כלומר אלו היה ר' אבא ציית לדברי חכמים והי' עושה ע"פ דין מבלי להחמיר על עצמו והיה אוכל ואז הרי היה נהרג ע"י העכו"ם, וא"כ הרי שפיר הוכיחו מזה דרשאי להחמיר על עצמו ואמרו לי שכבר הרגיש בזה חכם אחד, אבל אם אפשר לישב דברי רבותינו הראשונים ז"ל הנה בודאי אין מזה תפיסה על דעת רבנו, דפשטות הירושלמי מורה כן דאסור להחמיר וכדעת רבנו וכן מוכח מדברי השאלתות והבה"ג דס"ל הכי ונעתיק לקמן.

והנה דעת הנמוק"י הביאו בכ"מ דרבנו מודה דחסידים וגדולי הדור רשאים להחמיר

על עצמם ואין זה במשמע לדעת רבנו, שהרי מנה את ר' עקיבא וחביריו בדין מי שנאמר בו יהרג ואל יעבור.

ואלו הן הרוגי מלכות שאין מעלה על מעלתן. בבא בתרא י' כגון ר' עקיבא וחביריו ועי' פסחים נ'.

ועליהם נאמר כי עליך הורגנו כל היום. גיטין נ"ז.

ועליהם נאמר אספו לי חסידי כורתי בריתי עלי זבח. הוא בסנהדרין ק"י ב' כורתי בריתי אלו חנניה מישאל ועזריה וכו' עלי זבח אלו ר' עקיבא וחביריו שמסרו עצמן לשחיטה על דברי תורה (והנה המחברים הרגישו בכפל הפסוקים שהביא וכתבו דבא להורות על גדולי האומה המחמירין על עצמן במקום שאינם מחויבים ע"פ דין וכדעת הנמוק"י, וע"ז נאמר אספו לי חסידי וכבר כתבתי שאינו כן במשמע דעת רבנו).

ומה שעמדו על דעת רבנו דס"ל לעיל דבאנס אשה לבועלה אינה מחויבת למסור נפשה, וכאן הביא הדרשה דכי עליך הורגנו כל היום מגיטין נ"ז והרי שם קאי על עובדא דתינוקות שקפצו אל הים ועל כרחך לדעת רבנו הוי מדינא, דהרי לא היו רשאין להחמיר על עצמן והוא סתירה לדבריו, אפשר לומר דשאני התם דשעת השמד הואי, וזהו דוקא אם נימא דס"ל לרבנו דבשעת השמד אפילו להנאת עצמן יהרג ואל יעבור, אבל באמת שם ענין אחר, שיראו כיון שנשבו פן ח"ו יתחלל שם שמים על ידיהם ודבר זה מותר כמו שהביאו רבותינו ז"ל ראיה משאול שעליו דרשו במדרש רבה שהבאנו, יכול כשאול וכו' ועי' בהגהות הר"ף לסמ"ק סי' ג'. ועי' בארחות חיים לר' אהרן הכהן מלוניל ח"ב בדין אהבת השם.

וכל מי שנאמר בו יהרג ואל יעבור ועבר ולא נהרג הרי זה מחלל את השם ואם היה בעשרה מישראל הרי זה חילל את השם ברבים ובטל מצוות עשה שהיא קידוש השם ועבר על מצות לא תעשה. זהו דעת רבנו, דעובר על עשה ול"ת וכן מבואר בדבריו בספר המצוות שנביא דבריו להלן וכן דעת הירא‍ים, ובאמת מבואר כן להדיא בגמ' יכול אפי' בפרהסיא ת"ל ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי וכן בע"ז נ"ד והדר כתיב ולא תחללו דאפילו באונס וזהו נגד דעת הסמ"ג, שכנראה ס"ל דאיכא רק עשה דונקדשתי, וחלול השם קאי על אנפי אחריני וכבר עמדו על דבריו ז"ל הרב מל"מ בפרשת דרכים ועוד, ועי' בהגהות חדשות לסמ"ק סי' פ"ה שכתב ומלשון התורת כהנים דקתני שם ממשמע שנאמר ולא תחללו וכו' ומה ת"ל ונקדשתי מסור עצמך על קידוש שמי משמע דהעשה והלאו מישך שייכי אהדדי ואין צורך לכך כמ"ש, ועי' מ"ש מו"ר הרב העמק שאלה בשאלה מ"ב אות ב' ואין הדברים מוכרחים.

והנה עי' בלח"מ דרוצה לומר דעשה דונקדשתי ליתא אלא בעשרה, והפר"ח ז"ל דעתו נוטה דאף לא תעשה דלא תחללו אינו עובר בפחות מעשרה, ובספר המצוות לרבנו מבואר להדיא ההיפוך שהרי כתב בל"ת ס"ג והיה האונס וכו' הנה הוא חייב להתיר נפשו ויהרג ואל יעבור כמו שבארנו בתשיעית ממצות עשה ואם עבר ולא נהרג כבר חלל את השם ועבר על לאו זה ואם היה זה במקום הרבים כלומר בעשרה מישראל כבר חלל את השם ברבים וכו' הרי להדיא דגם בצנעא איתא ללאו, ולעיל כתב שהזהירנו מחילול השם והוא היפך קדוש השם שנצטוינו בו שקדם ביאורו בתשיעית ממצות עשה הרי להדיא דלאו דלא תחללו הוא במקום דאיכא עשה דונקדשתי, גם לשון רבנו כאן וכל מי שנאמר בו יהרג ואל יעבור ונהרג ולא עבר הרי זה קידש את השם ואם היה בעשרה מישראל הרי זה קידש את השם ברבים מוכח דגם בצנעא איכא קידוש השם שהרי חלקם לשתים, ועוד שכתב דוכל מי שנאמר בו יהרג ואל יעבור וכו' והרי בע"ז גם בצנעא נאמר בו יהרג ואל יעבור, וכן הוא מבואר להדיא בדברי רבנו לקמן בה"י וכן כל הפורש מעבירה או עשה מצוה וכו' כמניעת יוסף הצדיק עצמו מאשת רבו הרי זה מקדש את השם והרי התם בצנעא הוא, ועי' בספר המצות שם שעשיית עבירה במרד הוא החלק השני של חלול השם, וקרא דונקדשתי בתוך בני ישראל דהוא בעשרה הרי הוא רק לימוד מתי נקרא פרהסיא, ונפק"מ לשאר מצוות.

ואע"פ כן מפני שעבר באונס אין מלקין אותו. וכו' בס' ארחות חיים ח"ב הוצאת מקיצי נרדמים בדין אהבת השם ויראתו הנוסח בדברי רבנו כיון שעבר באונס וכו' ועוד ישנם שם שינויים קטנים.

שנאמר בנותן מזרעו למולך ונתתי אני את פני באיש ההוא מפי השמועה למדו ההוא ולא אנוס וכו'. כבר תמהו המחברים שכתוב זה לא נמצא כלל בנותן מזרעו למולך, ובאמת העתיק כן רבנו גם בספר המצוות, אולם בנוסח הרמב"ם שהיה לפני הרב מעשה רוקח הספרדי כתוב שנאמר ושמתי אני את פני, וזהו באמת הכתוב שעליו דרשו בתורת כהנים פרשת קדושים הדרשא דההוא ולא אנוס ופשוט, ועי' שו"ת הריב"ש סי' ד' וסי' י"א וקע"א ומביא ג"כ קרא דושמתי את פני.

והנה תמהו בדברי רבנו לפום מאי דס"ל לרבנו לקמן בפ"ו מהל' עכו"ם ה"ג דמעביר בנו לעכו"ם אחרת חוץ ממולך פטור ועי"ש בסוגיא דסנהדרין ס"ד ומוכח דס"ל כסתמא דמתניתין דמולך לאו עכו"ם הוא, וא"כ מאי מייתי כאן מקרא דמולך ויליף בק"ו ומה אם עכו"ם שהיא חמורה ולא קשה מידי, עי' בכ"מ שם דלכולהו דיני הוא כע"ז ועי' מ"ש

דהוא דלא כשיטת רש"י ז"ל ואין אנו צריכים לזה דהרי אמרו בסנהדרין שם דקרא דכרת במולך תנהו ענין לשאר ע"ז ועי' מרגניתא טבא לספר המצוות שרש ח'.

ובעריות הוא אומר ולנערה לא תעשה דבר. וכבר עמדו המחברים ז"ל דלמה הביא רבנו גם דרשא זו ותרתי למה לי, והפשוט דרבנו מביא כן ע"פ שיטתו בפ"כ מהל' סנהדרין ה"ב וז"ל שם ואע"פ שהיא מצוה שיהרג ואל יעבור אע"פ שחלל את השם והוא אנוס אינו נהרג שנא' ולנערה לא תעשה דבר זו אזהרה לבית דין שלא יענשו את האנוס, ונחלקו עליו רבותינו באזהרה זו, אבל רבנו לטעמיה העתיקה גם כאן ועי' לקמן מ"ש דתרתי דרשי צריכי.

והנה הרמ"ך ז"ל השיג על רבנו מפוער עצמו לפעור ואע"ג דמכוין לבזויה וההוא ודאי מוטעה הוא הביאו הרב כ"מ ז"ל ועי' מ"ש ע"ז, וכבר הראו רבותינו ז"ל דדברי רבנו ודעתו מוכרחין בסוגיא דע"ז נ"ד באנסוהו עכו"ם והשתחוה לבהמה דידיה, דפריך שם ר' זירא אונס רחמנא פטריה דכתיב ולנערה לא תעשה דבר, ואם נימא דחייב בעובר על דין יהרג ואל יעבור מאי קושיא ועל כרחך דפטור בעבר ולא נהרג וכ"כ התוס' ריש פרק הבא על יבמתו ובע"ז שם ובריטב"א שם, אבל שיטת רבנו עדיין תמוה, דנהי דמר"ז הוי סיעתא וכמו שהבאנו בשם הראשונים ז"ל, אבל רבא הרי משני התם הכל היו בכלל לא תעבדם וכשפרט לך הכתוב וחי בהם ולא שימות בהם יצא אונס והדר כתב רחמנא ולא תחללו את שם קדשי דאפילו באונס הא כיצד הא בצנעא הא בפרהסיא הרי לרבא בפרהסיא חייב מיתה, ואי לאו הכי לא הוי נעבד הרי מפורש דרבא לא ס"ל כרבנו, ואיך פסק נגדו ואולי זהו יסוד השגת הרמ"ך ז"ל.

וראיתי בחת"ס חלק יו"ד סי' קל"ג האריך בזה ע"פ ב' השיטות שהובאו בתוס' שם שיטת הר"י ושיטת הסמ"ג דלשיטת הר"י גם לרבא בפרהסיא ליכא אלא לאו דלא תחללו אבל לא חיוב מיתה, ולשיטת הסמ"ג לרבא בפרהסיא יש גם חיוב מיתה דכשהוא אומר לא תחללו אהדריה לכללא והיינו אונס דפרהסיא בין לאזהרה בין למיתה עי"ש, ולפי"ז יסבור הרמ"ך כשיטת הסמ"ג בפירוש ההלכה ולהכי השיג על רבנו דלמה לא יחויב מיתה והרי רבא ס"ל הכין, אבל לשיטת רבנו ליכא מיתה בשום אופן דהא העדים לא יוכלו להתרות בו כי אם בלאו דלא תחללו והוי לאו לחוד ולא מיתה עי"ש. ואם כי דבריו נעימים שמה, אבל בעניותי לא זכיתי לרדת לסוף דעתו ז"ל, דאם כדבריו הו"ל לרבנו לחייבו מלקות עכ"פ משום לאו דלא תחללו דהרי איכא מלקות בלאו זה כמ"ש רבינו בספר המצוות בלא תעשה ס"ג ורבנו הרי כתב להדיא דמפני שעבר באונס אין מלקין אותו וא"כ הוא דלא כמאן גם בר מן דין כל דברי החת"ס שם מוקשים מאד מתחלתם

ועד סופם.

והנראה לי דשיטת רבנו מבוררת ומדויקת ע"פ מה שהקשו רבותינו הראשונים ז"ל טובא בסוגיא זו, א) מאי פריך ר' זירא אונס רחמנא פטריה ומה לנו בכך דאינו חייב מיתה ומלקות לענין דין דנעבד, והרי עכ"פ הוא עובד ע"ז אלא שהתורה פוטרתו מעונש משום אונס, והראיה שהרי מחויב למסור נפשו ויהרג ואל יעבור, ועי' בתוס' שם מה שהאריכו בזה וכמעט שלא באו לידי ישוב, ב) ואם נימא דיש איזה סברא לזה במאי פליג רבא עליה, דהרי לרבא על כרחך גם בלא חיוב מיתה איכא דינא דנעבד (אם לא דנימא דס"ל כסברת הרמ"ך עי"ש בתוס' היטב) ג) דמסוגיא דהכא מוכח דס"ל לרבא כר' ישמעאל דגם בע"ז בצנעא יעבור ואל יהרג והוא תמוה וכמ"ש התוס' שם דחס וחלילה לומר כן, וביותר תמהו דהרי רבא בעצמו ס"ל בכתובות י"ח דיהרג ואל יעבור (ועי' ריטב"א ז"ל ועוד, שדחקו בזה וכתבו דרבא לא החליט הדין, ואמר בכל צד לכל היותר, היינו דהכא קאמר אפילו לר' ישמעאל והתם בכתובות קאמר אפילו לרבנן והוא דחוק מאד, והתוס' רי"ד בע"ז שם החליט דרבא ס"ל כר' ישמעאל) ד) תמיהת התוס' שם דלמה נקיט ר' זירא דרשא דולנערה לא תעשה דבר ולא מקרא דוחי בהם, דהוא מוכח יותר, עי"ש בתוס' ועוד הרבה קושיות נלאיתי להעתיקם.

ונראה לי ע"פ מה שכתבו הראשונים ז"ל הובאו בשטמ"ק לכתובות (עי"ש בשם הריטב"א ועוד) דבאשה כיון דלאו בה תלוי הדבר למסור נפשה לקטלא בכדי שלא תבעל, דאף אם תתרצה ליהרג מ"מ אם ירצו לבועלה יעשו בה מה שלבם חפץ, לא שייך בזה דינא דיהרג ואל יעבור עי"ש דמפרשי כן הא דאמרו באשה קרקע עולם היא, ולפי"ז הרי איכא ג' חלוקי דינים בדינא דיהרג ואל יעבור. א) היכא דבועל האשה בלי דעתה כלל רק שמאנסה לכך ואינו רוצה להרגה כלל אף אם תאמר ליהרג ולא לעבור, ודכוותה בע"ז בכופף קומתו להשתחוות שהביאו התוס' בע"ז שם דזה לא נחשב כלל לעושה מעשה, ב) אם אונס את האשה לעשות מעשה שתלך להבעל או להביא עליה ע"י פחד מיתה, אבל מ"מ הרי בידו לבועלה בעל כרחה אף אם לא תתרצה ודומה לזה בע"ז באונסו להשתחוות לעכו"ם ע"י פחד מיתה, אלא דיכול לכפוף קומתו גם בלי דעתו (מדברי התוס' בע"ז שם משמע דכפיפת קומתו שלא מדעתו אין זה מעשה כלל ואולם עי' בשו"ע סי' קנ"ז בהגה ובש"ך שם בשם הרא"ש דכפיפת קומה דומה לאונס אשה וכמוקשה מכבר ומאנס אותו לבעילה עי"ש, ג) דבר שא"א לכופו בשום אופן לעשות בלי דעתו כמו בעילה באיש דאין קשוי אלא מדעת וכדומה בע"ז שיקבל עליו באלוה או שיפעור לפעור וכדומה, דרק יוכל להמיתו אם לא יעשה אבל אינו יכול לעשות אותו

מעשה בלי רצונו ודעתו.

ולפי"ז דברי הגמ' מאירים לפי פסק רבנו ופירושו, דודאי דבר פשוט דאין דין נעבד תלוי כלל בחיוב מיתה כיון דעכ"פ אסור לעשות כן, אלא דקושית ר' זירא היא נהי נמי דהכא מיירי שאנסו להשתחוות בעצמו (וכמ"ש התוס' דלא מיירי בכופף קומתו) אבל מ"מ כיון דבידו לכפוף קומתו הוי כמו באשה קרקע עולם שהוא יכול לבועלה בלי דעתה דאינה מחויבת למסור נפשה כלל וא"כ ה"ה הכא כיון דבידו לכפוף קומתו וכיון דאינו מחויב למסור נפשו על זה, איך שייך דין נעבד בזה, ולהכי מייתי ר"ז קרא דולנערה לא תעשה דבר ולא קרא דוחי בהם דהתם מיירי בדבר שלא יוכל לכפותו כי אם במיתה וקרא דולנערה הוא דיכול לכופה לרצונו בלי דעתה כלל והוא מדויק מאד, ועל זה משני רבא לטעמיה דס"ל בסנהדרין ע"ד על קושית הגמ' והא אסתר פרהסיא הואי ומשני אביי משום דקרקע עולם היא ורבא משני הנאת עצמן שאני וכבר נדחקו רבותינו הראשונים ז"ל בזה וכתבו דרבא לא פליג על אביי והוא דחוק.

ואשר על כן נראה דרבא ס"ל דהך מלתא דיכול לכופה והוי קרקע עולם לא מהני אלא בצנעא אבל בפרהסיא דאיכא חילול השם אכתי מחויבת למסור נפשה וכמו שכתב רבנו ירוחם (ובש"ך סק"ט שם הקשה על דברי הרי"ו וכל זה בכופפים קומתו אבל בציור דידן פשוט דאסור בפרהסיא) אלא דאסתר שאני משום דלהנאת עצמן הוי, וא"כ לרבא באופן השני שמפחידו במיתה שיעשה בעצמו אלא שיכול לכופו לרצונו יש נפק"מ בין צנעא לפרהסיא וזהו דמשני כאן הכל היה בכלל לא תעבדם וכשפרט לך הכתוב וחי בהם, הותר האונס והדר כתב לא תחללו אפילו אונס הא כיצד הא בצנעא הא בפרהסיא, וקאי על אנסוהו להשתחוות דיכול לכופו ולכפוף קומתו דהוי קרקע עולם ואז יש חילוק לרבא בין צנעא לפרהסיא דבצנעא אינו מחויב למסור נפשו באופן כזה דהוי קרקע עולם ובפרהסיא מחויב ומכיון דמחויב למסור נפשו א"כ הו"ל שפיר נעבד. ולפי"ז סובר רבא שפיר כר' יוחנן בשם ר' שמעון בן יהוצדק דבג' עבירות יהרג ואל יעבור ובזה לא פליג כלל וכדס"ל בעצמו בכתובות י"ח, אלא דזהו באופן דלא יוכל לכופו לרצונו כי אם להמיתו אבל היכא דהוא כענין קרקע עולם שיוכל לכפותו אז יש חילוק בין צנעא לפרהסיא ונפשטו כל הקמטים בסוגיא.

ובזה היה אפשר לישב היטב לשון השאלתות והבה"ג שכתבו ואלו מאן דאנסין ליה עכו"ם ואמרין ליה כפור במלתא דשמיא ופלח לעו"ג ואי לא קטילנא לך, וכבר עמד על לשון זה מו"ר הרב בעל העמק שאלה עי"ש ועוד, ודבריהם דחוקים ולפי"ז ניחא שפיר דדוקא באונסו לכפור שאינו יכול לכופו ע"ז כי אם להמיתו, משא"כ השתחויה גרידא

יש נפק"מ בין צנעא לפרהסיא עכ"פ לית מאן דס"ל כלל דאם עבר ולא נהרג דיהא חייב מיתה וכדרשא דתורת כהנים ההוא ולא אנוס ומדוקדק מאד מה שהביא רבנו גם דרשה דההוא וגם דרשה דולנערה לא תעשה דבר שכבר עמדנו בזה דתרי טעמי ודיני נינהו חד להיכא דעושה מפחד מיתה ואינו יכול לכופו לרצונו וקרא דולנערה לא תעשה דבר הרי הוא באופן שיכול לכופה לרצונו אף שהוא פשוט יותר ועי' בזה.

ובעיקר קושית הרמ"ך מפוער עצמו לפעור אף דמכוין לבזוייה, דלדעתו הוי מוטעה עי' בתוס' סנהדרין ס"ד א' שם דהקשו מהעובד מאהבה ומיראה עי"ש מה שכתבו ועי' בחי' רבנו יונה ז"ל שם ועי' עוד שם בתוס' ס"א ב' ואין מקום לקושיתו כלל וכבר עמדו בזה.

אבל אם יכול למלט נפשו ולברוח מתחת יד המלך הרשע ואינו עושה הנה הוא ככלב שב על קיאו והוא נקרא עובד עכו"ם במזיד והוא נטרד מן העולם הבא ויורד למדרגה התחתונה של גיהנם. בארחות חיים ח"ב הוצאת מקיצי נרדמים הנוסח אבל אם יכול לברוח וכו' ואינו עושה והוא ככלב שב על קיאו הרי זה עובד ע"ז במזיד, ומקור הדברים עי' פ"ד דכתובות נ"א ב' הני נשי דגנבו גנבי וכו' והא קא ממטיאן להו נהמא מחמת יראה וכו' ודאי שבקינהו ואזלן מנפשיהו אסירן והם דברי רבנו כ"כ הריב"ש ז"ל והעתיקו מרן הגר"א ז"ל, ועי' במדרש רבה שיר השירים על הפסוק זאת קומתך במעשה דחנניה מישאל ועזריה שבאו לדרוש מפי יחזקאל ואמר להם כך מקובלני מפי ישעיהו רבי חבי כמעט רגע וכו' וראוי לעיין עוד בזה, והראני בן גיסי הגאון הצעיר ר' יוסף בער נ"י בכתב יד הר"מ הנמצא בבית עקד המלוכה אשר בברלין (ועליו רשומים הגהות המיימוניות שרשמו עליו תלמידי מהר"ם מרוטנבורג ז"ל והוא מוגה מאד) ושם ליתא כל מימרא זו מן אבל אם יכול למלט נפשו וכו' עד ויורד למדרגה התחתונה של גיהנם, ולולא היה לשונו של רבנו זה מועתק בכל הראשונים אז היה אפשר לחשוב שנוסח הכת"י מדויק והדבר צ"ע גדול.

הלכה ה

ואם יחדוהו להם ואמרו תנו לנו פלוני או נהרוג את כלכם, אם היה מחויב מיתה כשבע בן בכרי יתנו אותו להם ואין מורין להם כן לכתחלה וכו'. עיין כ"מ והגהות מיימוני וכבר האריכו בזה המחברים הרבה מאד לישב דברי רבנו התמוהים דפסק כריש לקיש נגד ר' יוחנן בירושלמי דתרומות ובעי דוקא יחוד וחיוב מיתה כשבע בן בכרי ואם לאו יהרגו כלם והרי קי"ל כר' יוחנן נגד ר"ל וממילא אסור להם להחמיר על עצמם ליהרג. והנה הרב תפארת למשה ז"ל כתב דגירסת רבנו בירושלמי היתה ר' יהושע בן לוי במקום ר' שמעון בן לקיש ולהכי אקדמיה לר' יוחנן שם בירושלמי (דבר זה אינו מוכרח ומצאנו

כן בכמה מקומות שמקדים ר"ל לר"י, ובתלמודא דבני מערבא דבר מצוי הוא על כל צעד ושעל) ולהכי פסק רבנו כוותיה דר"י בן לוי נגד ר"י דבעינן תרוויהו יחוד וחיוב מיתה (וגם בזה יש אריכות הרבה אם האי כללא מוסכם דהלכה כריב"ל נגד ר"י וכבר האריכו בזה בעלי הכללים ובדברי רבנו ישנם סתירות בזה בכמה דוכתי ואכמ"ל) ולפי"ז עובדא דמייתי שם בירושלמי בעולא בר קושב דתבעתיה מלכותיה ופיסיה ריב"ל על כרחך מיירי שהיה חייב מיתה כשבע בן בכרי והורה ריב"ל כשמעתיה ואע"פ כן אמר לו אליהו שגם זה ר"ל היכא דאיכא תרוויהו גם יחדוהו גם מחויב מיתה מ"מ לאו משנת חסידים הוא, וזהו יסוד ומקור דברי רבנו שכתב ואין מורין להם כן לכתחלה, כדברי אליהו וכי למסורות אני נגלה וכו' אין זו משנת חסידים.

והנה בהגהות מיימוני אשר לפנינו כמעט בכל הדפוסים כתיב צ"ע שפסק כריש לקיש לגבי ר' יוחנן דאמר אע"פ שאינו חייב מיתה שוב הראני מורי זצ"ל ע"כ. ואין מי שירגיש כי נלקה בחסר, (ובן גיסי הגאון, רב יוסף בער שיחי' הראני בכת"י הנמצא בברלין בבית עקד המלוכה שעליו רשומים הגהות תלמידי מהר"מ מרוטנבורג וכבר הזכרתיו לעיל ושמה כתוב "שוב הראני מורי זצ"ל ראיה במגדל אינזיגשהיים בירושלמי הבאתיו בדף הקודם" עד כאן הלשון בכת"י, וזכיתי ומצאתי ברמב"ם דפוס קונשטנדינא משנת רס"ט ושמה כתוב שוב הראני מורי זצ"ל ראיה במגדל אינזיגשהיים בהגה"ה של מעלה, והכל אחד ובהגהה של מעלה העתיק את הירושלמי דתרומות הנ"ל מעובדא דעולא בר קושב וכנראה שרבנו מהר"ם מרוטנבורג הוי ס"ל דהביאור בירושלמי דעולא בר קושב לא היה מחויב מיתה כשבע בן בכרי, ומטעם זה אמר לו אליהו לר' יהושע בן לוי למסורות אני נגלה לפי שעשה שלא כדין דבעינן שיהא מחויב מיתה, ולהכי פסק כן רבנו, אבל לפי"ז לא נודע לנו מקור דברי רבנו במ"ש ואין מורין להם כן לכתחלה, ובר מן דין עי' במדרש רבה ויגש דמביא הך עובדא ומסיק מיבעי להאי מלתא מתעבדא ע"י אחריני ולא על ידך וכן גריס מרן הגר"א ז"ל בירושלמי כאן הו"ל למיעבד ע"י חורין ור"ל שלא ריב"ל היה צריך להורות כן ועי' ט"ז סי' קנ"ז סק"ז ולא ראה כנראה את דברי המדרש שהבאנו עכ"פ מזה משמע דלא כפירושו של מהר"ם מרוטנבורג ז"ל) והנה מה שאמרתי להעיר בזה.

הנה בתוספתא בפ"ז דתרומות אמר שם ר' יהודה דאם הוא והם מבפנים הואיל והוא נהרג והם נהרגים יתנוהו להם ואל יהרגו כולם וכן הוא אומר ותבא האשה אל כל העם בחכמתה אמרה להם הואיל והוא יהרג ואתם נהרגים תנוהו להם ואל תהרגו כלכם. ר' שמעון אומר כך אמרה להם כל המורד במלכות בית דוד חייב מיתה, וא"כ הרי ס"ל לר"ש להדיא דאף שיחדוהו להם מ"מ אי לאו דהוי חייב מיתה לא היו רשאים למוסרו

אע"פ שהוא והם מבפנים, ולר' יהודה לא בעינן שיהא מחויב מיתה אלא שיהיו הוא והם מבפנים, והנה בפלוגתא דר"י ור"ש אמרו בעירובין מ"ו ב' א"ר אבא א"ר יוחנן ר' יהודה ור"ש הלכה כר"י וכן בירושלמי פ"ג דתרומות ה"א ר' יעקב בר אידי בשם ר' יוחנן ר' מאיר ור"ש הלכה כר"ש, (ופליג אגמ' דילן דהוי בעיא דלא אפשטה בפלוגתא דר"מ ור"ש עי"ש) ר"ש ור' יהודה הלכה כר' יהודה.

והנה הבה"ג בהלכות קצובות דבני מערבא הביא כללא, דר' יהודה ור' שמעון הלכה כר"ש והקשו עליו טובא אבל כן הביא גם העיטור משמו בהל' פקדון, ועי' בשטמ"ק לבבא קמא מ"ד ע"ב ד"ה ר"י מחייב ור"ש פוטר וכו' כתב יש מי שאומר בהא הלכתא כר"י דהא ר"ש ור"י הלכה כר"י. ויש אומרים כיון דאמור רבנן הלכה כר"י בעירובין מכלל דלית הלכתא כוותיה במקומות אחרים רבנו חננאל זלה"ה, והרא"ה ז"ל פסק כן וז"ל ר"י מחייב ור"ש פוטר וקי"ל ר' יהודה ור' שמעון הלכה כר"ש ע"כ. וכן מצאתי ביראים סי' ש"ג ובחדש סי' ר"מ בדין זקן ממרא דס"ל לר"י דאינו חייב אלא על דבר שעיקרו מדברי תורה ופירושו מדברי סופרים ור"ש ס"ל דאפילו דקדוק אחד מד"ס וכתב היראים וקי"ל כר"ש לגבי ר' יהודה ור' מאיר ועי' בווי העמודים שם שהביא דגם הראב"ן ז"ל ריש דף קכ"ב ס"ל הכי דקי"ל כר"ש לגבי ר' יהודה ועי' עוד ביראים סי' רע"ב ובחדש סי' קנ"ח גבי דינא דאין מושיבין חנוני למחצית שכר וכו' אלא א"כ נתן לו שכרו כפועל בטל ופליגי שם ר"מ ורבי יהודה ור"ש כמה הוא שכרו בב"מ ס"ח וכתב שם וכיון דקיימי ר"מ ור"י בחדא שיטתא הו"ל ר"ש יחיד במקום רבים ולית הלכתא כוותיה הרי להדיא ג"כ כנ"ל והרבה יש להאריך בדברי רבנו בפסקים אלו ואכ"מ ועי' בתוס' ב"מ ס"ט ע"א ד"ה אלא. הרי לפנינו חבל ראשונים גאוני קדמאי דס"ל דהלכה כר"ש נגד ר"י ועי' לרבנו מנוח בפ"א דחמץ כתב ג"כ הכי לדבר פשוט וכ"כ בחוט המשולש למרן התשב"ץ ענין י"ב. (ולחנם השיגו הב"ח והט"ז על הב"י ביו"ד סי' קי"ט, אלא דהב"י בעצמו סותר עצמו בכלל זה וכבר הובאו סתירותיו במחברים).

והנה לכאורה, הלא הדברים תמוהים, דכל דבריהם המה נגד הסוגיא בבבלי וירושלמי שהבאנו דמבואר להדיא דהלכה כר' יהודה נגד ר' שמעון, והנה שם בירושלמי אחרי שהביאו דעת ר' יוחנן דר"י ור"ש הלכה כר"י איתא רבי בא ר' יעקב בר אידי בשם ר' יונתן ר' מאיר ור"ש הלכה כר"ש ר' שמעון ור"י הלכה כר"י וא"צ לומר ר"מ ורבי יהודה ור"ש הלכה כר"י ומינה את שמע ר"ש ור"י הלכה כר"י ואין לו מובן, והנה מרן הגר"א ז"ל הגיה ר"ש ור"י הלכה כר"י ר"מ ור"י הלכה כר"י ומינה את שמע ר"מ ור"ש הלכה כר"ש, וכנראה הי' להם לבה"ג ולרבנו חננאל נוסח אחר בזה דס"ל לר' יונתן דר"י ור"ש

הלכה כר"ש ופסקו כוותיה דר' יונתן לגבי ר' יוחנן. עכ"פ יהיה איך שיהיה הדברים מפורשים אצל רבותינו דהלכה כר"ש נגד ר"י, ובדעת רבנו אינו מבואר אל נכון איך הוא דעתו בכלל זה והרבה יש להאריך בזה, ואי נימא דס"ל ג"כ כבה"ג ורבינו חננאל והרא"ה ז"ל דהלכה כר"ש נגד ר"י א"כ הרי מפורש כאן בתוספתא דבעינן שיהיה חייב מיתה, ואין סתירה כלל מר' יוחנן דס"ל בירושלמי דסגי ביחדוהו לחוד דהא ר"י לטעמיה ס"ל דכללא הוא דהלכה כר"י נגד ר"ש ור"י לא בעי שיהא חייב מיתה, וגם יש הכרח לומר דרבנו לא ס"ל כר"י דתוספתא, מדלא מחלק כלל דבהוא והם מבפנים שרי למוסרו וכן לא הביאו חילוק זה כל הראשונים ועל כרחך דכר"ש ס"ל ולהכי שפיר פסק רבנו דבעינן תרוויהו שיהא מחויב מיתה ויחדוהו ויש להאריך עוד.

ועי' במדרש רבה ויגש ובויקרא רבה פי"ט תני בשעה שעלה נבוכדנצר לכבוש את יהויקים וכו' ירדה סנהדרי גדולה לקראתו אמרו לו הגיע זמנו של בית זה ליחרב אמר להם לאו, אלא יהויקים מלך יהודה מרד בי תנו אותו לי ואני אלך, אזלין ואמרין ליה ליהויקים וכו' א"ל וכך עושים דוחים נפש מפני נפש, לא כן כתיב לא תסגיר עבד אל אדוניו א"ל לא כך עשה זקנך לשבע בן בכרי וכו' כיון שלא שמע להם עמדו ונטלוהו ושלשלו אותו ופייליה הרי דסנהדרי גדולה עשתה כן לכתחלה, וצ"ל דלא בקש נבוכדנצר שיתנו לו להורגו ועי' במדרש רבה שם דס"ל לר' שמעון דמת שלשלוהו ור"ל שמת מעצמו תחלה, ואפשר דר"ש לטעמיה ועי"ש היטב בכל הענין כי הרבה יש להאריך בזה.

הלכה ו

ואמרו הרופאים שרפואתו בדבר פלוני מאיסורין שבתורה עושין. בכת"י אברבנאל עושין לו והוא ישר ובארחות חיים ח"ב הל' אהבת השם העתיק הלכה זו בשנוי לשון קצת, ואין נפק"מ לדינא.

ומתרפאין בכל איסורים שבתורה במקום סכנה חוץ מעבודת גילולים גילוי עריות ושפיכות דמים. ולא הזכיר רבנו אידך מימרא דר' יעקב בשם ר' יוחנן דבכל מתרפאין חוץ מעצי אשרה אף שהזכירו הך מימרא כל הראשונים, הנה אם ס"ל לרבנו כשיטת הסוברים דגם אביזריהו בכלל, הנה הוא נכלל בכלל ע"ז ואי ס"ל דדוקא ג' עבירות ולא אביזריהו הנה אפשר עצי אשרה בעלין סתם (עי' בתוס' שם) אין איסור דהוי בכלל אביזריהו ובדברי רבנו לא נתבאר פרט זה דאביזריהו, ונחלקו הרבה בדעתו ועי' בירושלמי שבת פי"ד ה"ד שהביאו התוס' הבא לי עלין סתם והביא לו מעכו"ם, ובמפרשים שם ויש שם נוסחאות שונות ויש להאריך טובא בכל זה, ועי' מ"ש עוד לקמן בזה.

ואם עבר ונתרפא עונשין אותו בי"ד עונש הראוי לו. רבותינו האחרונים ז"ל נתקשו טובא שדבריו סותרים למ"ש בה"ד דאם עבר ולא נהרג אין עונשין אותו בי"ד וכאן בעבר ונתרפא מחמת אונס חולי כתב דעונשין אותו בי"ד ועי' פר"ח ומרכבת המשנה ועי' חמדת שלמה השיגם, והנה דעת האחרונים ז"ל, דשאני התם דהעכו"ם אונסו לעבור, משא"כ הכא שאין אונס לעבור אלא שהוא מתרפא עי"ז ואין זה אונס, ולפי"ז אם העכו"ם בא להורגו מחמת איזה דבר אחר, וע"י המרתו לעכו"ם יוכל להנצל מזה אין זה אונס כלל.

והרב משנת חכמים בפתיחתו להל' עכו"ם מסתפק בזה ועי' ביו"ד סי' קע"ט לענין חובר חבר להצלת נפשו דשרי, ונראה להסביר עוד ע"פ הדין בב"ק ס' דאסור להציל עצמו בממון חבירו ועי' רא"ש שם דבאמת מותר להציל עצמו בממון חבירו דאין לך דבר שעומד בפני פקוח נפש אלא דמחויב לשלם, ועי' חו"מ סי' שפ"ח החילוק בין אם בא האונס בשביל עצמו דאז מחויב לשלם אבל אם בא האונס בשביל חבירו פטור מלשלם, והנה באם עבר ולא נהרג דלעיל הרי בא עליו האונס בשביל התורה דהא אונסין אותו לעבור על דין תורה ולהכי שפיר אם עבר ולא נאנס פטור, אבל ברפואה דהאונס מגיע לו מצד עצמו אלא דהוא רוצה להציל עצמו בע"ז וג"ע ולהכי שפיר חייב דהא אין האונס מצד התורה והוא ישר. והדבר מבואר עוד יותר ע"פ מ"ש הב"י בחו"מ סי' ר"ה גבי סיקריקין דאע"ג דמתנה באונס לא הוי מתנה מ"מ בסיקריקין בהרוגי מלחמה כיון דאינו אונסו על השדה אלא אונסו בהריגה והוא נותן לו את השדה מעצמו בכדי להציל עצמו הוי מתנה עי"ש. ולפי"ז החילוק בין שני הדינים מבואר יפה מאד (והאמת נראה דחולי לא מקרי אונס כלל לענין זה, ופקו"נ דשרי רחמנא לאו משום לתא דאונס הוא שהרי גם מצוה איכא וגם אחרים מחויבים לפקוח נפשו, ותדע לך, שהרי בחולי אי לאו דגלי קרא ורפא ירפא לא היה ניתן רשות לרופא לרפאות הרי דלא מקרי אונס ודין דמתרפאין בכל האיסורין הרי הוי גם מצוה, ואינו רשאי להחמיר על עצמו אפילו למאן דס"ל דבאונס שאר עבירות רשאי להחמיר וכמו שמבואר לקמן ואין להאריך).

אבל מקור דברי רבנו בזה אינו מבואר, שבי"ד עונשין ע"ז, ועי' במדרש רבה שמות פט"ז שאביא להלן ושם מבואר הואיל וכל מי ששופך דם האדם דמו ישפך היאך יכול החולה להתרפאות משפיכות דמים וה"ה לאינך אבל אין שום הכרח מזה דבי"ד עונשין בעונש הראוי לו.

ונראה שמקור דברי רבנו הוא בירושלמי שבת פ' שמונה שרצים ה"ד, דאמרו שם בכל מתרפאין חוץ מעכו"ם גילוי עריות ושפיכות דמים א"ר הונא מתניתא אמרה כן שאין מתרפאין מגלוי עריות, ותני כן, לפיכך הותר מכלל שבת, ולא הותר מכלל נערה

המאורסה, הותר מכלל שבת ולא להתרפאות, ודכוותה לא הותר מכלל נערה המאורסה אפילו להתרפאות, והוא ברייתא בתורת כהנים פרשת ויקרא פ"א דחובה כשהוא אומר מכל מצות ה' לרבות נערה המאורסה והמחלל את השבת אלא שיש בנערה המאורסה מה שאין בשבת ובשבת מה שאין בנערה המאורסה שבת הותרה מכללה וכו' ונערה המאורסה לא הותרה מכללה, וכיון דהא דלא הותר מכללה מוקים לה בירושלמי גם על להתרפאות אם כן מבואר להדיא דעונשין בי"ד על כך דכיון דלא הותר מכללה ממילא באיסורה קאי ובעונשה דאי נימא דליכא עונש א"כ הרי הותרה מכללה לענין עונש עכ"פ.

ועדיין אפשר לומר דאין זה מוכרח כ"כ דהנה לעיל מינה אמרו בתו"כ שם מה עבודה זרה מיוחדת שמשנאסרה לא הותרה ולא הותר מכללה וחייבין עליה מיתת בי"ד וכו' אף אני איני מרבה אלא כיוצא בו, ומה אני מרבה זכור ובהמה וכו' הזכור לא עשה בו קטן כגדול והבהמה עשאו בה קטנה כגדולה והקשה הראב"ד ז"ל בפירושו וא"ת כיון דיש חילוק בזכור בין קטן לגדול שיש ממנו חייב ויש ממנו פטור הרי הותרה מכללה ואינו דומה לע"ז, והרי הוא כשבת שהותרה במקדש, לא דמי התם היתר גמור הוא במקדש, אבל זכור קטן אע"פ שאינו נסקל על ידו מכלל לאו לא נפיק או מלא יהיה קדש או מלא תשכב עם זכר ובע"ז איכא מידי דלא מחייב עליה אלא לאו בעלמא או עשה כגון מגדף ומנשך בלאו, ונתיצת אבני מזבחותם בעשה אבל היתר לא משכחת לה, ולפי"ז הרי אפשר דגם כאן אין בי"ד עונשין עונש הראוי אלא דמ"מ הרי בודאי איכא איסורא ועבר על לאו אלא שאינו נענש משום דהוא עושה כן מחמת אונס. והנה שם בירושלמי איתא א"ר חנינה מתניתין אמרה כן שאין מתרפאין משפיכות דמים דתנינן תמן יצא רובו אין נוגעין בו שאין דוחין נפש מפני נפש, והנה הרי ברור שכשם שאחר ההורג את מי שיצא רובו חייב עליו אם כלו חדשיו ה"ה האשה גופה שעשתה כן, אף שהיא מתרפאת ע"י כך.

והנה ראיתי להגאון ר' מאיר שמחה זצ"ל בספרו שיצא זה עתה לאור שהביא מקור דברי רבינו מירושלמי פ"ב דע"ז דאחר שהביא שם דאין מתרפאין משפיכות דמים מהא דתנינן יצא רובו אין נוגעין בו כנ"ל איתא שם עכו"ם בעכו"ם, עכו"ם בישראל חייב, ישראל בעכו"ם פטור, וסובר הגאון הנ"ל דקאי על דין רפוי בשפיכות דמים ואמר דעכו"ם בעכו"ם חייב ודוקא ישראל בעכו"ם פטור הרי דישראל בישראל חייב ורבותא דעכו"ם שאינו מצווה על קידוש השם, והנה מלבד שמבארי הירושלמי לא פרשו כן הנה באמת דבר זה תלוי בגרסאות, דהרי בירושלמי שבת שהבאנו איתא תני עכו"ם בישראל אסור ישראל בעכו"ם מותר וא"כ א"א לומר כמ"ש הגאון ז"ל.

אמנם יש להעיר עוד מקור לזה מעובדא דתוספתא חולין והובא בגמ' דע"ז כ"ז ב' מעשה בבן דמא בן אחותו של ר' ישמעאל שהכישו נחש ובא יעקב איש כפר סכניא לרפאותו ולא הניחו ר"י וא"ל ר' ישמעאל אחי הנח לו וארפא ממנו ואני אביא מקרא מן התורה שהוא מותר ולא הספיק לגמור הדבר עד שיצתה נשמתו ומת קרא עליו ר"י אשריך בן דמא וכו' ולא עברת על דברי חביריך שהיו אומרים ופורץ גדר ישכנו נחש, ופריך שם הא איהו נמי חויא טרקיה ומשני חויא דרבנן דלית ליה אסותא עי"ש. ולכאורה צע"ג דאם עבר על קידוש השם דאוריתא אינו נענש משום שעבר באונס אלא שעבר על עשה דונקדשתי ועל לאו דלא תחללו ואיך אפשר דבאיסור דרבנן באיסור רפוי מן המינים יענש בנשיכת נחש דלית ליה אסותא, ועל כרחך משום דעושה כן לרפואתו וחייב מיתה בעושה כן בג' עבירות ושפיר חייב מיתה גם בעובר על הדרבנן שאין מתרפאין מהם ויש לפלפל בזה ואכ"מ.

ושארי הגאון רא"צ קאמאי נ"י הראה לי מקור לדברי רבנו מהא דגרסינן בשבועות ז' ב', ת"ר וכפר על הקודש מטומאות בני ישראל יש לי בענין זה להביא שלש טומאות טומאת עבודה זרה וטומאת גילוי עריות וטומאת שפיכות דמים וכו' יכול על ג' טומאות הללו יהא שעיר מכפר ת"ל מטומאות בני ישראל ולא כל טומאות וכו' הוי אומר טומאת מקדש וקדשיו, ופריך עלה בגמ' האי ע"ז היכי דמי אי במזיד בר קטלא הוא אי בשוגג בר קרבן הוא ומוקי לה במזיד ולא אתרו בשוגג ולא אתודע ליה, וכן מוקי בג"ע ושפ"ד שם, ולכאורה קשה דלמה לא מוקי בעבר על ג' עבירות אלו באונס שעבר ולא נהרג, והרי אף שעבר באיסור מ"מ אינו חייב מיתה ולא מלקות ולא קרבן ועל זה שעיר מכפר ולמה צריך לאוקמי במזיד ולא אתרו ביה, ועל כרחך צ"ל דבעבר באונס גם טומאה ליכא ואינו נכנס כלל בגדר מטומאות בני ישראל, ולפי"ז הלא יפלא לר' ישמעאל דיליף פקוח נפש שדוחה את השבת מקרא דאם במחתרת ימצא הגנב ומה זה שספק על ממון בא ספק על נפשות בא ושפ"ד מטמא את הארץ וכו' ניתן להצילו בנפשו ק"ו לפקו"נ שדוחה את השבת הרי מבואר דבבא להציל עצמו ולהתרפאות ע"י ג' עבירות יש כאן לתא דטומאה (שהרי א"א לומר שהכונה על שפ"ד בכלל שהיא מטמא את הארץ, כיון דכאן ליכא טומאה) וא"כ קשה למה לא מוקי הך בריתא בעובר על ג' עבירות כדי להתרפאות דיש כאן טומאה ואי נימא דאינו חייב מיתה ומלקות כמו בעבר באונס, הרי חיוב מיתה וקרבן ליכא וטומאה איכא ולמה בעי לאוקמי במזיד ולא אתרו ועל כרחך מוכרח לומר דאם מתרפא בג' עבירות כיון דאיכא טומאה ה"ה נמי דעונשין עליהן בי"ד עונש הראוי דלא דמי לעבר

ולא נהרג דשם ליכא גם לתא דטומאה ובלהתרפאות איכא אונס ואיכא טומאה ואיכא גם חיוב מיתה, ולהכי אוקי במזיד ולא אתרו והוא דבר נחמד אף שהוא מחודד.

הלכה ז

ומנין שאפילו במקום סכנת נפשות אין עוברין על אחת מג' עבירות אלו, שנאמר ואהבת וכו' אפילו הוא נוטל את נפשך. הנה בסוגיא דפסחים כ"ה ויומא פ"ב מייתי גמ' על הא דאמרו אין לך דבר העומד בפני פקוח נפש חוץ מג' עבירות ואמר עכו"ם מנלן דתניא ר' אלייעזר אומר אם נאמר בכל נפשך וכו' אלא לומר לך אם יש אדם שגופו חביב עליו וכו' ובסנהדרין אמרו כן על הא דנימנו וגמרו בעליית בית נתזה דג' עבירות יהרג ואל יעבור אינהו דאמרי כר' אליעזר ורבנו מביא דרשא דאפילו הוא נוטל את נפשך והיא דרשא דר' עקיבא דפליג בברכות ס"א ב' עם ר"א ודריש הכי והעתיק רבנו דרשתו (ובאמת בספרי ואתחנן דרשה זו דאפילו הוא נוטל את נפשך היא דרשת הספרי סתמא דבר אחר אפילו נוטל את נפשך ור"ע פליג וס"ל בכל מדה ומדה שהוא מודד לך, אבל מ"מ דרשא זו היתה שגורה בפי ר"ע באמרו כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה בכל נפשך אפילו נוטל את נשמתך והוא נוסח דרשה דהכא כמו שהביא רבנו).

וזכיתי ומצאתי למרן הגר"א ז"ל בשנות אליהו לברכות דס"ל דר' אליעזר לא דריש כלל על מסירות נפש (ובזה יובן הפלוגתא שם בינו ובין ר' עקיבא שצריכה לימוד) והא דיליף בפסחים וביומא ובסנהדרין שם שאין לך דבר שעומד בפני פקוח נפש חוץ מעכו"ם וכו' מהא דר"א גריס רבנו ר' אליעזר אומר וכו' ור"ל דיליף באמת מדרשה דר"ע דאפילו נוטל את נפשך ולא מר"א (ולפי"ז צריך גם להגיה בסנהדרין ע"ד דאמרו שם אינהו דאמרי כר"א וצ"ל אינהו דאמרי כר"ע) עי"ש היטב במה שהאריך ועי' למו"ר בהעמק שאלה שאלה ק"א מ"ש בזה.

והנה הרב בעל הלכות גדולות ז"ל בהל' עכו"ם כתב נמנו וגמרו וכו' חוץ מג' עבירות, עבודה זרה מנא לן מחנניה מישאל ועזריה דכתב בהון והן לא ידוע להוי לך מלכא וגו' וגילוי עריות מנלן דא"ר יהודה אמר רב מעשה באדם אחד וכו' שפיכות דמים וכו' מאי חזית ונראה שכן היתה גרסתו בגמ' וכן בשאלתות שהבאנו לעיל איתא ואלו מאן דאנסין ליה עכו"ם ואמרין ליה כפור במלתא דשמיא ופלח לעבודת גילולים ואי לא קטילנא לך מחויב למימסר נפשיה לקטלא ולא ניפלח לע"ג דהכי אשכחן בחנניה מישאל ועזריה כד אקים נבוכדנצר וכו' עי"ש היטב ובמ"ש שם מו"ר הרב בעל העמק שאלה ולא עמד על זה שכך היתה גרסתו ז"ל בגמ' (ונוסח הבה"ג דא"ר יהודה אמר רב מעיד על זה) אבל זה אמת ברור דהבה"ג והשאלתות כרבנו סבירא להו דצלמא דנבוכדנצר היה ע"ג ממש,

והביא הראיה מחנניה מישאל ועזריה דלא נימא כר' ישמעאל דדוקא בפרהסיא מחויב לממסר נפשיה ומביא ראיה דחנניה מישאל ועזריה לא היה פרהסיא לפי דעת רבותינו ז"ל במדרש שיר השירים על פסוק זאת קומתך דס"ל לר' שמעון בר יוחאי דהפריש רק שלשה מכל אומה, וא"כ לא הוי שם עשרה, ועוד מוכרח מזה כדעת רבנו דאסור להחמיר על עצמו במקום שהדין יעבור ואל יהרג, דאי לאו הכי אין ראיה מחנניה מישאל ועזריה ודלמא החמירו על עצמן, או כדעת מאן דס"ל דגדולי הדור רשאים להחמיר על עצמן, וכבר רמזתי מזה לעיל ויש להאריך בזה הרבה אבל אין מקום יותר.

והריגת נפש מישראל לרפאות נפש אחרת וכו' דבר שהדעת נוטה לו הוא, שאין מאבדין וכו'. בגמ' שם מאי חזית דדמא דידך וכו', ועי' במדרש רבה שמות פסקא משכו והביאו הרמב"ן ז"ל שאם יאמרו לו לאדם בוא והרוג את הנפש ואתה מתרפא אל ישמע להם שכן כתיב שופך דם האדם באדם דמו ישפך הואיל וכל מי שהוא שופך דם האדם דמו ישפך היאך יכול החולה להתרפאות משפיכת דמים עי"ש.

הלכה ח

אבל שלא דרך הנאתן כגון שעושין לו רטיה או מלוגמא מחמץ או מערלה וכו' הרי זה מותר ואפילו שלא במקום סכנה. ועיין כ"מ מ"ש מקור הדברים. והנה באמת שנינו בפסחים ל"ט לא ילעוס אדם חטין ויניח על גבי מכתו, ופסקה הר"מ בפ"ט מהל' חמץ ומצה וזהו מלוגמא עי' בפי' המשנה לרבנו פ"ח דשביעית מ"א ובפכ"ד דכלים מ"ג דפי' מלוגמא הוא מלא לוגמא שלועס חטין ע"ג מכתו ועי' מג"א סי' תס"ו סק"ב דמשום זה הביא הר"מ דעת הארחות חיים וכ"כ הרשב"א ז"ל, דדוקא בחמץ של עכו"ם דליכא בזה בל יראה אבל לא בשל ישראל, ומתניתין דלא ילעוס בשל ישראל קאי ומשום לתא דבל יראה הוא, ועי"ש שעמד להקשות על דברי רבנו מירושלמי פי"ד דשבת דאמר שם רב שמואל בר' יצחק הדין גומרתא סכנה א"ר ירמיה נותנין עליה חמץ בפסח, אלמא דבעינן דוקא שתהא סכנה, ולפי דברי רבותינו ניחא דהתם קאי בשל ישראל דאיכא משום בל יראה, ובעינן סכנה.

והנה ראה זה מצאתי ברבנו חננאל בע"ז כ"ח א' שהביא נוסחת הירושלמי הדין גומרתא סכנתא ונותנין עליה רומץ בשבת ועי' בהג"ה שם שהגיהו נותנין עליה רמץ בשבת, ואנכי מצאתי הנוסחא בר"ח נותנין עליה חומץ בשבת, ולפי"ז אין ענינו לכאן, אמנם עי' בירושלמי פ"ג דערלה ה"א ובפ"ב דפסחים ר' אבהו בשם ר' יוחנן העושה איספלנית משור הנסקל ומחמץ שעבר עליו הפסח איננו לוקה שאין לא תעשה שלו מחוור כלאי הכרם לוקה וכו' והנה בודאי הדברים תמוהים מאד והרי ר' יהודה ס"ל כר' שמעון

בפסחים כ"ט ב' בלאחר זמנן וכבר תמהו בזה.

והנה העיטור מאמר חמץ העתיק את דברי הירושלמי אלו העושה איספלנית מחמץ ושור הנסקל וקאי אפסח גופה, ומ"מ הרי מבואר דרק לא לקי משום שאין לא תעשה שלו מחוור, והם סתירה לדברי רבנו דמתיר לעשות כן, וכאן א"א לומר דקאי בשל ישראל ומשום לתא דבל יראה, והרי טעמא דירושלמי דאין לוקה ע"ז משום דאין ל"ת שלו מחוור, והוא איסור ההנאה, ועל כרחך צ"ל כמ"ש בס' עמודי ירושלים דשיטת הירושלמי בזה מחולקת מסוגיא דילן, ולשיטת הירושלמי אספלנית הוי כדרך הנאתה (ועי' תוס' יומא ע"ז א' שכתבו דדוקא חלב שור הנסקל חי שהניח ע"ג מכתו פטור הא מהותך אסור משום דאיסורי הנאה נינהו, הרי דס"ל ג"כ דזה הוי כדרך הנאתו, ועי' ברש"י פסחים כ"ה במ"ש בגוהרקי דערלה שם דלא הוי כדרך הנאתן משום דעדיין לא נתבשלו ויש להאריך בכל זה הרבה) ושלא כדרך הנאתו הוי רק כשעירב בו דבר מר, ולפ"ז בעי הירושלמי שפיר שתהא סכנה דוקא ואי לא היה אסור משום שהוא כדרך הנאתו ורבנו ס"ל דזה הוי שלא כדרך הנאתן וכמ"ש להדיא וגוהרקי דערלה דהוו שלא כדרך הנאה אינו מפרש רבנו כפירש"י משום דהוו עדיין בוסר ולהכי הוו שלא כדרך הנאה, וכמ"ש רבנו או מערלה סתמא ועי' בירושלמי שם דאיבעו ליה בערלה אי דמי לשאר איסורים או לכלאי הכרם וכן כתב בעל העיטור ז"ל שהבאנו לעיל שסיים אחר מה שאמרו בירושלמי, מערלה צריכה, עשה לרחקו כתיב לא תעשהלאוכל כתיב, ל"ת לרחקו לא כתיב, ובגמ' דילן ערלה כשאר איסורים וכן הלכתא ויש להאריך טובא בדברי המל"מ כאן אבל לפי שעיקר הדברים במאכלות אסורות יבוארו שמה ברצות ה'.

הלכה ט

מי שנתן עיניו באשה וכו' ימות ואל תבעל לו אפילו היתה פנויה. דקדק הרב סדר משנה ז"ל דלמה נקיט רבנו אפילו היתה פנויה, והו"ל לכתוב ואפילו היא פנויה, ואין לומר משום דהעתיק לשון הסוגיא, דהתם שפיר אמרו כן משום דהרי מעשה שהיה הוא, ונחלקו אי פנויה היתה או אשת איש אבל רבנו הרי דינא קמ"ל והו"ל לכתוב אפילו היא פנויה ודעתו דרבנו דבר גדול אשמועינן בזה, דהרי בירושלמי דשבת פ' שמונה שרצים ה"ד מחלק בין נתן עיניו בה כשהיתה אשת איש לבין נתן עיניו בה כשהיתה פנויה וגמ' דילן מדסתמה לא ס"ל לחלק בזה ולהכי כתב רבנו אפילו היתה פנויה ר"ל אפילו בשעה שנתן בה עיניו ג"כ היתה פנויה מ"מ ימות ואל תבעל לו, והוא דבר ישר. אבל באמת הדבר צריך תלמוד דלשיטת רבנו ותלמודא דילן איך יפרנסנו רומיא דהנך תרי עובדי דמייתי בירושלמי תרווייהו משמיה דר' אלעזר, אי נימא דגם בפנויה הדין כן, והרי על

כרחך צריך לחלק ביניהו או משום דנתן עיניו בה כשהיא אשת איש שאני או כדאמר שם איתתא רבה הוית דלא מנסבא, ורבנו הרי לא ס"ל לתרויהו שינויי וצריך ביאור עוד.

והנה הרב הנ"ל עמד לדייק עוד בדברי רבנו שכתב מי שנתן עיניו באשה וחלה ונטה למות ואמרו הרופאים אין לו רפואה עד שתבעל לו ימות ואל תבעל לו, אפילו היתה פנויה, ואפילו לדבר עמה מאחורי הגדר אין מורין לו בכך וימות ולא יורו לו לדבר עמה, שינה רבנו בלשונו דגבי תבעל לו כתב ימות ואל תבעל לו ובלדבר עמה כתב אין מורין לו בכך וימות ולא יורו לו לדבר עמה ודייק הרב הנ"ל מזה דבדין תבעל הוא איסור לכל אדם בדין אין מתרפאין בגלוי עריות ואם עבר ונתרפא הרי בי"ד עונשין אותו עונש הראוי לו ע"פ דין כמ"ש רבנו לעיל, אבל בלדבר עמה הוא רק שאין בי"ד מורין לו לעשות כן אבל אם עשה כן בעצמו אין עליו שום איסור ועונש וחתר למצא גם מקורים לחילוקו זה ולישב בזה קושית הירושלמי והדברים יש להם מקום לפי נוסחא דילן, אבל בכת"י אברבנאל, ובנוסחא ישנה שהיתה לפני הרב מעשה רוקח הספרדי וכן מצאתי ברמב"ם דפוס קונשטנדינא רס"ט הנוסח בדברי רבנו ואמרו הרופאים אין לו רפואה עד שתבעל לו אפילו היתה פנויה ואפילו לדבר עמה מאחורי הגדר אין מורין לו בכך וימות וכו' ולפי נוסחא זו נפלו כל הדברים.

ולא יורו לדבר עמה מאחורי הגדר שלא יהיו בנות ישראל הפקר ויבאו בדברים אלו לפרוץ בעריות. כתב רבנו טעם האיסור כמ"ש בגמ' דסנהדרין שם, והוא גדר ותקנת חכמים משום סיג ועי' בר"ן ז"ל שם שלמד מזה דאביזריהו דשלש עבירות נמי אסורין ועמדו בשיטתו עוד הרבה מרבותינו ז"ל, ובאמת הרי כבר כתבנו לעיל שבדברי רבנו אין הדבר מבואר כלל איך ס"ל באביזריהו, אבל דעת רבנו דהוא משום סיג והרי יש רשות לבי"ד לעשות כן שהרי בי"ד מכין ועונשין לעשות גדר לתורה (ואין זה סתירה לדברי הר"ן ז"ל ודעימיה, שהרי טעמא דסייג אינו אלא לתירוצא דרב אחא בר איקא דרבנו פסק כוותיה, אבל לפי מאי דס"ל מעיקרא דאשת איש הוית הרי טעמא משום גילוי עריות ובלספר עמה הרי לא הוי אלא אביזריהו הרי דגם אביזריהו בכלל ג"ע הוי ואנן קיימינן בשיטת רבנו לפום המסקנא דהוא תקנת בי"ד ולא משום אביזריהו) ולפי"ז אפשר גם בבעילת פנויה הוא מגדר זה כיון דלתא דג"ע אין כאן ועי' חוות יאיר סי' קפ"ב, ובאמת י"ל דלהכי פסק רבנו כמ"ד פנויה היתה, ועי' בב"י סי' קנ"ז שעמד ע"ז שהרי הוי ספק נפשות ולהקל ולמה פסק להחמיר וכתב ע"ז שטעמו משום דשב ואל תעשה הוא שלא לספר עמה הוא תמוה קצת, עוד כתב דכיון דחזינן דרב פפא ורב אחא דאמוראי בתראי נינהו יהבי בה טעמא אלמא הכי ס"ל, ולפימ"ש ניחא טובא, דרבנו לית ליה אביזריהו

כלל, וא"כ הרי גם באשת איש אינו מיושב עוד, ולהכי תפס כטעמא דהוא תקנת חכמים וסייג וממילא דה"ה פנויה ובאמת קשה לומר דטעמא דאביזריהו יועיל גם לאיסור דרבנן והרי לדבר עמה בודאי ליכא אלא איסור דרבנן, ועל כרחך דהוא תקנה וגדר מדין בי"ד ומכין ועונשין ועי' נודע ביהודה תנינא חלק אה"ע סי' ק"נ במ"ש דאם האיסור רק מדרבנן בודאי לא הוי אביזריהו, גם יש להאריך במ"ש ראיה מהא דאין מתרפאין בעצי אשרה אף דלא הוי אלא לאו, וכמדומה שזה ענין אחר לגמרי, אבל אכ"מ להאריך עוד.

הלכה י

כל העובר מדעתו בלא אונס על אחת מכל מצוות האמורות בתורה בשאט נפש להכעיס, הרי זה מחלל את השם ולפיכך נאמר בשבועת שקר וחללת את שם אלקיך וכו'. מקור הדברים ביאר רבנו בעצמו בספר המצוות לא תעשה ס"ג, והחלק השני הכולל ג"כ שיעשה האדם עבירה אין תאוה בה וכו' הנה זה ג"כ מחלל שם שמים ולוקה ולפיכך אמר ולא תשבעו בשמי לשקר וחללת וכו' כי זה מכוין להכעיס וכו' ועי' תוספתא פ"ג דשבועות וכן דרשו רז"ל בסנהדרין צ"ט ב' קרא דוהנפש אשר תעשה ביד רמה על העובר עבירה בלי שום הנאה ועליו אמרו קרא את ה' הוא מגדף.

וכן כל הפורש מעבירה או עשה מצוה וכו' מפני הבורא ברוך הוא כמניעת יוסף הצדיק וכו'. הוא בסוטה י' ב' ול"ו ב' יוסף שקדש שם שמים בסתר, וזהו מ"ש רבינו או עשה מצוה כוונתו ג"כ להך מ"ד דיהודה זכה לא משום שפירש מעבירה אלא משום שעשה מצוה שירד לים תחלה ונקרא מקדש שם שמים בפרהסיא.

הלכה יא

ויש דברים אחרים שהם בכלל חילול השם. עיי"ש בספר המצוות שהבאנו.

כגון שלקח ואינו נותן דמי המקח לאלתר והוא שיש לו ונמצאו המוכרין תובעין אותו והוא מקיפן. עיין כ"מ שהוא נגד סוגיא דילן דמבואר שם להיפך, והשערת הכ"מ שרבנו היתה לו גירסא מהופכת ועי' בס' תוס' יום הכפורים מה שתמה עליו וטרח לישב ע"פ גירסתנו וכן בסדר משנה האריך טובא, ועוד במחברים ולו ראו את דברי הרי"צ גיאות ז"ל בהל' תשובה כי אז נתבררה להם נוסחת רבנו, שהוא גורס להדיא והני מילי באתרא דתבעי אבל באתרא דלא תבעי לית לן בה ומפרש הכל כרבנו, ועי' בדברי רבנו לקמן בפ"ה מהלכות דעות הי"ג.

או שירבה בשחוק. עיין כ"מ שהראה מקורו לירושלמי פ"ב דדמאי דהמקבל עליו להיות חבר, ס"ל לר' יהודה דצריך לקבל עליו שלא ירבה בשחוק, ואין זה מוכרח לענייננו לענין חלול השם, ועי' במס' דרך ארץ זוטא פ"ה מי שהוא תלמיד חכם וכו' מיעוט שיחה מיעוט

שחוק, ועי' אבות פ"ו ועי' לקמן בדברי רבנו בפ"ב מהלכות דעות ה"ז לא יהא אדם בעל שחוק, ובמה שציינתי שמה לתנא דבי אליהו רבה ח"א פי"ג ישמור אדם את עצמו שלא ירבה שחוק שמחה ותפלות, ואין שחוק אלא עבירה (עי' בנוסחא הישנה שם) ורשע שנא' ועתה אל תתלוצצו מפרש התרגום אל תרשעתן לומר לך שהשחוק שקול כנגד כמה עבירות, והם המה דברי רבנו כאן.

או באכילה ושתיה אצל עמי הארץ וביניהן. עי' כ"מ שהוא מברייתא דפסחים מ"ט תלמיד חכם המרבה סעודתו בכל מקום ובאמת מהא דהעתיק הרי"ף ז"ל אחר מימרא זו ברייתא דלמה ת"ח דומה בפני עם הארץ עי"ש מבואר דמפרש כן, אבל אין צורך לזה ועי' בדברי רבנו לקמן בפ"ה מהל' דעות ה"ב ולא יאכל אצל עם הארץ והוא מברכות מ"ג עי"ש מ"ש בזה ושם הבאתי דברי התנא דבי אליהו רבה פי"ב ישמור אדם עצמו שלא יאכל עם עם הארץ על השלחן ולא ירבה עמהם בסעודה וכו' הא למדת שכל האוכל לחם עם עם הארץ על השלחן כאלו עובד עבודה זרה ואם ת"ח הוא מזלזל את תורתו ומחלל שמו של אביו שבשמים וכו' עי"ש וזהו מקור דברי רבנו ודברי הבריתא שהביא הכ"מ העתיק שם רבנו ולא ירבה סעודותיו בכל מקום ואפילו עם החכמים עי"ש מ"ש שם בזה.

וביניהן. עי' כ"מ דנ"ל לדקדק מזה דדוקא כשאוכל עמהם ובביתם אבל אם אוכלים עמו בביתו או אוכל בביתם ולא עמהם שרי, ועי' מ"ש לעיל, ונראה בהכוונה בדברי רבנו להא דאמרו ד' דברים גנאי לתלמיד חכם, ולא ירבה ישיבה של עם הארץ, והאי וביניהן קאי ע"ז ועי' בפ"ו ממס' דרך ארץ זוטא ועי"ש בכל הפרקים שם תמצא את כל דברי רבנו עד סוף הפרק, ומ"ש רבינו **ולא יראה תמיד אלא עוסק בתורה עטוף בציצית מוכתר בתפילין**. שם ביומא פ"ו כגון אנא דמסגינא ד' אמות בלא תורה ובלא תפילין ועי' שבת קי"ח הא דאמר רב נחמן תיתי לי דקיימית מצות ציצית ופרש"י ז"ל שלא הלכו ד' אמות בלי ציצית ותפילין. ומ"ש רבינו **והוא שלא יתרחק הרבה ולא ישתומם**. עי' בדברי רבנו לקמן בפ"ג מהל' דעות ה"א, ועל כל הדברים האלו וכיוצא בהם צוה שלמה ואמר אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר למה תשומם, וכתב רבנו **עד שיהא הכל מקלסין אותו ואוהבין אותו**. עי' ילקוט ואתחנן בשם תנא דבי אליהו ואהבת וכו' תהא מאוהב על הבריות וכו' ומבואר הכל.

פרק ו

הלכה א

כל המאבד שם מן השמות הקדושים וכו' לוקה מן התורה. הנה בכל מקום הנזכר מחיקת השם, וכתב רבנו כל המאבד לכלול בזה גם דין המחתך כמ"ש ביראים סי' ט' ומנין שהחותך אסור דאמר בפרק ד' מיתות (סנהדרין נ"ו א') ואימא דברזיה מברז ואזהרתו מהכא לא תעשון כן וכו'.

הלכה ב

ושבעה שמות הם. המספר הזה של שבעה לא ידענו מאין לקחו רבנו ובכל מקום ששנויה בריתא זו בפ"ד דמס' סופרים ובירושלמי פ"א דמגילה ובבלי פ' שבועת העדות לא הוזכר מספר זה ועי' אבות דר' נתן פל"ד עשרה שמות של שבח נקרא הקב"ה ומנה שם לכולהו שמות שהזכיר רבנו ומצאתי באשכול הל' ספר תורה סי' י"ז, אמר רב סעדיה גאון שמותיו של הקב"ה הנעתקים ממדותיו כגון בורא יוצר אדון רחום אם טעה וכותבן שלא במקומן נמחקין, ושמותיו העקרים אם טעה וכותבן שלא במקומן אינם נמחקין והם ששה, הוי"ה י"ק ק"ל אלקים שדי אהיה ונשאל ממר רב האי גאון ע"ז ואמר שבהלכות הזכיר עוד אלו"ק ועוד אדנ"י שאין נמחקים, אלא כי אלו"ק אפשר שמנה רב סעדיה גאון בכלל אלקים ונשימם שבעה, ואפשר לומר שהוא שם בפני עצמו ונמצאים שמונה כי אדנ"י לא הזכיר מר סעדיה ולא הזכיר צבאות דבהלכות כותב ר' יוסי אומר צבאות כולו נמחק ואמר שמואל הלכה כר' יוסי ואמרו חז"ל זה שמי לעולם וזה זכרי לדור דור, אמר הקב"ה לא כשאני נכתב אני נקרא נכתב אני בי"ק ונקרא בא"ד (ר"ל דאפשר להכי לא הזכיר רב סעדיה גאון שם אדנ"י בפני עצמו מפני שהוא כלול בשם הוי"ה בקריאתו וכמ"ש הכ"מ כאן לחד נוסחא) אבל אנו למדין בקבלה מפי גדולי עולם אמר שמואל אין הלכה כר' יוסי וכו' סוף דבר ג' היתרים של הששה שהזכיר מר סעדיה הם אדנ"י אלו"ק וצבאות הרי תשעה ע"כ. הרי לפנינו דבין רב סעדיה גאון ובין רב האי גאון לא התאימו מספר השבעה.

והנה גם בדברי רבנו ישנם נוסחאות שונות ואותה שלפנינו בפרטה אתה מוצא שמונה שמות וכבר עמד ע"ז הכ"מ והנה הכ"מ ז"ל הביא ג' נוסחאות שונות והביא לאחרונה נוסחא מדויקת מדפוס ויניצא והוא, שם הוי"ה אדנ"י ואלו"ק ואלקי"ם ואהיה ושדי וצבאות, וכן נמצאת נוסחא זו ברמב"ם דפוס קונשטנדינא רס"ט, ובנוסח ישן במעשה רוקח הספרדי, גם מרן הגר"א ז"ל החליט לעיקר כהנוסחא השלישית דמנה בה אהיה

וכן הוא גם בכת"י אברבנאל, ובאמת שנוסחא זו נמצאת גם בארחות חיים ח"ב הוצאת מקיצי נרדמים בדין אהבת השם ויראתו אולם מ"מ יש מחלוקת בין מרן הכ"מ ז"ל למרן הגר"א ז"ל שהכ"מ תופס לעיקר למנות שם אלו"ק במספר השבעה ולא מנה שם ק"ל והגר"א ז"ל להיפך מונה שם ק"ל ולא שם אלו"ק (וגם נוסחא זו נמצאת במעשה רוקח הספרדי) ולדידיה שם אלו"ק נכלל בשם אלקי"ם אלא דזהו בלשון יחיד וזהו בלשון רבים כמו אדון אדונים, והחילוק ביניהם היא השגחה והנהגה בכלל או בפרט, ולא מנה שם ק"ה שהוא נכלל ג"כ בשם העצם אע"ג שמנה שם ק"ל לפי שהוא שרש אחר שהוא לשון חוזק, וראיה שמצינו משמש במקום אחר יש לאל ידי, אילי הארץ, אבל שם ק"ה הוא ג"כ משם העצם משמש על הויה וקיום, ולכן לא מצינו במקום אחר וכן בגמ' וירושלמי ומס' סופרים לא מנו אותן לבד, וכן הוא כל השבעה שמות סדורים בגמרא, רק כשתחשוב כל שם אלקים לאחד, אבל לפי תרגומו ק"ה שם היראה.

ונראה שזהו פלוגתת ר' שמואל בר נחמן ור' אלעזר בירושלמי דחגיגה ובבראשית רבה פי"ב ובגמ' שלנו אמרינן כר"א כמ"ש בפ"ג דמנחות כ"ט ב' מאי דכתיב כי בי"ה ה' וכו' (ביאור הדברים דהנה בירושלמי חגיגה פ"ב ה"א ובמדרש רבה בראשית פי"ב דס"ל לרשב"נ בביאור הקרא סולו לרוכב בערבות בי"ה שמו, אין לך כל מקום ומקום שאינו ממונה על ביה שלו ומי ממונה על ביה שבכלם הקב"ה וכו' ובמדרש רבה בנוסח אחר קצת, ועי' להרמב"ן ז"ל בפירושו על התורה לפרשת מקץ מ"ג כ"א תקן הגרסא ופירשה, כך מי ממונה על בייא של עולמו הקב"ה, ר"ל שבכל מקום יש איש ממונה על הצעקה ועל העוות והקב"ה ממונה על צעקת העשוקים בעולם הצועקים בייא עי"ש ור"א פליג שם במדרש רבה [ובזה ג"כ הנוסח בירושלמי משונה] וס"ל בשתי אותיות ברא הקב"ה את עולמו וכו', ולפי"ז לרשב"נ שם ק"ה הוא שם בפני עצמו וכפי' התרגום, אבל לר"א הוא כלול בשם העצם, ובסוגיא דילן במנחות דריש ר' יהודה בר ר' אילעאי אילעי כר"א דבשתי אותיות ברא הקב"ה את עולמו וכן הוא גם בירושלמי בשם ר' אבהו משמיה דר' יוחנן ולפי"ז הכי קי"ל, ושם ק"ה אינו שם בפ"ע) כ"כ הגר"א ז"ל.

ואנכי זכני השי"ת ומצאתי בכת"י הנמצא בבית העקד של המלוכה בברלין וכבר הזכרתיו כמה פעמים, הנוסח כמו שהחליט מרן הגר"א ז"ל ותא חזי מה רב תוקפיה דמרן זצ"ל והיא הנוסחא המחוורת וכמו שיבואר עוד להלן, ומצאתי להרדב"ז ז"ל בלשונותיו סי' ל"ד שכתב הנה בדקנו בספרי הרב ז"ל כתיבת יד ונמצא כתוב בהם שם אהי"ה כלשון הברייתא וא"ת פשו להו והוא ז"ל מנה שבעה, לא קשיא כי שם אלו"ה הוא גזור משם אלקי"ם אבל שם א"ל אינו גזור משם אלקים שהרי חסר הה"א והוא מלשון תקיף דכתיב

ואת אילי הארץ לקח הלכך נהי דהמוחק אותם לוקה אבל אין למנות אלו"ק ואלקים בשני שמות שזה לשון יחיד וזה לשון רבים וברור הוא והוא כדעת מרן הגר"א ז"ל. והנה לפי נוסח זה מתאימין דברי רבנו לדברי רב סעדיה גאון אלא שנחלק עליו בשם ק"ה וצבאות ובשם ק"ה ס"ל כמ"ש לעיל כר' יהודה בר אלעאי ור' אבהו בשם ר' יוחנן ור' אלעזר דלדידהו שם ק"ה הוא חלק משם העצם ובצבאות ס"ל לרבנו כעדותו של רב האי גאון שכן אנו למדין בקבלה מפי גדולי עולם שהנוסחא הנכונה אמר שמואל אין הלכה כר' יוסי ולהכי מנה רבנו גם שם צבאות.

ומ"ש רבינו כל המוחק אפילו אות אחת משבעה אלו לוקה. ספרי פרשת ראה ר' ישמעאל אומר מנין למוחק אות אחת מן השם שעובר בלא תעשה שנא' וכו' וכן הוא במס' סופרים פ"ה ה"ו הגר"א וכן העתיק הבה"ג בהל' סופרים והביא דברי רבי ישמעאל בספרי ובסוגיא דמכות שהבאנו מבואר רק מוחק את השם אבל לא באות אחת ועי' ביראים סי' ט' שהעתיק מימרא דר' ישמעאל בספרי ר' ישמעאל אומר מנין למוחק את השם שעובר בל"ת שנא' וכו' ולא העתיק אפילו אות אחת וכן רבנו בספר המצוות לא העתיק רק מחיקת שם, וכן הסמ"ק בסי' ק"ס לא הביא אלא מחיקת השם, עמדתי ע"ז לפי שמצאתי שגם בכת"י ברלין הנוסח בדברי רבנו כאן כל המוחק אחד משבעה שמות אלו לוקה. וע"פ זה היה מקום לישב דברי מהר"ם אלשקר ז"ל שהביאו הכ"מ להלן בה"ד דס"ל בדעת הראב"ד ז"ל, דצ"ב מצבאות וש"ד משד"י רשאי למחוק אף שהיה כבר כתוב כל השם, וזהו מה שהשיג שם על רבנו דס"ל דוקא בצ"ב מצבאות אין בו מחיקה דהיינו דוקא בעוד שלא נכתב כולו, ותמה עליו איך עלה על דעתו שיהא רשאי למחוק אפילו אות אחת, ועי' לח"מ שם שהקשה דלמה לא השיג על הא דכתב רבנו כאן להדיא דמוחק אות אחת לוקה, וכאן לא השיגו הראב"ד כלל, ולפי"ז הרי הדברים מיושבים דס"ל דדוקא שם שלם אסור למחוק, ורק בק"ל וק"ה אסור למחוק מפני שהם שמות במקום אחר אבל באמת אין שום ספק דמחיקת אות אחת הוי דאוריתא, שהרי אפילו בנטפלין רבו הדעות דס"ל דהוי דאוריתא, ואפילו לענין חיוב מלקות על אות אחת גם זה פשוט דלוקה דהרי אם מוחק י' דהוי"ה או א' דאלקי"ם הרי נמצא דמחק את השם כולו, וכן בכולהו זולת במוחק מ' דאלקים או א"ה דאהי"ה, דנשאר עדיין שם, אבל גם זה אינו, דשם הנשאר הוא שם קדוש אחר ולא אותו הנמחק, ואין מקום כאן להאריך במה שנוגע לדינא מזה.

הלכה ג

כל הנטפל לשם מלפניו וכו' אינן כקדושת השם. בכת"י ברלין אינן מקדושת השם, ומ"ש רבנו **וכל הנטפל לשם מאחוריו וכו' אינם נמחקים והרי הם כשאר אותיות של שם מפני**

שהשם מקדשם, ואע"פ שנתקדשו ואסור למוחקם, המוחק אלו האותיות הנטפלות אינו לוקה אבל מכין אותו מכת מרדות. בכת"י אברבנאל כתיב וכיון שנתקדשו אסור למוחקם, המוחק וכו', ובארחות חיים לרב אהרן הכהן מלוניל ז"ל העתיק בנוסח זה וכל הנטפל לשם מאחריו וכו' אינם נמחקין אלא הרי הן כאותיות שם המפורש מפני שהשם מקדשן ואע"פ כן אם עבר ומחקן אינו לוקה אלא מכין אותו מכת מרדות העתקתי כל הדבר משום שיש להתלמד בהם, והנה נחלקו רבותינו בתראי (הלבוש הט"ז מהר"ם לובלין המשאת בנימין ועבודת הגרשוני הנודע ביהודא והחתם סופר) דאיכא דס"ל דמחיקת נטפלין אינו אלא מדרבנן והכי דייקי מדברי רבנו דאינו לוקה ע"ז כי אם מכת מרדות אבל לא הראו מקורו מנין לו לרבנו לומר כן, ואית מאן דס"ל דקדושת נטפלין ג"כ דאוריתא ואית ביה לא תעשון כן לה' אלהיכם, אלא דמלקי לא לקי עליהו משום דנפקו רק מדרשא (עי' חתם סופר חלק יו"ד רס"ג). ומהא דאמרו בירושלמי מגילה פ"א ה"ט כל האותיות הכתובין עם השם מלפניו הרי אלו חול ונמחקין כגון לה' בה' וכו' שכן מצאנו בציץ שהוא מובדל ממנו קדש למד מלמטן וה' מלמעלן, אין להביא ראיה מזה דהוא מדין דאוריתא, דכוונת הירושלמי דכיון דחלקוהו א"א לומר שקדושת השם חלה עליו וממילא דאין כאן שום איסור אפילו דרבנן של נטפלין דלא מקרי נטפלין כלל ואמנם מלשון רבנו הרי הן כאותיות שם המפורש מפני שהשם מקדשן, לשון זה נראה דהוא דאוריתא, וכן לשון ואע"פ כן אם עבר ומחקן אינו לוקה משמע דהוי דאוריתא, והדבר צריך תלמוד, אחרי שנעלם ממני מקור דברי רבנו.

הלכה ד

כתב א"ל מאלקים יו"ד ה"א מהוי"ה אינו נמחק וא"צ לומר ק"ה שהוא שם בפני עצמו מפני שזה השם מקצת שם המפרש הוא. ובכת"י ברלין הנוסח שהוא שם בפני עצמו מפני שהוא מקצת שם המפורש ועי' בהשגת הראב"ד שכתב זה אינו כלום שלא אמרו אלא בא' ל' מאלקים וק"ה מהויה אבל שין וד' משד"י וצ"ב מצבאות הרי אלו נמחקים, וכבר נלאו כל חכמי לב למצא חידת השגתו ועי' כ"מ האריך הרבה, ועי' מה שהביא בשם מהר"ם אלשקר ומ"ש בזה בה"ב.

והנה מרן הכ"מ הביא השערה דאולי נזדמנה להראב"ד נוסחא בדברי רבנו שהיה כתוב בה ו"ה מהוי"ה וכן נ"ל שהיתה נוסחת בעלי ההגהות עי"ש ועי' להרדב"ז בלשונותיו סי' ל"ד כתב וז"ל עוד מצאתי בספר מדויק כתב א' ל' מאלקים וה' מהשם וכו' והאריך בזה וזוהי כהשערת הכ"מ ז"ל, ועי' עוד בלשונותיו ח"ב סי' רנ"ד כתב ודע שיש טעות סופרים בספרים שלנו שכתוב י"ה מהוי"ה אלא צ"ל ו"ה וכן נמצא בספרים מדויקים קדומים וכן

נראה שהיה בספרו של הראב"ד ולכן השיגו עי"ש.

ונראה דהשגת הראב"ד ז"ל היא על מה שכתב רבנו הטעם מפני שזה השם מקצת שם המפורש הוא, והנה התוס' הביאו בשבועות שם ובע"ז י"ח דעת רבינו חננאל דגם א"ד מאדנ"י אינו נמחק, ואנחנו שזכינו לדברי ר"ח מצאנו שם בהדיא שכתב כן, והיתה כן נוסחתו בסוגיא, והוי מלתא בלא טעמא דהרי הטעם הוא מפני שיש שמות כיוצא בהו במקום אחר ולא שייך כן (בי"ד) [בא"ד] מאדנ"י ועי' בתוס' שבועות שם שכתבו ושמא משום דשם המפורש הוא יש להחמיר בו יותר. וראה זה מצאנו באשכול הל' ספר תורה סי' י"ז שכתב ורבנו חננאל כתב א"ד מאדני אינו נמחק משום שהוא שם המיוחד וחזינו מזה דין חדש דאע"ג דבשאר השמות שאינן נמחקין, מקצת השם נמחק, אבל בשם המיוחד שאני דאע"ג דלא הוי שם במקום אחר חייב והנה רבנו בפ"ב מהל' עכו"ם ה"ז כתב אין המגדף חייב עד שיפרש את שם המיוחד של ד' אותיות שהוא א' ד' נ"י וכו' ויש מי שמפרש שאינו חייב אלא על שם הוי"ה ואני אומר שעל שניהם הוא נסקל, וכ"כ רבנו כאן בה"ב השם הנכתב הוי"ה והוא השם המפורש או הנכתב אדנ"י, ולפי"ז ולפי הטעם שכתב רבנו דלהכי חייב בא' ל' וק"ה משום שהוא מקצת שם המפורש, הרי לפי טעם זה גם בא"ד מאדנ"י הדין כן וכמ"ש ר"ח ז"ל. אבל באמת ס"ל להראב"ד ז"ל דהטעם הוא כמ"ש בירושלמי מפני שיש שם כיוצא בו במקום אחר, ולפי"ז דוקא הנהו תרתי שמות ולא אחרים, וכתב הראב"ד על טעמו של רבנו דזה אינו כלום ור"ל דמקצת שם המפורש אינו גורם לאיסור המחיקה, והוא ישר ומצאתי שהרגישו כן במרכבת המשנה ח"א ובסדר משנה והמעיין יראה מה בין דברי ודבריהם.

ונראה עוד לומר בזה באופן אחר דלכאורה באמת דברי רבנו תמוהים מאד במ"ש דאם כתב י' ה' מהויה אינו נמחק וא"צ לומר ק"ה שהוא שם בפני עצמו, דעל כרחך ביאורו דדינא קמ"ל דאם נתכוין לכתוב השם כולו וכתב מקצתו דאז לא חלה קדושת השם על אותו מקצת אף דהוא שם בפני עצמו, ורק דאסור למוחקו מפני שהוא מקצת שם המפורש וכתב רבנו דזה א"צ לומר דאם כתב שם ק"ה בפני עצמו ר"ל שקדשו בפני עצמו דאסור במחיקה משום שהוא שם בפני עצמו, ותמוה דלמה לא כתב כן גם בשם א"ל דהוא ג"כ שם שאינו נמחק, ואם כתבו באלקים הוי רק מקצת השם וא"צ לומר כשכתבו בפני עצמו והוא פלא.

ולפי"ז על כרחך צ"ל דכוונת רבנו, דאם כתב יו"ד ה"א מהויה אינו ר"ל שכתב כסדר, אלא שכתב יו"ד מתחלתו והא של סוף השם, שהרי סדר הכתיבה בשם אינו מעכב מדינא (עי' לרבותינו מה שהאריכו בפרט זה ועי' מג"א סי' ל"ב סקכ"ז ובהגהות הגאון

רעק"א סי' רע"ו סי"א דאפילו לדעת הזוהר הקדוש אינו אלא לכתחלה עי"ש היטב) ולפי"ז באופן זה אין היו"ד וההי"א שם בפני עצמו שהרי היו"ד וה"א מרחיקים זה מזה אלא שהוא מקצת שם המפורש ומ"מ אינו נמחק, ואח"ז כתב רבנו וא"צ לומר שאם כתב ק"ה שהוא שם בפני עצמו ור"ל שכתב יו"ד וה"א רצופים מתחלת השם והן זה לא יצויר אלא בשם ק"ה אבל לא בשם ק"ל ולכן לא כתבו רבנו בשם ק"ל, ועל זה השיג הראב"ד דבעינן דוקא שיהא שם במקום אחר, ובעינן דוקא שיכתוב יו"ד וה"א ביחד ואז אסור במחיקה, (ובאמת מסתפקא עוד ביו"ד וה"א באהי"ה האחרונים אם הוי מקצת השם לענין זה כשכתבם ראשונים).

והנה באמת על כרחך צריך לדחוקי בדברי רבנו, אם היה לפני הראב"ד הנוסחא בדברי רבנו כמו שהביא הכ"מ בהלכה ב' מדפוס ווניצא וכמו שהבאנו ממקורות הרבה, דרבנו מנה שם אלו"ק במספר השבעה שמות, ולא מנה שם ק"ל, ולפי"ז ליתא במספר השבעה גם שם ק"ל גם שם ק"ה וא"כ שפיר יש לתמוה על רבנו שכתב כאן וא"צ לומר ק"ה שהוא שם בפני עצמו, ולמה דוקא הזכיר שם זה ולא הזכיר דא"צ לומר ק"ל שהוא שם בפני עצמו. וצריך לדחוקי בדברי רבנו דקאי בכתבו שם ק"ה מפוזרין ואח"כ בכתבו רצופין, והטעם שהוא מקצת שם המפורש קאי על הטעם דלהכי אינו נמחק בק"ל מאלקים וק"ה מהויה ולפי"ז השיג הראב"ד על רבנו.

אבל לפי מה שהעתקנו כהחלטת מרן הגר"א ז"ל והראנו יסוד לדבריו, דהנוסחא הדווקנית בדברי רבנו דמונה שם ק"ל ולא שם אלו"ק ולפי"ז נמנה שם ק"ל במספר השבעה, ולא שם ק"ה, ולהכי כתב רבנו וא"צ לומר ק"ה שהוא שם בפני עצמו, שהרי לא הזכירו במספר שבעה השמות שאינן נמחקין (משא"כ בשם ק"ל שביארו ונמנה שמה) וכתב הטעם מפני שזה השם מקצת שם המפורש קאי דלהכי איתא במחיקה ולא הוזכר לעיל מפני שהוא מקצת שם המפורש וכלול בשם המפורש, אבל מודה רבנו דק"ל מאלקים וק"ה מהוי"ה הטעם משום שיש שם כיוצא בו במקום אחר, ודוקא אלו ולא א"ד, ודוקא שהם שם ולא מפוזרין, והטעם מפני שהוא מקצת שם המפורש קאי רק על איסור מחיקת שם ק"ה בפני עצמו דלא הוזכר לעיל משום טעם זה, והדברים ברורים ומאירים בעזה"י.

והנה ראיתי בקרית ספר להרב המבי"ט ז"ל שכתב לדבר פשוט דבמחיקת ק"ל מאלקים וק"ה מהויה אין איסור אלא מדברי סופרים, ואנכי לא אדע מקור דבריו אבל אם כנים הדברים, ינעמו דברי הראב"ד והשגתו דס"ל בביאור דברי רבנו דשם ק"ה בפני עצמו הוי רק מקצת שם המפורש וכמו בק"ל מאלקים וק"ה מהויה, וש"ד משד"י וא"כ לא הוי

מחיקתו אלא מדרבנן, וזה אינו לדעת הראב"ד דלא אמרו אלא בק"ה מהוי"ה, אבל בק"ה לחודיה הוי שם בפני עצמו והוא דאוריתא וזהו השגתו, והוא ג"כ ניחא לפי מה שבארנו בדעת רבנו, דהטעם שהוא מקצת שם המפורש קאי רק אמאי דלא נמנה במספר השבעה לפי שהוא כלול בשם המפורש אבל בודאי הוא שם בפני עצמו וחייב על מחיקתו דאוריתא והרבה יש עוד להאריך בכל זה.

הלכה ה

שאר הכינויין שמשבחין בהן את הקב"ה. (בכת"י ברלין שמשבחין בהן להקב"ה) **כגון חנון וכו' הרי הן כשאר כתבי הקודש ומותר למוחקן.** והנה עי' לקמן בה"ח דכתבי הקודש אסור לשרפם או לאבדם, וקשה לומר דכאן מדאוריתא קאמר דמותר למוחקן ושם בה"ח מדברי סופרים הוא, שאין זה מדרך רבנו לכתוב מותר על מה שאסור מדברי סופרים ועי' בחינוך מצוה תל"ז הרי הן כשאר כתבי הקודש שמותר למוחקן לצורך שום דבר, ואם נפרש כן על כרחך צ"ל בדעת רבנו דשם הקודש אית ביה איסור מחיקה אפילו לצורך שום דבר, והוא כדעת רבותינו האומרים כן ומדייקים כן מדברי רבנו שבה"ז גבי סתירת המזבח דבעי דרך השחתה משא"כ במחיקת השם לא הזכיר רבנו שיהא דרך השחתה, ועי' בתשב"ץ ח"א סי' ב' האריך הרבה בזה וס"ל דזה שרי והביא ראיות לזה, ועי' בתשובות הרמ"א סי' ק' הביא תשובת רבנו האי גאון ז"ל הביאה גם המרדכי בשבועות ואי קשיא גבי סוטה דכתיב וכתב ומחה וכו' הא לא קשיא דהא מוציא מידי ספק ומידי איסורא ועי' ברמ"א ז"ל שפי' שר"ל שאין זה בכלל מחיקת השם שאנו למדין מקרא דואבדתם את שמם וכו' דדוקא דרך מחיקה ואבידה אבל לצורך תיקון שרי עי"ש היטב, הרי דאפילו שלא לצורך תיקון השם כי אם לצורך אחר אין כאן איסור מחיקה והדברים ארוכים אצל רבותינו, וכן מטין גם דעת רבנו ולפי"ז אין הדברים הרי הן כשאר כתבי הקודש מובנים כלל.

והנה כבר הבאתי לעיל בה"ב דברי רבנו סעדיה גאון ז"ל הובא באשכול, ומצאתי הדברים מועתקים גם בס' ארחות חיים לרב אהרן הכהן מלוניל בדין אהבת השם, וז"ל כתב רבנו סעדיה ז"ל הכינויין אם טעה בהן הסופר וכתבן שלא במקומן נמחקין, וכתב הראב"ד ז"ל דאם לא טעה אסור למוחקן, או (אפילו) [צ"ל אי] כתב כל הפסוק אסור למחקן אפילו טעה, דאי לא טעה מאי איריא הני, דכל תיבה של אותיות הקודש דהיינו תורה ונביאים וכתובים נמי אסור למחוק אלא ודאי בדטעה והוא שלא נשלם הפסוק ובכי האי גוונא נמחקין לפי שבשר ודם נקראין בהם ואינן מיוחדין אל השם ואלו המיוחדין אפילו כתבן שלא במקומן אינן נמחקין והמוחקן לוקה ע"כ. והנה בודאי דדין

הכינויין בכתבן שלא במקומן איירי דאי לאו הכי הרי הו"ל כתבי הקודש, אבל מ"מ הדברים תמוהים והרי בנכתבו שלא במקומן אין עליהם דין כתבי הקודש כלל ואיך כתב רבנו והרי הן כשאר כתבי הקודש, גם למה צריך רבנו לומר הרי הן כשאר כתבי הקודש בעוד שכתבי הקודש באמת אסור למוחקן והרי בגמ' שם ליתא אלא דכינויין נמחקין ונתקשיתי בזה זמנים טובא עד שזכיתי והראני בן גיסי הגאון שיחי' בכת"י ברלין ושם כתיב הרי הן כשאר דברי הקודש ומותר למחקן ולא הזכיר רבנו כתבי הקודש כלל בזה, דבודאי כתבי הקודש אסור למוחקן, ואם נכתבו שלא במקומן אין עליהם דין כתבי הקודש כלל, אלא כשאר דברי קודש שלא נתנו לבזיון אבל מותרים במחיקה והדברים ברורים, ועכשיו עיינתי וראיתי כי גם בס' ארחות חיים העתיק דברי רבנו הרי הן כשאר דברי הקודש (אלא שהמוציא לומר הוסיף ותקן כתבי הקודש מבלי הבחנה) והדברים מאירים ושמחים ועי' מ"ש בדברי רבנו בסוף הפרק.

הלכה ו

ואפילו היה השם חקוק בכלי מתכת או בכלי זכוכית והתיך הכלי הרי זה לוקה. לא נתבאר מקור דברי רבנו דלוקה על זה, ועי' סדר משנה האריך לתמוה דלמה ילקה והרי אין זה אלא גרמא, וכתב משום דהוי פסיק רישא. אולם ראה זה מצאתי בכת"י אברבנאל הנוסחא, היה השם חקוק בכלי מתכת או בכלי זכוכית והתיך הכלי אין זה לוקה אלא חותך את מקומו וגונזו (ובכת"י ברלין אלא יגוז את מקומו וגונזו) ויש לעיין הרבה בזה אחרי כי נעלם מקור הדברים. והנה הפר"ח ז"ל הרבה להוכיח מכאן דס"ל לרבנו דאפילו שם שלא נכתב לשם קדושת השם חלה עליו קדושה לענין זה דלוקין על מחיקתו והב"י הביא בשם הרשב"ץ ז"ל וכן הסמ"ג והסמ"ק וכן הוא ביראים והביאו גם בהגהות מיימוני דס"ל להדיא דאם לא נכתב השם לשם קדושה אין בו איסור מחיקה ועי' ט"ז וש"ך בסי' רע"ו.

והנה בדברי רבותינו אלה כבר עורר הרב ברכי יוסף דעד כאן לא קאמרי דאין בו איסור מחיקה, אלא כגון דלא נתכוין לכתוב השם כלל וכדומיא דמייתי שמה דנתכוין לכתוב יהודא, אבל אם נתכוין לכתוב אותיות של שם אלא שלא נתכוין לקדשם יש בו איסור מחיקה, ועי' בביאורי מהרש"ל לסמ"ג שהקשה כן וישב בדוחק, ומדברי היראים בחדש סי' שס"ו משמע כן להדיא מדמדמה לה להקדש טעות עי"ש היטב, אבל מדברי רבנו לקמן נראה בהדיא דאף שם שנכתב בכוונה לכתוב השם אלא שלא נתכוין לשם קדושה אין בו איסור מחיקה דהרי כתב בה"ח באפיקורס ישראל שכתב ספר תורה ששורפין אותה עם האזכרות שבה, משום שאינו מאמין בקדושת השם ולא כתבו לשמו, ולא

מטעם שכתבו לשם עבודה זרה עי"ש היטב במה שכתבנו לקמן, ולפי"ז על כרחך צ"ל דהכא מיירי בחקקו לשמו וגם זה צ"ע עדיין בדין חקיקה אי הוי ככתיבה ועי' באחרונים שהאריכו, אבל לפי הנוסחא שהבאנו דאינו לוקה יקבלו כל הדברים פנים חדשים לגמרי וצע"ג.

נזדמנה לו טבילה של מצוה כורך עליו גמי וטובל ואם לא מצא גמי מסבב בבגדיו וכו'. בדברי רבנו אלה נתקשו המחברים ולא מצאו דרך סלולה, דלפי הסוגיא בשבת ק"כ, לת"ק דס"ל טבילה בזמנה לאו מצוה אם לא מצא גמי מהדר אחריו ובלא זה אינו יכול לטבול, ולר' יוסי דטבילה בזמנה מצוה, אי איכא גמי בודאי כורך עליו ואי ליכא אינו צריך להדר אחריו, ונמצא רבנו דלא כמאן, דלת"ק לא מהני סבוב בגדים ולר"י לא בעינן, והנה הרב כ"מ כתב דרבנו כת"ק ולא בירר הדבר והרב לח"מ אחרי שיישב דברי רבנו ממקומות הנראים סותרים (מפ"ג דשביתת עשור דחייבי טבילות טובלין כדרכן בין בט' באב בין ביוה"כ וכן מהא דפסק כר' חנינא סגן הכהנים בפ"ג מהל' עבודת יוה"כ ופ"ב מהל' פרה) בא לידי מסקנא דרבנו ס"ל דטבילה בזמנה לאו מצוה כת"ק וסבוב בגדים שהזכיר רבנו סברא דנפשיה היא כמ"ש הכ"מ, ואי דקשיא למה לא אמרו כן בגמרא שיסבב בבגדיו הוא משום דהוי תיקון דחוק והדברים מתמיהים דתיקון דחוק זה לגמרא, כתבו רבנו מדנפשיה, ועי' במרכבת המשנה ח"ב דעתו בדברי רבנו ההיפך, דס"ל כר"י דטבילה בזמנה מצוה ואפ"ה כורך עליו גמי בדאית ליה כדאמר בגמ' ובדלית ליה, הרי עכ"פ גם לר"י מנח ידיה עלוייה אלא דלרבנן לא מהני מנח ידיה דלמא אשתלי, וכתב רבנו במקום מנח ידיה דמסבב בבגדיו והוא מתוקן יותר, וראיתי גם למחבר שפי' דהא דאמרו בגמ' מנח ידיה עלוייה הכונה לסבב בבגדיו אלא דא"צ לקשור בגמי אבל סוף סוף כמדומה כל הדברים יגעים, והמעיין ברבנו חננאל בסוגיא דשבת שם יראה כי לדעתו כי אחרי שאמרו בגמ' דפליגי בטבילה בזמנה מצוה חזרה בה הגמ' ממימרא דמנח ידיה עלויה שהרי כתב ופרקינן לדברי הכל אסור לעמוד לפני השם ערום ואי איכא גמי וכיוצא בו לכרוך על השם ולטבול בזמנו, דכו"ע דכריך, כי פליגי היכא דליכא מידי מצוי וצריך לאהדורי ולאתויי ר' יוסי אומר טבילה בזמנה מצוה ואתיא מצוה זו ודחה לעמידת ערום בפני השם וטביל בדלא מיכסי, ורבנן סברי טבילה בזמנה לאו מצוה הלכך לאהדרי (והוא תיבה אחת ולא כמו שטעו המדפיסים וכתבו לא הדרי ומטעם זה היו צריכין להגה"ה עי"ש) הרי דחזרו לגמרי מהא דמנח ידיה עלוייה, ועיין בזה.

וזכיתי ומצאתי בכת"י ברלין הנוסח המדויק בדברי רבנו כורך עליו גמי וטובל ואם לא מצא גמי מסבב אחריו ולא יהדק כדי של יחוץ, שלא אמרו לכרוך עליו גמי אלא שאסור

לעמוד לפני השם ערום ע"כ. ויגעתי ב"ה ומצאתי בס' ארחות חיים לר"א הכהן מלוניל שהעתיק דברי רבנו ואם לא מצא גמי מסבב אחריו ופי' למצא גמי וכו' כמו שהבאתי מכת"י והם שני עדים נאמנים לאמתת הנוסח, ולפי"ז אין שום מקום קושיא וקמט בדברי רבנו דס"ל כת"ק דטבילה בזמנה לאו מצוה ואי לית ליה גמי מסבב אחריו, והדברים ברורים בעזה"י.

הלכה ז

הסותר אפילו אבן אחת דרך השחתה מן המזבח וכו' לוקה. ולא כ"כ רבנו במחיקת השם דנבעי דוקא דרך השחתה, והוכיחו מזה הרבה, דבאיסור מחיקת השם לא בעינן דרך השחתה כלל, ואפילו אם מוחק לצורך תיקון אסור (ויש מחלקים בין לצורך תיקון השם גופיה דשרי ובין לצורך תיקון אחר) והתשב"ץ ח"א סי' ב' כתב להיפך דכיון דמחד קרא ילפינן גם איסורי מחיקה א"כ בעינן גם למחיקה דרך השחתה דוקא ובלצורך תיקון שרי, ורבותינו האריכו בזה הרבה, וכבר הבאתי לעיל בה"ה דעת רבנו האי גאון ז"ל הביאו המרדכי בשבועות דלצורך תיקון שרי, ומקור דברי רבנו דבעי כאן דרך השחתה דוקא כבר כתב מרן הגר"א ז"ל באו"ח סי' קנ"ב דהרי בית המקדש גופיה סתריה הורדוס בב"ב ג' וכן בבית הכנסת אמרו לא לסתור וכו' וכבר הביא כן התשב"ץ בח"א סי' ב', והחולקים רוצים לדחות ראיות אלו ואכ"מ להאריך עוד, (ועי' בפ"א מהל' בית הבחירה הי"ז ובפ"ט מהל' כלי המקדש ה"ג ופ"ח מהל' מעשה הקרבנות ה"כ ובמ"ש שם בעז"ה) ומ"ש רבנו **או מן ההיכל או משאר העזרה.** בנוסח אחר הובא במעשה רוקח הספרדי או מן העזרה ולא או משאר העזרה והוא ישר וכן הוא בדפוס קונשטנדינא משנת רס"ט וכן הוא בכת"י ברלין.

הלכה ח

כתבי הקודש כולן ופירושיהן וביאוריהן אסור לשורפם או לאבדן ביד. הנה מבואר בדברי רבנו דגם פירושיהן וביאוריהן דהיינו תרגום ותורה שבעל פה יש להם דין כתבי הקודש לענין זה, ולכאורה הרי הם אסורים בכתיבה שהרי דברים שבעל פה אי אתה רשאי לכותבם והותרו רק משום עת לעשות לה' ומ"מ דין כתבי הקודש עליהם ועי' תשב"ץ סי' ב' שם הביא מקור הדברים ממעשה דאבא חלפתא בשבת קט"ו א' זכורני את רבן גמליאל אבי אביך שהיה עומד ע"ג מעלה בהר הבית הביאו לפניו ספר איוב תרגום ואמר לבנאי שקעו תחת הנדבך וכו' וכי מותר לאבדן ביד אלא מניחן במקום התורפה והן מרקיבין מאליהן הרי מבואר דאף דאסור בכתיבה מ"מ לאבדן ביד אסור, ושם ב' אמרו כותבי ברכות כשורפי תורה, ובכל זאת כשנטל טומוס של ברכות ושקעו

בספל של מים אמר לו גדול עונש האחרון מן הראשון ועי"ש עוד מה שהאריך בכל זה, ועי' בתוס' ורא"ש ומרדכי והגהות מיימוני בפכ"ב מהל' שבת ועי' במאור ומלחמות שם שהביא ראיה מהא דתניא במס' סופרים פי"ז דברי חכמים כדרבונות כולם נתנו מרועה אחד, ורועה אחד אמרן וכולן מצילין אותן מפני הדליקה וספרי אגדתא אע"פ שלא ניתן לכתוב אפ"ה מצילין אותן מפני הדליקה מה טעם עת לעשות לה' הפרו תורתך, ועי' בפט"ז שם ה"ב הדא אגדתא הכותבה אין לו חלק לעולם הבא, ומ"מ אסור לאבדה ועי' בשו"ת באר שבע סי' מ"ג.

והמאבדן ביד מכין אותו מכת מרדות. עי' בספר המצוות שכתב ואין מאבדין כתבי הקודש שנאמר וכו' מ"מ אין זה מדאוריתא, ועי' מג"א סי' קנ"ד סק"ט וכלל שם רבנו גם בתי כנסיות ובתי מדרשות וזה בודאי אינו אלא מדרבנן וכמ"ש הר"ן במגילה פ' בני העיר ועי"ש מ"ש בשם הרמב"ן ז"ל והתשב"ץ שם הביא ראיה מוכרחת שאין בכתבי הקודש אלא איסור דרבנן, מהא דאמרינן בשבת קט"ז א' שם, הגליונין וספרי מינים אין מצילין אותן מפני הדליקה ר' יוסי אומר אף בחול קודר אזכרות שבהן וגונזן והשאר שורפן, והנה ספרי מינים שם, הם המה ספרי תורה נביאים וכתובים שכתבו להם המינים כתב אשורית ולשון הקודש כמ"ש רש"י ז"ל וכל הראשונים ומחלק שם ר' יוסי בין האזכרות לשאר הספר דלאזכרות מצריך קדירה ושאר הספר נשרף, ומשמע דבשריפת שאר הספר ליכא לאו ומלקות בשום מקום דאי לאו הכי לא היה מיקל בשאר הספר יותר מן האזכרות, ועי' ארחות חיים ח"ב העתיק דברי רבנו דהמאבדן ביד לוקה, וצ"ע. אבל פשוט דכוונתו ג"כ מכת מרדות ומצאתי בכת"י ברלין הנוסח הרי זה לוקה מכת מרדות, ונשמטו שתי המלות האחרונות.

ומ"ש רבינו **אבל אפיקורוס ישראל שכתב ספר תורה שורפין אותו עם האזכרות שבו מפני שאינו מאמין בקדושת השם ולא כתבו לשמו.** והנה רש"י ז"ל בגיטין מ"ה כתב הטעם מפני שכתבן לשם עבודת גילולים, כנראה לפי שרש"י היה גורס שכתבן מין וסתם מין בישראל הוא עובד גילולים עי' ע"ז כ"ו וחולין י"ג, אבל גירסת רבנו היא שכתבו אפיקורס ואפיקורס הרי אינו עובד ע"ז אלא שאינו מאמין וכמ"ש רבינו בהל' תשובה ולהכי כתב הטעם מפני שאינו מאמין בקדושת השם, וכן כתבו המחברים ועי' בעין יצחק קמא חלק או"ח ס' ה', אבל זה אינו, דבכל הנוסחאות הישנות איתא גם בדברי רבנו כאן אבל מין ישראל ולא אפיקורס ישראל ונשתבש לאפיקורס ע"י הבקורת כידוע, אבל מ"מ דברי רבנו מכוונים דרש"י ז"ל הרי ס"ל בכל מקום דמינים ר"ל עובדי ע"ז או תלמידי אותו הידוע כמבואר בכל המקורות הישנים, אבל רבנו חשב את המינים

לענין בפני עצמו עי' בפ"ג מהל' תשובה ולא שייך גביהו הטעם מפני שכתבן לשם ע"ז שהרי בכלל המינים גם האומר שאין אלוה ואין לעולם מנהיג וכדומה עי"ש וא"כ לא שייך לומר גביהו שכתבו לשם ע"ז ולהכי כתב רבנו מפני שאינו מאמין בקדושת השם וכו', והנה עי' לקמן בדברי רבנו בפ"ב מהל' עכו"ם ה"ה שכתב ומחשבה של אפיקורס (ובנוסחא הישנה של מין) לעכו"ם ולפי"ז צע"ג לישב דברי רבנו כאן דהרי מבואר להדיא דמחשבת מין לעכו"ם והוא כשיטת רש"י ז"ל. אמנם עי' בכ"מ שם מ"ש בלשון רבנו דקאי שם דוקא על הנך אפיקורסים התרים אחרי מחשבות לבם עי"ש ולא בכל המינים ועדיין צריך בירור.

אולם עי' מ"ש שם בעז"ה לברר הנוסחא האמיתית בדברי רבנו שהיא כמו שנמצאת בדפוס קונשטנדינא רס"ט וכך צ"ל ואסור לספר עמהן ולחשוב עליהן תשובה כלל שנאמר ואל תקרב אל פתח ביתה ומחשבה של מין לעכו"ם ור"ל דאסור לחשוב לבקש תשובה על דברי המין שגם המחשבה בענין זה לעכו"ם הוא עי"ש היטב מה שבארתי הדברים והוא מוכרח שם לפי הענין וא"כ אין שוב מקום לסתירה ודברי רבנו כאן ברורים.

שורפין אותו עם האזכרות שבו. עי' כ"מ ומשמע דס"ל דפסק רבנו כר' טרפון וכר' ישמעאל שם, ואין צורך בזה עי' בתוס' שם ד"ה ספרי מינים אומר ר"י דמיירי שנמצאו ביד מינים דאי כתבן מין הא אמר בפ' השולח נמצא ביד מין יגנז כתבן מין ישרף, ודוחק לומר דאתי כר"ט ולא כרבנן ור' יוסי עי"ש עוד בראשונים ז"ל.

מפני שאינו מאמין בקדושת השם ולא כתבו לשמו אלא שהוא מעלה בדעתו שזה כשאר הדברים והואיל ודעתו כן לא נתקדש השם ומצוה לשורפו כדי שלא להניח שם לאפיקורסים ולמעשיהם. חילק רבנו את הדין לתרתי, חדא שאין כאן קדושת השם ולא קדושת כתבי הקודש, וממילא מותר לאבדן, ואח"כ כתב דכדי שלא להניח שם לאפיקורסים ולמעשיהם מצוה איכא לשורפם, ועכ"פ מבואר דכיון דלא נכתב השם לשם קדושת השם, אין בו איסור איבוד וכבר עמדתי על דברי רבנו אלה בה"ו, להוכיח מכאן דרבנו ס"ל כשיטת הראשונים ז"ל היראים הסמ"ג והסמ"ק והרשב"ץ דכולהו ס"ל דשם שלא נתקדש אין בו איסור מחיקה ואמנם מבואר כן בדברי רבנו לפי הנוסחא שהיא בידנו.

אבל ראה זה מצאתי בנוסח כת"י ברלין **מפני שאינו מאמין בקדושת השם ולא כתבו בשמו**. ולפי"ז יש כאן כוונה אחרת ור"ל שאינו מאמין בקדושת השי"ת ואינו כותב בשמו והאריך רבנו להסביר דבריו, אלא שהוא מעלה בדעתו שזה כשאר הדברים, והואיל

ודעתו כן לא נתקדש השם, מה שאינו מבואר הכוונה בזה לכאורה אבל ר"ל כיון שהוא אינו מאמין בה' וכל מה שכותב אינו כותב אלא כשאר דברי חול, ולהכי לא נתקדש השם אבל ישראל כשר שכותב בשם ה', אלא ששכח לקדש את השם ולכוין בו לקדושת השם לא ידעתי אם כלול בדין זה ועי' באשכול הל' ס"ת סי' י"ג דאם בתחלת הכתיבה אמר הריני כותב לשם קדושת ס"ת ושכח אח"כ לקדש השמות לא מפסל ועי' באחרונים וש"ך וט"ז סי' רע"ו ויש להאריך בכל זה אכ"מ ובאתי רק להעיר.

וכן כתבי הקודש שבלו יגנזו. משנה שבת פ' ר' עקיבא צ' מקק ספרים ומקק מטפחותיהם כל שהוא שמצניעין אותן לגונזן ובריש פ' כל כתבי אמרו רב חסדא מתרץ לטעמיה וכו' בין שקורין בהם נביאים ובין שאין קורין בהם כתובים אע"פ שכתובין בכל לשון נמי מצילין וה"ק ומקק שלהן טעונין גניזה.

והנה עי' בשו"ת באר שבע סי' מ"ג שכתב לדבר פשוט דבעי גניזה בכלי חרס ואצל תלמיד חכם וכמ"ש רבנו בפ"י מהל' ס"ת ה"ג ורבנו סמך את עצמו כאן על מ"ש בהל' ס"ת וצ"ע לומר כן בדעת רבנו שסמך עצמו על דלקמן, גם קשה לומר כן על ס"ת שכתבה עכו"ם שגם היא צריכה גניזה. ואולי דרבנו מיירי שם בהל' ס"ת בס"ת שהיתה בכשרות ונפסלה, ואפשר גם ס"ל דדוקא בנשתייר בה פ"ה אותיות וכמו דאמרו בשבת ואז צריך גניזה בכלי חרס ואצל ת"ח ויש להאריך בכל זה טובא.

הלכה ט

כל השמות האמורים באברהם קודש, אף זה שנאמר א"ד אם נא מצאתי חן הרי הוא קודש. עי' כ"מ לפי שיש אומרים שזה חול ואפסק הלכתא דהוא קודש הזכירו רבנו, ובירושלמי וכן במס' סופרים הוזכר עוד מחלוקת דאלקים דכאשר התעו אותי אלקים ועל כרחך צ"ל דרבנו ס"ל כתנא דויש אומרים דאף הוא קודש ואילולי אלקים כבר התעו אותי, אבל צ"ע קצת דלמה לא הזכירו רבנו כשם שהזכיר קרא דאם נא מצאתי חן.

כל השמות האמורים בלוט חול חוץ מזה אל נא אד' הנה נא מצא עבדך חן. כבר עמד המהרש"א ז"ל ע"ז, דהרי בודאי קאי רק היכא דהוזכר אד', אבל שם הוי"ה שהוזכר בלוט בודאי קודש (וכן שם אלקים שהוזכר שתי פעמים ג"כ קודש בודאי) וא"כ לא נשאר כי אם הראשון הנה נא אדוני סורו נא אל בית עבדכם וקשה לומר ע"ז כל השמות ועי' כ"מ בשם הריטב"א דכתב ג"כ הכי ורבנו העתיק לשון הגמ' ובריתא דמס' סופרים.

כל השמות האמורים במיכה חול. ור"ל אף שם הויה כת"ק עי' כ"מ, והנה בירושלמי פ"א דמגילה סיים גם בדברי הת"ק חוץ מאחד דכל ימי היות בית אלקים בשילה, וצ"ל דפליג אתלמודא דילן, ובאמת כתב המהרש"א ז"ל דהא דאמר חוץ מאחד קאי גם את"ק

ואינו כן בדברי רבנו, ומצאתי באשכול הל' ספר תורה סי' י"ז העתיק ג"כ כדברי ת"ק חוץ מאחד וכהירושלמי, ועי' רדב"ז בלשונותיו סי' ס"ז פשיטא ליה דבית אלקים קודש צריך ביאור. ואפשר לומר כמ"ש הרב נחל אשכול דגם רבנו ס"ל דבית אלקים בשילה קודש ולא הזכירו משום דכל ימי בית אלקים בשילה לא מיכה אמרו אלא שמואל כתבו וישימו להם את פסל מיכה אשר עשה כל ימי היות בית אלקים בשילה, ודוקא לר' אליעזר דס"ל דאלהים חול והויה קודש דידיה ראוי להזכיר חוץ מזה אבל רבנו לא הוצרך להזכירו כלל, ומ"מ קשה דהרי בירושלמי הזכירו גם הת"ק דס"ל דגם הוי"ה שם חול וצע"ק. ובכלל יש לי מבוכה רבה בענין זה, דהנה בתרגום יהונתן שם י"ח פסוק ה' ויאמרו לו שאל נא באלהים תרגום שאיל כען במימרא דה' הרי דס"ל דגם זה קודש וכן להלן פסוק י' כי נתנה אלהים בידכם ארי מסרה הוי"ה בידיכון וגם זה קודש, עד שמצאתי להרד"ק ז"ל שעמד בזה, וכתב דהתרגום יונתן חולק, והוא תמה איך אפשר לומר על השני שהוא חול עי"ש במה שהאריך בזה דעכ"פ מידי ספק לא נפיק ואינו נמחק, ולדעת רבנו דגם הוי"ה הנאמר במיכה חול כת"ק אין מקום לכל זה.

כל שלמה האמור בשיר השירים קודש והרי הוא כשאר הכינויין חוץ מזה האלף לך שלמה. עי' כ"מ מה שתמה בשם הר"ן על פסק רבנו דהאלף לך שלמה חול והוא כת"ק, והרי שמואל ס"ל כיש אומרים שם והאלף לך שלמה קודש, והרב סדר משנה כתב דרבנו דחה הא דשמואל מהלכה משום סוגיא דיבמות ק"ט ואיבעית אימא תוקע עצמו בדבר הלכה בדיינא דאתי דינא לקמיה וכו' ויליף דלעולם יראה הדיין עצמו כאלו חרב וכו' שנא' הנה מטתו שלשלמה ששים גבורים סביב לה ופרש"י גבורים דיינים שלשלמה שהשלום שלו מטתו בית המקדש דשם לשכת הגזית וכן הוא בסנהדרין ז' הרי דכולהו ס"ל דמטתו שלשלמה קודש וזהו דלא כשמואל ויש אומרים דלדידהו הנה מטתו שלשלמה קודש.

ואני בעניי לא ירדתי לסוף דעת רבותינו, דאטו שמואל הכריע בדין זה אי האלף לך שלמה הוא קודש או חול, והרי שמואל אמר רק דכל מלכותא דקטלה חד משיתא לא מיענשה, ויליף לה מפסוק זה דהאלף לך שלמה ומאתים לנוטרים את פריו, והנה אם קרא דהאלף לך שלמה הוא חול לכו"ע ולית מאן דאמר כלל דהוא קודש, הרי א"א למילף מיניה דבר זה ואין שום סמך במקרא זה, אשר על כן ממימרא דשמואל מוכח דעכ"פ איכא מאן דס"ל דהוא קודש, וא"כ יש מקום ללימוד זה לחדא משיתא ומזה הוכיחו דעל כרחך תנא דיש אומרים ס"ל דזה קודש, ולפי"ז הוכיח שמואל לחדא משיתא לתנא די"א,

והרי ת"ק לא פליג כלל במציאות זו, ובעצם הדין הרי שמואל יוכל למסבר שפיר כת"ק, והוכיח חדא משיתא לתנא דיש אומרים, וכמדומה שאין מקום לקושיא כלל.

כל שלמה האמור בשיר השירים קודש והרי הוא כשאר הכינויין. וכן כתב באנת מלכא מלך מלכיא, דהרי הוא כשאר הכינויין, והוא פלא, דהרי בשאר הכינויין כתב רבנו לעיל בה"ה דרשאי למוחקן וכבר עמדו ע"ז רבותינו ז"ל ועי' כ"מ שכתב דהוא קודש לענין אם השביע את העדים בהם וכפרו דחייבים, וכ"כ הריטב"א והר"ן והרא"ש ז"ל בתשובה, והדין דין אמת אבל תמוה לכוין כן בדעת רבנו להביא דין זה בין דיני מחיקת השם ועי' רדב"ז בלשונותיו ח"א סי' ס"ז וח"ב סי' רנ"ה עי"ש. ומוכח מזה כמ"ש לעיל בה"ה דעת רב סעדיה גאון ז"ל והראב"ד ז"ל דהא דכינויין נמחקין דוקא שנכתבו שלא במקומן אבל אם נכתבו במקומן אסור למוחקן והוא מדאוריתא ובכתבי הקודש איסורן רק מדרבנן ועי"ש מה שהבאתי בשם הראב"ד ולפי"ז דברי רבנו מבוארין דהו"ל כנויין ובמקומן אסורין במחיקה מתורת קדושת כנוי שם שמים ועדיף מקדושת כתבי הקודש דשם הוי רק איסורא דרבנן.

כל מלכיא האמור בדניאל חול חוץ מאנת מלכא מלך מלכיא. עי' בכ"מ שכתב דהשם מלכיא הוא חול ועל כרחך הכוונה על מלכא ועי"ש מה שהאריך ועי' רדב"ז בלשונותיו סי' מ"ז אין דעתו כן עי"ש היטב מ"ש בזה.

פרק ז

הלכה א

מיסודי הדת לידע שהאל מנבא את בני האדם. עי' בדברי רבנו לקמן בפ"ג מהל' תשובה ה"ח, ובמ"ש שם, ומ"ש רבינו **ואין הנבואה חלה אלא על חכם גדול בחכמה גבור במדותיו וכו'**. עי' כ"מ ולח"מ מה שכתבו בזה ועי' לרבנו בשמונת פרקיו בפ"ז כתב להדיא וחכם הוא כולל כל המעלות השכליות בלי ספק, ועשיר הוא ממעלת המדות ר"ל ההסתפקות מפני שהם קוראים המסתפק עשיר וכו' וכן גבור הוא ג"כ במעלת המדות ר"ל שינהיג כחותיו כפי הדעת והעצה וכו' ועי' בחסד לאברהם שם הקשה ממ"ש הרב שמואל אבן תבון ז"ל בהקדמה, שמלת חכם רצה בו בעל מדות לבד ועשיר הוא עשיר ממש וכן גבור ר"ל גבור ממש וכאן לא פירש כן, ועי"ש דר"ל דמה שאמרו חכם לענין הנבואה וכן עשיר וגבור יש לו ביאור אחר, שהרי א"א לומר דעשיר ממש וכדומה והרי כמה נביאים לא היו עשירים כאליהו ואלישע וכן גבור עי"ש שהאריך.

ולדעתי בדיוק לא הזכיר רבנו הכא מפורש גם עשיר במדותיו ע"פ מ"ש שם ודע שכל

נביא לא נתנבא אלא אחר שהיו לו כל המעלות השכליות ורוב מעלות המדות, והחזקות שבהן וכו' אלו המדות וכיוצא בהן הן מחיצות בין השי"ת עם הנביאים ע"ה למי שיש לו ב' מדות או ג' מהם בלתי ממוצעות וכו' נאמר בו שראה השי"ת מאחר ב' מחיצות או ג' וכו' עי"ש בדבריו הקדושים.

ומה שתמהו דלא הזכיר רבנו בעל קומה שמנו חכמים שם בשבת צ"ב הנה המעיין ברבנו נסים גאון ז"ל ורבנו חננאל ז"ל שם יראה שלא היה כן בגרסתם כלל ועי' בדקדוקי סופרים שם הביא הגרסא הנכונה ולא הוזכר בעל קומה וקאמר התם גבור מנין דאמר רב משה רבנו י' אמות הוי וכו' עי"ש ומדת הענוה שהוזכרה בגמרא כלולה בדברי רבנו, ואין להאריך עוד.

והוא מתקדש והולך ופורש מדרכי כלל העם. וכו' עי' במורה נבוכים ח"ב פל"ב בגדרי ההכנה לנבואה.

הלכה ב

הנביאים מעלות מעלות הן וכו'. עי' במורה נבוכים ח"ב פל"ב ופמ"ה בארוכה ועי' בפסקתא זוטרתא בהעלותך ושאר כל הנביאים כל אחד ואחד לפי כחו לכך נאמר וביד הנביאים אדמה.

וכלם אין רואין מראה הנבואה אלא בחלום בחזיון לילה וכו'. עי"ש [במורה נבוכים] פמ"א ופמ"ד ועי' בספרי ראה מכלל שנא' במשה פה אל פה אדבר בו יכול אף הנביאים כן ת"ל או חולם חלום, ועי' בציוני לקמן ה"ו.

הלכה ג

הדברים שמודיעין לנביא במראה הנבואה דרך משל מודיעין לו וכו'. עי' במורה נבוכים שם פמ"ג ועי' ספרי בהעלותך פיסקא ק"ג או כשם שאני מדבר עם הנביאים בחידות וכו'.

כמו הסולם שראה יעקב וכו' והוא היה משל למלכיות ושעבודן. עי' מדרש רבה ויצא ועי' בפתיחת רבנו לספרו המורה שם כתב ענין אחר ואולם ראה גם שניהם יחדיו כמ"ש במדרשים וכבר עמדו ע"ז.

הלכה ד

שאין הנבואה שורה לא מתוך עצבות ולא מתוך עצלות. עי' כ"מ ועי' פסחים קי"ז מנו חכמים עוד דברים מונעים אל הנבואה והמה כלולים בדברי רבנו בה"א ועיין היטב בפ"ז משמונת פרקיו שהבאנו לעיל ומבואר הכל.

הלכה ה

ואע"פ שמכוונים דעתם אפשר שתשרה שכינה עליהם ואפשר שלא תשרה. עי' לח"מ בה"א מ"ש שם רבנו מיד רוח הקודש שורה עליו ועי' לרבנו פל"ב ממורה ובאמת מקור דברי רבנו מהא דמצינו כמה פעמים ראוי שתשרה עליו שכינה אלא שאין דורו ראוי לכך ולפעמים אמרו שאין המקום גורם, עי' סוכה כ"ח וסנהדרין י"א וכבר דבר בזה רבנו במורה, ובאמת רוח הקודש ונבואה שני דברים מיוחדים המה, וכל העכובים המה בנבואה אבל רוה"ק חלה עליו מיד והדברים ארוכים ורחבים וכבר עמדו עליהם. עי' במדרש שוחר טוב סי' נ' (בדפוס וורשא) אמר דוד אני שכבתי מנבואה ואישנה מרוה"ק הקיצותי ע"י חושי הארכי וכו' עי"ש הרי להדיא דתרי מילי אולם עי' מכילתא בא פרשת החודש, ובילקוט שם ובירמיה מ"ה יהושע שמש את משה ושרתה עליו רוה"ק אלישע שמש את אליהו ושרתה עליו רוה"ק ואני מה נשתניתי מכל תלמידי הנביאים יגעתי באנחתי ומנוחה לא מצאתי ואין מנוחה אלא נבואה שנא' וכו' עי"ש היטב ומשמע דרוה"ק ונבואה חדא מלתא היא ויש לישב. אכ"מ.

הלכה ו

כל הדברים שאמרנו וכו' חוץ ממשה רבנו רבן של כל הנביאים. עי' במורה נבוכים פל"ה וביתר פרקיו שמה ותמצא מבואר הכל. ומ"ש רבינו **ומה הפרש בין נבואת משה לשאר כל הנביאים שכל הנביאים בחלום או במראה וכו'**. וכן **כל הנביאים ע"י מלאך וכו' משה רבינו עליו השלום לא ע"י מלאך וכו'**. וכן מ"ש רבינו **שאינו מתנבא בחידה וכו'**. וכן מ"ש רבנו **כל הנביאים אינם מתנבאים בכל עת שירצו וכו'** עד **לפיכך פירש מן האשה.** הוא בספרי שם פ' ק"ג ועי' בספרי ברכה, ובספרי בהעלותך אשרי ילוד אשה וכו' כל זמן שהיה רוצה היה מדבר עמו, ורבנו בעצמו בפי' המשנה לסנהדרין הביא מקור דבריו וז"ל מאמר דבר אל אהרן אחיך ואל יבא בכל עת אל הקודש אמרו חז"ל (תורת כהנים ריש אחרי) אהרן בבל יבא ואין משה בבל יבא ולענין הזה מפרש לה רבנו שמשה מדבר בכל עת שירצה.

ונתקדש כמלאכים. עי' בספרי שם ר' יוסי אומר אף ממלאכי השרת עי"ש וס"ל כוותיה.

הלכה ז

וכשמשלחין אותו נותנין לו אות ומופת כדי שידעו העם שהאל שלחו באמת. מבואר בגמ' דסנהדרין פ"ט ב' המוותר על דברי נביא מנא ידע דאיענש דיהב ליה אות, וכן הוא בירושלמי סוף סנהדרין והנביא שנתנבא בתחלה אם נתן אות ומופת שומעין לו ואם לאו אין שומעין לו, ולפי"ז הא דאמרו במדרש רבה במשה שאמר והן לא יאמינו וכתיב

אחריו מה זה בידך ויאמר מטה כלומר מזה שבידך אתה צריך ללקות, הוא מחמת שאמר לו הקב"ה ושמעו לקולך, וידע הקב"ה שאינם צריכים לאות אבל בלא זה בודאי היתה טענת משה חזקה שהרי אין צריכים להאמין לו שהרי לא הוחזק עדיין בנבואה, ועי' בדברי רבנו לקמן בפ"ח ה"ב דרבנו מפרש באופן אחר לגמרי שאלת משה והן לא יאמינו לי, ובמ"ש שם.

ולא כל העושה אות ומופת מאמינים לו שהוא נביא. וכ"כ לקמן ואפשר שיעשה אות ומופת ואינו נביא וזה האות יש לו דברים בגו, הוא כת"ק דר' עקיבא בסנהדרין צ' שם, דהרי ר"ע ס"ל חס ושלום שהקב"ה מעמיד חמה לעוברי רצונו ועי' בספרי שם, דהוא פלוגתא דר' יוסי הגלילי ור"ע ועי' היטב ברבנו חננאל לסנהדרין שם כתב וק"י כר"ע אבל נביא השקר מתחלתו ח"ו שהקב"ה נותן אות או מופת על ידו להטעות עולמו עי"ש היטב.

אלא אדם שהיינו יודעים בו מתחלתו שהוא ראוי לנבואה וכו' ואח"כ בא ועשה אות ומופת. על כרחך צ"ל דאין כוונת רבנו שהוא מוחזק בנבואה דזה שהוא מוחזק לנביא אינו צריך אות ומופת וכמ"ש בגמרא שם היכא דמוחזק שאני, והיינו שהוחזק כבר לנביא, וכאן כוונת רבנו שחזקתו ראוי לנבואה ועי' מ"ש רבינו במורה נבוכים ח"ב פ' הארבעים. ומסגנון לשון רבנו משמע דבלא אות ומופת אין מאמינים לו וכמ"ש בגמ' וירושלמי שהבאנו ועי' בדברי רבנו לקמן בפ"י ה"א וה"ה ושם מבוארים הדברים כדי צרכם. וקצת צ"ע מהירושלמי סנהדרין שם בעובדא דחנניה בן עזור וירמיה שחנניה בקש אות מירמיה והרי ירמיה היה כבר נביא מוחזק וא"צ לאות, ואפשר לומר לפי שסתר החשבון שלו שהיה בנוי על נבואת ירמיה עי"ש.

פרק ח

הלכה א

משה רבנו לא האמינו בו ישראל מפני האותות שעשה, שהמאמין ע"פ האותות יש בלבו דופי וכו'. עי' בעקרים מאמר ראשון פי"ח הביא דברי רבנו אלה וביארם ברחבה ודבריו נעימים.

היה צריך להשקיע את המצרים קרע את הים והצלילן בתוכו. צריך ביאור לכאורה דהא עיקר נס קריעת ים סוף הלא היה כדי שיעברו ישראל בתוך הים ביבשה ולמה הזכיר רבנו רק מה שהיה צריך להשקיע את מצרים, והפשוט דר"ל דכוונת כל הצווי היה בשביל כך וכמ"ש הכתוב ואכבדה בפרעה ובכל חילו ובלא זה היו ישראל נצולין באופן אחר לגמרי ולא היו צריכין לשוב לפני פי החירות והדברים ארוכים. ומ"ש רבנו

צרכנו למזון הוריד לנו את המן. ברמב"ם דפוס מגדל עוז הנוסח נצטרכו למזון הוריד את המן הביאו הרב מעשה רוקח הספרדי והסכים עליו, והוא ישר.

הלכה ב

נמצאו אלו ששולח להם, הם העדים על נבואתו שהיא אמת ואינו צריך לעשות להם אות אחר, שהם והוא עדים בדבר כשני עדים שראו דבר אחד ביחד שכל אחד מהן עד לחבירו שהוא אומר אמת וכו'. עי' במכלתא דר' שמעון בן יוחאי (שהוציא לאור הרה"ג הפרופ' הופמן ז"ל) בפרשת יתרו כ' פכ"ב (עמ' 114) וז"ל אתם ראיתם לא מפי עדים ולא מפי כתב וכן לעיל פסוק ג' אתם ראיתם ולא מפי עדים ולא מפי כתב ולא מפי מסורת אני אומר לכם, ולא זכיתי להבין פירוש הדברים, שהם והוא עדים בדבר, ולמה צריך רבנו לעדותו של משה, ועל מה יעיד, ולמה בעי שהם והוא עדים בדבר, כשני עדים שכל אחד עד לחבירו והרי בפשוטו שכל ישראל המה עדים על נבואתו של משה ואינם צריכים לראיה אחרת, כעדים שראו בעצמם שאינם צריכים לראיה אחרת וכמו שסיים רבנו וכתב כך משה רבנו כל ישראל עדים לו אחר מעמד הר סיני ואינו צריך לעשות להם אות, ומ"ש רבינו **ואין אחד מהם צריך להביא ראיה לחבירו**. בכת"י אברבנאל הנוסחא ואין אחד מהם צריך להביא ראיה על חבירו, ונוסחא דידן עדיף.

וזה שאמר לו הקב"ה בתחלת נבואתו וכו' והיה נשמט מלילך ואמר והן לא יאמינו לי עד שהודיעו הקב"ה וכו' והוא שהכתוב אומר וזה לך האות וכו'. דברי רבנו תמוהין שהם היפך סדור הכתובים ועי' לח"מ ומחברים רבים, ומרכבת המשנה חושב דהא דאמר רבנו עד שהודיעו הקב"ה שאלו האותות אינן אלא עד שיצאו ממצרים וכו' ור"ל זהו מאמר הכתוב והאמינו לקול האות האחרון ועדיין מידי מבוכה לא יצאנו.

אבל כוונת רבנו בזה מבוארת, דר"ל דעל מאמר השי"ת ושמעו לקולך טען משה ואמר והן לא יאמינו לי מה שהוא תמוה מאד וכבר דרשו ז"ל במדרש רבה שאמר משה שלא כהוגן והבאתיו לעיל ונענש משה ע"ז וגם זה קשה מאד דהרי מצאנו אח"כ שאמר השי"ת והיה אם לא יאמינו לך הרי דחששת משה לא היתה כ"כ רחוקה עד כי אמרו במדרש שם מיד השיבו הקב"ה כשיטתו, נתן לו אותות לפי דבריו, והדבר יפלא ביותר כי על מה שאמר לו השי"ת וזה לך האות כי אנכי שלחתיך בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה, על זה לא טען משה כלל כי לא יאמינו לו, מה שבאמת ע"ז יש לטעון יותר כמו שטענו המחברים וכי יש לך אות מה שיהיה אחר זמן אחר שיוציא את העם ממצרים, אמנם רבנו השיב על כל אלה תשובה נצחת, דהאות הזה היה רק למשה, על שראהו הקב"ה שהוא חושש שהמאמין ע"פ האותות יש בלבבו דופי

ומהרהר ומחשב, והבטיחו השי"ת על זה שלא יהרהרו אחר אמונת נבואתו ואמר לו וזה לך האות ור"ל שהאות הזה רק למשה הוא, וזה לך האות, לך דווקא שבהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה ויראו הכל בעיניהם ולא ישאר בלבבם שום הרהור והמה יהיו העדים ע"ז, אולם על האותות שעשה במצרים שהיו רק לשעה באמת עליהם נסתפק משה והן לא ישמעו לי, לפי שהמאמין ע"פ האות יש בו דופי ואין לו קיום וכן היה באמת שהאמינו וחזרו, גם לא שמעו אליו אח"כ מקוצר רוח ואין כונת רבנו כלל דמתחלה אמר והן לא יאמינו לי, ולבסוף נתן לו האות של בהוציאך את העם ממצרים, אלא שכונתו דבתחלת נבואתו של משה בעת שנתן לו האותות הרי טען משה והן לא יאמינו לי, לפי שהאמנה ע"י אות ומופת יש בה דופי וכן היה באמת, והבטחת השי"ת היתה כי אלה האותות ישמשו רק עד יציאתם ממצרים ואח"כ ישתנה הדבר, וזהו מה שנתן לו למשה אות מכבר ואמר לו וזה לך האות שעליו לא טען משה כלל, והדברים פשוטים.

אלא מפני המצוה שצוה משה בתורה. בכת"י אברבנאל מפני המצוה שצונו בתורה.

הלכה ג

לפיכך אמרה תורה שאם בא האות והמופת לא תשמע אל דברי הנביא ההוא שהרי זה בא אליך באות ומופת להכחיש מה שראית בעיניך והואיל ואין אנו מאמינים במופת אלא מפני המצוות שציוה משה וכו'. כתב רבנו כן לומר שאפילו מי שמוחזק לנביא אם בא להכחיש נבואתו של משה דבריו בטלים שהרי עיקר חזקתו לנביא לא בא אלא ע"פ קיום האות שנצטוינו עי"ז להאמין לו ויבואר בדברי רבנו לקמן בפ"ט. והנה לר' עקיבא דס"ל בסנהדרין צ' שהבאנו לעיל דקרא דובא האות והמופת קאי במי שהן אמת מתחלה וחזרו להיות נביאי שקר כחנניה בן עזור הרי זה מבואר בקרא דאפילו מוחזק ועושה אות ומופת לא מהני כיון שהוא סותר דיני הנביא, והוא מבואר להדיא כן בהפסקתא זוטרתא ולמדך הכתוב שאם בא אות ומופת ע"י נביא כשהיה נביא אמת וחזר ואמר וכו' אל תשמע לו ולר' יוסי הגלילי שלפי הנראה רבנו סתם כוותיה, הנה לדידיה האות והמופת אינם מוכיחים כלום, אלא כשאנו מצווים להאמין לו אז נשמע לו, ואם הוא מתנבא נגד הדין שוב אין המופת עד כלל על הנאמנות ופשוט.

פרק ט

הלכה א

דבר ברור ומפורש בתורה שהיא מצוה עומדת לעולם וכו' אין לה לא שנוי ולא גרעון וכו'. עי' בעיקרים מאמר ג' פי"ד ט"ז י"ט וכ' ועיין היטב בדברי רבנו בפ"ג מהל' תשובה ה"ח, ולא ראיתי להאריך בזה. ומה שכתב רבנו **ונאמר לא בשמים היא הא למדת שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה**. עי' כ"מ מ"ש בזה ועי' לח"מ שכן דרך רבנו להביא פסוק שלא נזכר בגמ' מאחר שהוא מבואר יותר ועי' תמורה ט"ז א' מה שמבואר שם, וכבר העירו ע"ז. ויש לבאר הכוונה שם למה יהושע השיב לא בשמים היא ושמואל השיב דרשא דאלה המצות שאין נביא רשאי לחדש, ופנחס השיב לא בשמים ואלעזר מאלה המצות ועי' מהרש"א שם ויש שם חילוף גרסאות עי' בעין יעקב שם וברש"י ואכ"מ להאריך בכל זה.

לפיכך אם יעמוד איש בין מן האומות בין מישראל (ובכת"י אברבנאל אם יעמוד איש בין מלך מישראל בין מאומות ואין לו מובן) **ויעשה אות ומופת ויאמר שה' שלחו להוסיף מצוה וכו' הרי זה נביא שקר**. והנה דברי רבנו צריכים עיון במה שכתב בין מן האומות, הרי דגם בנביא מן האומות איכא דין נביא השקר, ובספרי שופטים פיסקא קע"ה דריש נביא מקרבך ולא מחוץ לארץ מאחיך לא מאחרים יקים לך ה' אלקיך ולא לגוים ומה אני מקיים נביא לגוים נתתיך בנוהג מנהג גוים, הרי להדיא דממעט נביא מאחרים וקשה מאד לומר שאין זה לדינא אלא הבטחה לישראל שלהם יקים ה' נביאים מאחיהם, ולא מאחרים ולא לאחרים, וצ"ל דהספרי ממעט אחרים רק ממצוה דאליו תשמעון דגביה קאי, אבל לא מדין נביא השקר דשם לא כתיב מאחיך כלל, וממעטינן שם רק חשוד למפרע עיין מבארים, ולא יותר, והנה באמת צ"ב גם הדרשה דנביא מקרבך ולא מחוץ לארץ, וביותר יפלא דכאן במצות אליו תשמעון דרשו מקרבך ולא מחוץ לארץ, ובנביא השקר דכתיב ג"כ בקרבך שם דרשו בספרי שם בקרבך לרבות את האשה ולא למעט חוץ לארץ עי' בספרי הובא במדרש תנאים הוצאת הרב הד"ר הופמן זצ"ל וכן הובא בילקוט ראה שם, והוא ג"כ כנ"ל דבדין נביא השקר לא ממעטינן כל הני ורק במצות אליו תשמעון ודרשו ע"ז אפילו אמר לך לעבור על אחת מכל מצות האמורות בתורה לפי שעה שמע לו, בזה רק ממעטינן כל הני וצע"ג.

והנה כתב רבנו **לפיכך אם יעמוד איש וכו' ויאמר שה' שלחו להוסיף מצוה או לגרוע מצוה או לפרש במצוה מן המצוות פירוש שלא שמענו ממשה וכו' הרי זה נביא שקר וכו' ומיתתו בחנק**. ותמהו רבותינו מאד בדברים אלו דהנה בסוגיא דסנהדרין צ' פליגי

אמוראי דרב חסדא וכן אביי ס"ל דנביא שהדיח בעקירת כל הגוף דשאר מצות לכו"ע בחנק (וזהו לגרוע מצוה שכתב רבנו) ובקיום מקצת וביטול מקצת דשאר מצוות לדברי הכל פטור ולרב המנונא וכן לרבא בעקירת כל הגוף דשאר מצוות לרבנן דס"ל נביא שהדיח בסקילה גם זה בסקילה ובקיום מקצת וביטול מקצת דשאר מצוות ס"ל ג"כ דדברי הכל פטור, והנה זה ודאי דרבנו ס"ל כר"ח ואביי דעקירת כל הגוף דשאר מצות בחנק שהרי כתב להדיא כן דלגרוע מצוה חייב חנק (אף שהוא קשה דלמה לא פסק כרבא נגד אביי ועי' ברבנו חננאל שם כתב להדיא וקי"ל כרב המנונא דרבא קאי כוותיה, אמנם מרש"י הוריות ד' ב' דמביא שם ברייתא דהכא ופירש שם רש"י רק פירושא דרב חסדא משמע דס"ל ג"כ דהכי עיקר) אבל מה שכתב רבנו דגם לפרש במצוה מן המצוות פירוש שלא שמענו ממשה, בסוגיא דהוריות ד' מבואר שם דאי אמרי הראה בשומרת יום שריא והראה באשה דוה הוא דכתיבא או אי אמרי מושיט וזורק בשבת שריא, או בעכו"ם אי אמרי דהשתחויה דוקא בפישוט ידים ורגלים אסורא זהו ביטל מקצת וקיום מקצת דתנן שם במתניתין הורו לבטל מקצת ולקיים מקצת הרי אלו חייבין כיצד וכו' ובביטול היום וקיים למחר אבעי לן שם בגמ' אין שבת בשביעית מהו מי אמרינן כיון דמקיימין ליה בשאר שני שבוע כביטול מקצת וקיום מקצת דמי או דלמא כיון דקא עקריין ליה בשביעית כעקירת כל הגוף דמי ופשטו לה דגם זה הוי עקירת מקצת, והנה במה שכתב רבנו דאם מפרש פירוש אחר הרי זה כולל מה שהבאנו לעיל דהראה בשומרת יום שריא או מושיט וזורק שריא ומ"מ כתב רבנו שחייב חנק ותמוה דהרי בעוקר מקצת וקיים מקצת לדברי הכל פטור, ועי' בלח"מ מה שתמה עוד טובא בכל זה.

וראיתי להרב מרכבת המשנה ח"א שכתב ע"ז ז"ל והדברים מרפסין אגרא, שהרי רבנו לא איירי כלל מדין מסית ומדיח דהרי לענין מסית ומדיח בעינן דינים מיוחדים שישיב המסית איך נניח וכו' והמסית אומר כך חובתנו. והרי בעינן ג"כ שיקבל המסית ובלא אהני הסתתו כלל בודאי פטור המסית, וא"כ התם בסוגיא על כרחך באהני הסתתו, ואלו רבנו רק בדין נביא שקר אייריי ובזה היכא שעוקר מצוה לגמרי הוי בודאי נביא השקר ובקיים מקצת וביטל מקצת, אם כבר הוחזק בנבואה שומעין לו ואדרבה מצוה איכא ובלא הוחזק ג"כ פטור דאולי אמת קאמר אלה דבריו ז"ל, ולא זכיתי לרדת לסוף דעתו, דבודאי הא דאמרו בגמ' דבקיים מקצת וביטל מקצת פטור לדברי הכל, היינו אחר שנתגלה שהוא נביא שקר, דאי לאו הכי פשיטא דפטור והרי אדרבה מצוה איכא לשמוע בקולו היכא דהוחזק לנביא, ואי לא הוחזק וליכא מצוה דאליו תשמעון אבל בודאי דלא שייך לומר שהוא יחויב מיתה, ובעל כרחך הא דאמרו שם דפטור בשכבר נתגלה שהוא

נביא שקר ומ"מ פטור כמ"ש רש"י ז"ל דבנביא השקר דכתיב ביה כי יזיד לדבר דבר בשמי דבר שלם בעינן ולאו אעוקר דבר תורה קאי דהתם סקילה הוא דחייב, וקרא דכי יזיד אדברים בעלמא כגון צדקיה בן כנענה, וזהו מה שתמוה בדברי רבנו שכתב דאם פירש במצוה מן המצוות פירוש שלא שמע ממשה חייב חנק משום נביא השקר, והרי בכלל זה איכא גם קיים מקצת וביטל מקצת כמבואר בסוגיא דהוריות, והו"ל לרבנו לפרש דדוקא אם עוקר כל הגוף בשאר מצות הוא דחייב משום נביא השקר (משום דס"ל כרב חסדא או משום דכאן מיירי בדין נביא השקר ולא מיירי בדאיכא חיוב מדיח כלל) אבל אי קיים מקצת וביטל מקצת אף שהוא נביא שקר מ"מ פטור וכמבואר בסוגיא ולא ידענא מקום לתירוצו של המרכבת המשנה ז"ל.

אבל באמת שיטת רש"י ז"ל תמוה מאד דלמה יהיה כן דבדברים בעלמא יתחייב משום נביא שקר ובעוקר דבר תורה אם רק קיים מקצת וליפטר משום נביא שקר והרי עכ"פ התנבא מה שלא שמע ואם אין כאן דבר שלם מה בכך, גם תמיהת הלח"מ דהא כתב רבנו בפ"ה מהל' עכו"ם וכן נביא השקר מיתתו בחנק ואע"פ שנתנבא בשם ה' ולא הוסיף ולא גרע, ויפלא דהיכא דלא שינה כלל ממה שכתוב בתורה יתחייב מיתה ובשינה מקצת יפטר, והוא תמוה.

והנה הופיע עלינו אור חדש דברי רבנו חננאל ז"ל בסוגיא וזהו נוסחתו אמר רב חסדא מחלוקת בעוקר הגוף דעבודה זרה כי בקש להדיחך מן הדרך אפילו מקצת מן הדרך אבל המדיח בעיקר הגוף דשאר מצוות דברי הכל פטור וכו' ופליג עליה רב המנונא בעוקר הגוף דשאר מצוות ואמר רבנן אמרו בסקילה ור' שמעון בחנק אבל במדיח בקיים מקצת שאר מצוות ובביטול מקצת דברי הכל פטור עד דמתודע לך עכ"ל. והנה אנו רואים מדבריו, דכאן אפלגו ר"ח ור"ה אי יש דין מדיח גם בשאר מצוות דס"ל לר"ח דבשאר מצוות ליכא דין מדיח ופטור מתורת מדיח, וגם קרא דללכת בה דקאי על מצות עשה ג"כ בעכו"ם קאי בעשה דונתצתם אבל בשאר מצוות ליכא הדחה כלל, ולר"ה גם בשאר מצוות איכא דין מדיח ותלוי בפלוגתא דנביא שהדיח דלרבנן בסקילה ולר"ש בחנק, אבל מודו כולהו דבביטול מקצת וקיום מקצת ליכא דין הדחה, ופטור מתורת מדיח עד דמתודע לך ר"ל דאז עכ"פ חייב משום נביא השקר, דאי מתודע ששקר דיבר חייב משום נביא שקר אבל משום מדיח פטור לעולם.

ולפי"ז ליכא קרא כלל למעט נביא שקר בקיים מקצת וביטל מקצת אלא מדין מדיח הוא דממעט למאן דאית ליה דגם בשאר מצות איכא דין מדיח, ולא הוזכר בדברי רב חסדא כלל דין קיים מקצת וביטל מקצת דכיון דליכא דין מדיח בעוקר כל הגוף דשאר

מצות בודאי מכ"ש בביטל מקצת (כגירסת רבנו חננאל) ורק לרב המנונא דס"ל דאיכא דין מדיח גם בשאר מצוות בעי למעט קיים מקצת מדין הדחה, אבל בודאי חייב משום נביא השקר, ולפי"ז במפרש במצוה מן המצוות פירוש שלא שמענו ממשה, הנה אם אמר דהעראה בשומרת יום שריא ורק באשה דוה הוא דכתיבא, או אם פירש דמושיט וזורק בשבת שריא דהוי קיים מקצת וביטל מקצת, משום הדחה פטור גם לרב המנונא ומשום נביא השקר חייב אליבא דכו"ע דזה הוי שקר בודאי שאין הנביא רשאי לחדש פירוש חדש מה שלא קבלנו ממשה, ואי קיים מקצת וביטל מקצת באופן שאמר לבטל היום ולקיים למחר, הנה במדיח כן לעכו"ם שאומר עבדוה היום ומחר בטלוה זה הוי מדיח באופן שיתאים לכל דיני הדחה וכאשר יתבאר לקמן ובמנבא בלא הדחה הוי נביא השקר בודאי וביה איירי רבנו בסוף פרק זה ואי עשה כן בשאר מצוות, הנה לא יצוייר שום חיוב כי אם כשיודע תיכף שהוא משקר וזהו מה שאמרו פטור עד דמתידע לך, אבל אי לא נודע תיכף אפשר שאפילו יתודע לאח"כ שמשקר פטור דהא חסרה לה התראה דהא א"א להתרות בו, דדלמא אמת קא אמר וממילא פטור גם משום נביא השקר.

ולפי"ז בריתא דמביא בגמ' אח"כ המתנבא לעקור דבר מן התורה חייב לקיים מקצת ולבטל מקצת ר' שמעון פוטר ובעבודת כוכבים אפילו אומר היום עבדוה ולמחר בטלוה דברי הכל חייב, ומתרץ לה אביי אליבא דרב חסדא דמתנבא לעקור דבר מן התורה דברי הכל בחנק, ר"ל משום נביא השקר ובזה הרי ליכא פלוגתא כלל, והדר תני לקיים מקצת ולבטל מקצת ר"ש פוטר וה"ה לרבנן, על כרחך היינו באומר בטלוה היום ולמחר קימוה דוגמא דעכו"ם דמסיים אח"כ ובעכו"ם אפילו אומר וכו' ובקיום מקצת כזה פטור אפילו מנביא שקר כמ"ש לעיל דהא אין כאן התראה, אם לא דמתידע לו תיכף בתוך כדי דבור שהוא משקר, אבל בקיום מקצת וביטול מקצת דפירוש אחר בתורה כמו להתיר העראה בשומרת יום וכדומה בודאי הוי נביא השקר וביה לא איירי כאן בבריתא כלל ולפי"ז דברי רבנו מבוארים ומבוררים בכל פרטי הדינים, והא דפסק רבנו כר"ח באמת אינו מבואר כאן בפרק זה, אבל הוא מוכרח מהא דלא הביא רבנו דין מדיח בשאר כל המצוות בפ"ה דעכו"ם, וצ"ל דטעמו כמ"ש הלח"מ משום דר"ח רביה דרב המנונא, או משום דאביי ורבא לא פליגי אליבא דנפשיהו וכמ"ש הרדב"ז ז"ל בלשונותיו סי' מ"ו לדבר פשוט דהיכא דלא פליגי אליבא דנפשיהו ליתא להך כללא עכ"פ הדברים מבוארים כל הצורך.

הלכה ב

א"כ למה נאמר בתורה נביא אקים להם מקרב אחיהם כמוך לא לעשות דת הוא בא אלא לצוות על דברי התורה ולהזהיר העם שלא יעברו עליה כמו שאמר האחרון שבהם

זכרו תורת משה וכו'. והוא בפסקתא ר' יודן בר רבי סימון פתח נביא אקים וכו' כמוך והכתיב וכו' ואת אמרת כמוך אלא כמוך בתוכחות וכו' וכן הוא במכלתא הובא במדרש תנאים שהוציא לאור הרה"ג ר' דוד צבי הופמן ז"ל.

וכתב רבנו **וכן אם צונו בדברי הרשות וכו' מצוה לשמוע לו והעובר על דבריו חייב מיתה בידי שמים**. הנה כאן אינו מבורר בדברי רבנו אם חייב מיתה בידי שמים גם בעובר על צווי הנביא לקיים או לעבור על המצוה לפי שעה, ורק לקמן בה"ג ביאר דאיכא בזה מצוה דאליו תשמעון, אבל לא ביאר אי איכא בזה חיוב מיתה אם לא שמע לדבריו, אבל מבואר להדיא בהקדמתו לפי' המשנה ובספר המצוות מצוה קע"ב אליו תשמעון אפילו אמר לך עבור על אחת מן המצוות הכתובות בתורה לפי שעה שמע לו והעובר על דבריו חייב וכו'.

והנה במשנה איתא המוותר על דברי נביא ופי' רבנו שזהו העובר על דברי הנביא, ועי' בפי' המשנה שפי' ומוותר על דברי נביא שיקיל ויעלים עין בדברי הנביאים ולא יעשה מצותם על הדיוק (ועי' בס' מלאכת שלמה למשניות שם הביא בשם ס' כתר תורה להר"ר דוד ויטאל ז"ל שרבנו מפרש המוותר על דברי הנביא ר"ל מי שמדקדק אחריו ביותר לנסותו, והם המה דברי רבנו בסוף פ"י לקמן, ואיני יודע מנין לו לומר כן).

והנה ראיתי בס' מנחת חינוך מצוה תקט"ז תמה טובא על דברי רבנו דאם נימא דכל העובר על דברי הנביא ואיננו שומע בקולו בכלל מוותר על דברי נביא הוא וחייב מיתה בידי שמים, א"כ כל מצוות עשה שבתורה יהיה חייב עליהם מיתה בידי שמים כדין עובר על דברי נביא אדון הנביאים, וקשה לומר דדוקא בשאר נביאים חייב העובר על דבריהם ולא במשה שהרי פלא לומר כן, ומלבד זה תקשי מהא דשאול שנענש להסירו ממלוכה ולמה לא סגי ליה בדיניה דמוותר על דברי נביא על דברי נבואת שמואל, עוד דייק מהא דאמרו בגמ' שם המוותר על דברי נביא כגון חבריה דמיכה בן ימלא דכתיב ואיש אחד מבני הנביאים אמר וכו' הכני נא וימאן וכו' ויאמר לו יען אשר לא שמעת וכו' ולמה צריכה הגמ' למשל כגון וכו' הא מי שעובר על דברי נביא ישנו בעונש וא"צ דמיון לזה עי"ש, ואשר על כן כתב דלולא דברי רבנו הוי אמר בפירוש המוותר על דברי נביא הוא כפירש"י ז"ל דרצונו לומר המפקירים שלא חששו לדברי הנביא וע"ז יש חיוב מיתה בידי שמים משום שאינו מאמין בנבואה, אבל אם עובר רק על מצות הנביא עובר רק בעשה ואינו חייב מיתה בידי שמים וכתב שהדבר נ"ל ברור כן.

ודבריו ז"ל נפלאו ממני, דהרי פשוט אם אמר הנביא דבר בשם ה', וצוה שיעשו כן, הנה העובר חייב מיתה בידי שמים, אבל אם יאמר הנביא שהקב"ה צוה לעשות כן, ומי שלא

יעשה כן נענש באיזה עונש שהוא, הרי ברור דהעובר על דברי הנביא נענש רק במה שאמר שיענש אם לא יקיים אבל אין כאן חיוב מיתה בידי שמים להעובר על דברי נביא, שהרי גם זה בכלל הנבואה, שאם יעבור יענש בעונש האמור ע"י השם, ולפי"ז מאי קשיא ליה דיתחייב מיתה בידי שמים על כל עשה, והרי משה רבנו צוה קיום העשה וצוה גם העונש על עבירת העשה שאין בה מיתה בידי שמים ואיך אפשר לומר אח"כ שיתחייב על זה מיתה בידי שמים כדין המוותר על דברי נביא והרי כך נצטוה מפי הגבורה וכך היתה הנבואה שאין על עבירתה חיוב מיתה בידי שמים ופשוט, והקושיא משאול בודאי לק"מ דהרי פשוט דאינו חייב מיתה בידי שמים אלא א"כ עבר על דברי נביא במזיד כדין כל התורה כולה אבל אם היה מוטעה בדין בודאי שאינו חייב מיתה, והרי שאול טעה בדין זה, שהרי למד ודרש ק"ו מדין עגלה ערופה וכדרשתם ז"ל מקרא וירב בנחל עי' יומא כ"ב ב', והראיה שאמר לשמואל הקימותי את דבר ה' הרי שטעה בזה, ובודאי שלא היה שם שום חיוב מיתה בידי שמים אלא שמ"מ נענש והוסר ממלוכה על שמעו בקול העם וכמבואר בכתובים כי יראתי את העם ואשמע בקולם וע"ז נענש, ודברי רבנו ברורים (ובאמת עי' ברש"י ז"ל על התורה שהעתיק ג"כ העובר על דברי נביא ולא כמו שרוצה הרב הנ"ל לדייק מלשון רש"י בגמ' דבעי דוקא שיפקיר ויבעט בדברי הנביא).

בר מן דין נראה לי לומר דאינו חייב העובר על דברי נביא אלא א"כ שמע מפי הנביא, אבל אם לא שמע הדברים מפי הנביא אף שהוא ג"כ בכלל הנבואה פטור ממיתה, וראיה לזה מהא דבעינן שם בגמ' לימוד מיוחד לנביא העובר על דברי עצמו מקרא דלא ישמע קרי ביה וכו' וקשה דתיפוק ליה שהרי הוא שמע מפי הגבורה ויודע הצווי והרי הוא ג"כ בכלל הנבואה דאי לאו הכי אינו עובר על דברי עצמו, וא"כ הרי הוא מוותר על דברי נביא, ובעל כרחך כיון דהוא לא שמע הדברים מפי נביא אף שהוא יודע הנבואה מ"מ לא היה חייב מיתה בידי שמים משום זה אי לאו קרא דלא ישמע דמרבינן מיתה לעובר על דברי עצמו, ונראה עוד דהדבר מפורש בספר בקרא דודבר אליהם את כל אשר אצונו ודרשו ע"ז ודבר עליהם שלא להושיב מתורגמן ונראה דאין זה צווי רק לנביא שלא להושיב מתורגמן אבל הוא דין בדיני נבואה ותנאי בדין והיה האיש אשר לא ישמע אל דברי אשר ידבר בשמי דדוקא במדבר ע"י עצמו אבל לא ע"י מתורגמן, והוא מטעם זה דבעינן דוקא שישמע מפי הנביא עצמו.

ולפי"ז אין מקום לקושית המנחת חינוך דלחייב על כל עשה ולא תעשה מיתה בידי שמים משום עובר על דברי נביא, דהרי אנחנו לא שמענו הדברים מפי משה עצמו ואין כאן חיוב מיתה בידי שמים אם לא לדורו של משה ששמעו מפיו ולפי"ז מיושב מאי

דהקשה המנחת חינוך דלמה אמרו בגמ' המוותר על דברי נביא כגון חבריה דמיכה וכו' ולמה בעינן דוגמאות לעובר על דברי נביא ולפי"ז ניחא דהדוגמא היא דבעינן שישמע דוקא מפי הנביא דוגמא דחבריה דמיכה ויש להאריך עוד בזה אבל אכ"מ.

הלכה ג

וכן נביא שעבר על דברי עצמו והכובש נבואתו חייב מיתה בידי שמים ובשלשתן נאמר אנכי אדרוש מעמו. עי' כ"מ דפשטיה דקרא למוותר על דברי הנביא שאינו שומע לדבריו וכן משמע מיניה נביא עצמו שהעם אינו שומע, ונראה מזה דנביא העובר על דברי עצמו הוא היינו הך עם מוותר על דברי נביא וכן ראיתי להרב התורה והמצוה שכתב כן בביאור הספרי, ועי' בהגהת המהרש"ל והב"ח בסוגיא שם דגרסי קרי ביה לא ישמע לא ישמיע לא ישמע, וכן מצאתי בספר המצוות החדש מכת"י מינכן שהביא שם הגאון ר' חיים העליר שבכ"י הערבי ואבן איוב הנוסחא הכי להדיא וא"כ נביא העובר על דברי עצמו הוא לימוד מיוחד מלא ישמע ועי' בהגהות הגר"א ז"ל שהביא גי' הגאונים ז"ל וכנראה ילפי עובר על דברי עצמו מקרא דאשר ידבר בשמי עי"ש היטב.

וכן למדנו מחכמים ראשונים מפי השמועה. (בכת"י אברבנאל וכן למדו חכמים הראשונים וכו') **בכל אם יאמר לך הנביא וכו'**. עי' כ"מ ובאמת הוא מבואר בספרי שופטים כדברי רבנו במלואם ובעינן לזה שיודע שהוא נביא כמבואר לעיל בפ"ז.

ואילו שאלו את אליהו וכו' אבל אני אקריב היום בחוץ בדבר ה'. עי' תוס' סנהדרין פ"ט ב' וביבמות דף צ' ב' ובתוס' ישנים שם שעמדו שם להקשות דאיך פריך שם ולגמר מיניה והרי הכא הוי ע"פ הדבור וכתבו התוס' בסנהדרין וכן בתוס' ישנים שם, דמדקדק התם מלישנא דבריתא דקתני הכל לפי שעה דמשמע הכל מפני צורך השעה, ואי על פי הדבור למה לי צורך השעה, בין לצורך בין שלא לצורך צריך לקיים צוויו של מקום אלא ודאי בנביא שעשה מדעתו קא אמרה ברייתא או שמקרא היה דורש גוי וקהל גוים עי"ש, ובדברי רבנו מבואר ההיפך, והכל לפי שעה אינו ר"ל לצורך שעה, אלא דר"ל דאפילו למגדר מילתא אם יאמר הנביא שמה שהוא עושה אינו רק משום מגדר מלתא והדין אינו כן אבל שהדין באמת הוא כן, הרי זה נביא השקר וס"ל לרבנו דהכא על פי דבור נעשה וכן מבואר בירושלמי מגילה פ"א הי"א ותענית פ"ב ה"ח ובמדרש רבה ויקרא פכ"ב א"ר שמלאי הקב"ה אמר לו שנאמר ובדברך עשיתי בדבורך עשיתי, והא דמקשו דאיך פריך הגמ' וליגמר מיניה והרי הכא הוי על פי הדבור אינו מובן, דהכא איכא מצוות עשה דאליו תשמעון וגם בבי"ד איכא מצוות עשה על פי התורה אשר יורוך בכל השלשה דברים עי"ש בר"מ פ"א דממרים ה"ב, וכיון שיש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה

בשב ואל תעשה למה לא יוכלו גם לעקור בקום ועשה וכמו באליהו ומשני מגדר מלתא שאני, ולמגדר מלתא אין ה"נ דרשאי לעבור אפילו בקום ועשה לפי שעה וכמו שכתב רבנו בפ"ב דממרים ה"ד.

אבל כל זה ע"י בי"ד דוקא אבל לא ע"י יחיד ואפילו הוא נביא כאליהו אם לא שהוא בא בנבואה ולפי"ז יובן מאד מאי דחזר רבנו וכתב ועל הדרך הזאת אם צוו כל הנביאים לעבור לפי שעה מצוה לשמוע להם ולכאורה הדברים מיותרים לגמרי שהרי כבר כתב רבנו לעיל וכן אם יאמר לנו הנביא שנודע לנו שהוא נביא לעבור על אחת מכל מצוות האמורות בתורה לפי שעה מצוה לשמוע לו (וכבר עמד ע"ז הרב מעשה רוקח הספרדי ומ"ש הוא ז"ל דלהכי כתבו רבנו שנית דלא נטעי לומר דדוקא נביא כאליהו בעינן הוא תמוה דנביא מוחזק או עשה אות מה לי אליהו מה לי שאר נביא).

ולפי דברינו יהיה כוונת רבנו לבאר דדוקא כשהנביא אומר כן בשם ה' כמו שאמר אליהו אבל אני אקריב היום בחוץ כדבר ה', משא"כ אם לא אמר כן בתורת נביא אלא בא לעשות סיג מעצמו לדבר תורה אף שהוא נביא מוחזק לא מהני ובעינן דוקא בי"ד לכך וכמ"ש בהל' ממרים וזהו נגד דעת התוס' לגמרי, וצריך תלמוד בכל הענין הרחב הזה, כי ראה זה מצאתי ברמב"ם דפוס קונשטנדינא רס"ט הנוסח בדברי רבנו אבל אני אקריב היום בחוץ בדבר זה כדי להכחיש נביאי הבעל ואם אין זה טעות הדפוס אז יקבל הענין פנים אחרים, והדברים מבוארים כפי שכתבתי לעיל.

וראיתי להעיר בזה כי אפשר כיוון רבנו במאי דאמר ועל הדרך הזה אם צוו כל הנביאים לעבור לפי שעה מצוה לשמוע להם למה שנעשה לפי שעה ע"פ נביאים אחרים זולת אליהו שלא הזכירם רבנו, והרי גם בימי עזרא שהקריבו מזידין ואמרו ע"ז בגמ' בתמורה ט"ו אמר ר' יוחנן הוראת שעה היתה ה"נ מסתברא וכו' אלא כבשים כנגד מי עי"ש וכן מה שהזכיר עזרא שם המפורש בגבולין ואמרו ביומא ס"ט ב' דמה שגדלו בשם המפורש הוראת שעה היתה ומנוח שהעלה את גדי העזים ואת המנחה על הצור הא אמרינן ג"כ בזבחים ק"ח דהוראת שעה הוי להקריב בלי מזבח וגם למ"ד דבמות בימי שילה אסורין הא אמרו שם בזבחים קי"ט ב' אלא למ"ד זו וזו שילה ובמות הוי אסירן מאי ויקח מנוח הוראת שעה היתה, להתיר שחוטי חוץ וכן בקרבן גדעון אמרו בתמורה שלהי כ"ח דאמר ר' אבא בר כהנא שמונה דברים התירו באותה לילה, חוץ ולילה וזרות וכלי שרת וכלי אשירה ועצי אשרה ומוקצה ונעבד (ועי' מדרש רבה אחרי ובירושלמי פ"ק דמגילה הי"ב הגי' ז' עבירות הותרו עי"ש) וכן אמרו בירושלמי דמגילה שם ובמדרש רבה שם דטלה חלב שהקריב שמואל ג' עבירות נעשו בה היא ועורה, ומחוסר זמן, ולוי היה ולמ"ד במות

בימי שילה אסורין שחוטי חוץ היו ועי' במדרש רבנו פי"ד זה שמואל בן אלקנה שהיה אפרתי והקריב באיסור במה ועי"ש ברד"ל ורש"ש מה שתמהו בזה, וכן מה שהקריב יהושע בגלגל בבמה, במדרש רבה שם, וכן דוד שהקריב בבמה שחוטי חוץ עי' במדרש רבה במדבר שם, וזה כוונת רבנו באמרו ועל הדרך הזה אם צוו כל הנביאים לעבור לפי שעה, ור"ל גם במקום שאינו למגדר מלתא אבל כיון שהוא לפי שעה אנו מחויבים לשמוע בקולם.

הלכה ד

וכן אם עקר דבר מדברים שלמדנו מפי השמועה. עי' כ"מ שהביא ע"ז אמרם אילו אמר לי יהושע בן נון מפומיה לא צייתנא ליה (חולין קכ"ד) ומאמר זה הביאו רבנו בפירוש המשנה שם על נביא שאמר דבר בדין מדיני התורה אבל לא על עקירת דבר שלמדנו מפי השמועה, ואפשר כיוון גם מרן הכ"מ לזה, אבל מקור דברי רבנו בעוקר דבר שלמדנו מפי השמועה כבר בארנו לעיל דהרי בהוריות ד' אמרו במפרש דבר שלא כמו שלמדנו מפי השמועה הוי עוקר מקצת ומקיים מקצת והרי כבר בררנו דעת רבנו דעוקר מקצת וקיים מקצת חייב משום נביא השקר ואפילו בלפי שעה הוי ג"כ נביא השקר אלא שאין ממיתין אותו משום דאין כאן התראה, ולפי"ז הרי ברור שבעוקר דבר מדברים שלמדנו ע"פ השמועה הוי נביא השקר וכמבואר לעיל ועי' היטב בדברי רבנו בהקדמתו לפירוש המשנה שהבאנו והנה בדפוס אמסטרדם הנוסח כאן וכן אם עקר דבר מדבריהם, שלמדנו מפי השמועה והיינו הך, אולם בכת"י אברבנאל הנוסח וכן אם עקר דבר מדבריהם, ויש להתבונן בזה ועי' בדברי רבנו בפ"א מהל' ממרים ואכ"מ להאריך בזה ויבואר אי"ה במקומו הראוי.

או שאמר בדין מדיני תורה שה' צוה לו שהדין כך הוא והלכה כדברי פלוני הרי זה נביא השקר ויחנק אע"פ שעשה אות שהרי בא להכחיש התורה שאמרה לא בשמים היא. עי' כ"מ שכתב שנראה מדברי רבנו שאפילו כיון את ההלכה לטמא את הטמא ולטהר את הטהור יחנק ומדבריו בראש הפרק נראה דדוקא כשבא להוסיף או לגרוע או לשנות עי"ש מה שנדחק, עוד הקשה הכ"מ ז"ל אבל קשה לי דאמרו ביבמות בפ"ק דיצתה בת קול לומר הלכה כבית הלל וקי"ל הכי בכל דוכתי והתוס' שם ובפ' הזהב נתנו טעם לדבר ואינו עולה כפי דעת רבנו וצ"ע ע"כ. ור"ל שהתוס' כתבו לישב הא דאמרו בכל מקום אין משגיחין בבת קול וכאן אפסק הלכתא כהבת קול ותי' דאפשר דבתנור עכנאי היה הבת קול לכבודו של ר' אליעזר וכן בתירוצם השני כתבו דלהכי קי"ל כב"ה משום דהבת קול לא היה נגד הדין דבאמת ב"ה הוו להו רובא, ושני התירוצים

לא יתכנו לדעת רבנו דס"ל דאפילו כיון להלכה הרי זה נביא השקר משום דלא בשמים היא, ובודאי יקשה עוד יותר לדעת רבנו דאיך אפשר לומר דהוא נביא שקר והרי אנו מוצאים שהכריעו בדינים מן השמים והרי יצתה בת קול והכריעה ובג' מקומות הופיעה רוח הקודש וכדומה ולו יהא שאין אנו משגיחין בזה אבל איך נידון אותו לנביא השקר.

והנה ראיתי להרב מרכבת המשנה ח"ב כתב וז"ל והלכה כדברי פלוני פי' ואנו יודעים ע"פ בי"ד הגדול שנקבע הלכה כדברי פלוני ודלא ככ"מ שנדחק בזה עכ"ל, ולא ירדתי לסוף דעתו, דאם כוונתו לחלק דדוקא היכא שיש כבר הכרעה מבי"ד הגדול שהדין כך הוא ושהלכה כדברי פלוני, ואז אם אומר הנביא שהדין כן אף שכיון להלכה הוי נביא השקר, שהרי כבר יש הכרעת ההלכה ע"פ בי"ד הגדול, משא"כ כשאין עדיין הכרעת בי"ד אין עליו דין נביא השקר ושפיר יכול להכריע מלבד שתמוה לומר כן עוד מדברי רבנו שנביא להלן בפי' המשנה נראה שאינו כן, ועל כרחך צ"ל דכונתו שדוקא באומר שהדין כך או שהלכה כדברי פלוני וע"פ בי"ד הגדול נקבע להיפך, ולפי"ז הרי דוקא באינו מכוון כהלכה נקרא נביא שקר, ולפי"ז היינו הך מה שכתב רבנו כבר שעקר דבר מדברים שלמדנו מפי השמועה. ומלבד כל זה הרי רבנו בפי' המשנה בהקדמתו כתב להדיא וכן אם יעיד הנביא שהקב"ה אמר אליו שהדין במצוה פלונית כך וכי סברת פלוני היא אמת יהרג וכו' שלא הרשנו הקב"ה ללמוד מן הנביאים אלא מן החכמים אנשי הסברות והדעות הרי להדיא דאף שכיון להלכה וגם בדבר שלא נקבע עדיין ע"פ בי"ד הגדול הדין כך שהוא נביא שקר, וראיתי לחכם אחד שרוצה לומר דתלוי הדבר בפלוגתא דסוף עדיות דאיכא תנאי דס"ל דאליהו בא להשוות המחלוקת וכן לטמא ולטהר הרי דיכריע בדיני התורה, ובאמת מצינו לרז"ל במקומות אין מספר שאליהו יברר ספיקות, ולדעת החכמים שם אינו בא להורות בשום דינים אלא לעשות שלום בעולם ורבנו לטעמיה דס"ל הכי בסוף הל' מלכים כחכמים, ואין זה אלא חדוד והרי אליהו הוא ג"כ מחכמי המסורה ויכול להכריע ע"פ הקבלה שבידו, והא דמביא רבנו ראיה בהקדמתו שם מהא דאמרו אילו אמר לי יהושע בן נון מפומיה לא צייתנא ליה וכן מהא דאמרו אם יבא אליהו ויאמר חולצין בסנדל אין שומעין לו אף שהם מחכמי המסורה, ר"ל היכא שבאו לשנות הקבלה בתורת נביאים אבל בודאי יכולים להכריע בדין ע"פ קבלתם וכמו שיבואר להלן וכי משום דנביאי נינהו גרעי.

והנה יצא עתה לאור ס' אור שמח וראיתי שרוצה לחלק בין היכא שבאה ההכרעה על האדם, וכמו בבת קול דבית הלל שבאה ההכרעה לא על עצם הדין אלא שהלכה כב"ה בכלל, או אם באה ההכרעה בהלכה פרטית לאמור ההלכה כפלוני שע"ז אמרו לא

בשמים היא ואם אמר כן נביא הרי זה נביא שקר, אבל לקבוע הלכה בדרך כלל שאלו ואלו כדאים לסמוך עליהם ולפסוק כמותם אין זה בגדר לא בשמים היא והוא דבר חדש וצריך ראיות.

והנה בודאי מצינו דהכריעו להלכה ע"פ דברי הנביאים עי' זבחים ס"ב דשלשה נביאים עלו עמהם מן הגולה אחד שהעיד על המזבח ואחד על מקום המזבח ואחד שהעיד שמקריבין אע"פ שאין בית והעתיק כן גם רבנו בפ"ב מהל' בית הבחירה ה"ד, והנה אם אפשר לומר על מקום המזבח שהוא רק בירור דבר ולא דין אבל שמקריבין אע"פ שאין בית הרי זה דין מדיני התורה וסמכו על הנביא ולר' אליעזר בן יעקב שם הרי העיד להם נביא גם על התורה שתכתב אשורית, ולכאורה נהי דאין זה חידוש שנאמר על זה אין נביא רשאי לחדש וכמ"ש בסנהדרין כ"ב את משנה התורה כתב שעשוי להשתנות אבל מ"מ הרי עשו ע"פ נביא בדין מדיני התורה, וכן מצינו שהעיד ר' דוסא בן הרכינס ביבמות ט"ז שעל מדוכה זו ישב חגי הנביא ואמר ג' דברים צרת הבת אסורה עמון ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית ומקבלין גרים מן הקרדויין ומן התרמודין וכן בנזיר נ"ג שבי"ד שלאחריהם אמרי מפי חגי זכריה ומלאכי דחצי קב עצמות וחצי לוג דם לכל, רובע עצמות ורביעית דם לתרומה וקדשים, אבל לא לנזיר ועושה פסח וכן אפסק להלכה, וכן א"ר יוסי מפי חגי זכריה ומלאכי בראשית הגז ארבע, בחולין קל"ז וכן אמרו ר' מאיר ור' אלעזר ור' שמעון במעשר בהמה מפי חגי זכריה ומלאכי, והוא דבר פשוט שהרי מלבד שהיו נביאים הרי היו חכמי המסורה ועל ידיהם נתקבלה ונמסרה התורה מדור לדור ובודאי שהכרעתם ע"פ הקבלה היא העיקר וכל מה שמנינו בזה ע"פ קבלת הנביאים אמרו כן ועיקר האיסור הוא אם הנביא אומר כן מצד הנבואה שכך נאמר לו מן השמים והרי זה סותר למה שנמסר לנו לא בשמים היא וא"כ ממילא נביא שקר, שהוא סותר זה שכתוב בתורה ועי' בתוס' בכורות נ"ח ד"ה מפי חגי שהביאו בשם רש"י וכיון דנבואה היא, כהלכתא בלא טעמא היא וליכא למיקם עלה, אולם ברש"י שלפנינו אינה.

ומה שיש לעמוד קצת הוא מה דאמרו בכמה דוכתי כמו במועד קטן ה' רמז לציון קברות מן התורה מנין ת"ל וראה עצם אדם ובנה אצלו ציון א"ל רבינא לרב אשי הא מקמי דליתי יחזקאל מאן אמר וכו' וכן בפרועי ראש דחייבין מיתה ילפינן מקרא דיחזקאל וראשם לא יגלחו ופרע לא ישלחו וכתיב בתריה ויין לא ישתו עי' תענית י"ז וסנהדרין כ"ב ופ"ג וכן בערל דאמרו ע"ז בכמה דוכתי דדבר זה מתורת משה לא למדנו עד שבא יחזקאל בן בוזי ולמדנו כל בן נכר ערל לב וערל בשר לא יבא אל מקדשי, וכן הא דבגדי כהונה הוא של פשתים מיחזקאל ילפינן עי' יומא ע"א וזבחים י"ח וכן הדין דלא יחגרו במקום

שמזיעין לא למטה ממתניהן ולא למעלה מאציליהן אלא כנגד אצילי ידיהן הוא מקרא דיחזקאל לא יחגרו ביזע ועי' במנחות מ"ה כהנים אצטריך ליה סד"א הואיל ואשתרי מליקה גביהו אשתרי נמי נבילה והרי כל אלו דיני התורה ע"פ נבואה נאמרו ע"י יחזקאל ואף שאמרו שם בכל אלה גמרא גמירי להו ואתא יחזקאל ואסמכוה אקרא, אבל לפי דברי רבנו דאפילו כיון את ההלכה מ"מ דין נביא השקר עליו דדיני התורה לא בשמים המה הרי כל זה צריך תלמוד.

אשר מכל זה נראה ברור, דודאי אין כלל זה דלא בשמים היא שאין שום הכרעת דין משמים שהרי בודאי יש שיכריעו וכמו שמצאנו במקומות אין מספר דיצתה בת קול ואמרה כך כך וכן אמרו במכות בשלשה מקומות הופיעה רוח הקודש, אבל הכוונה היא שאין כח בהכרעת שמים להכריע את הדין ואין אנו מחויבים לשמוע להכרעה זו, ובודאי אם יאמר נביא שנתגלה לו מן השמים שהדין כך וכך אין זה נביא השקר אלא שאין אנו מחויבים לשמוע בקולו כלל והרי הוא כאחד משאר החכמים, והדברים מבוארים להדיא אצל רבנו בפתיחתו לפירוש המשנה וז"ל וזה העיקר מפתח לכל הענין ההוא ובזה לבדו הנביא יבדל משאר בני האדם במצוות, אבל בעיון וסברא המצוות הוא כשאר החכמים והם כמוהו שאין להם נבואה, שהנביא שיסבר סברא ויסבר כמו כן מי שאינו נביא סברא, ויאמר הנביא כי הקב"ה אמר אלי שסברתי אמת לא תשמע אליו רק אלף נביאים כולם כאליהו ואלישע יהיו סוברים סברא אחת ואלף חכמים וחכם, סוברים היפך הסברא ההיא אחרי רבים להטות וכו' הרי שכתב רבנו רק שאין הנביא מכריע בזה שאומר שהקב"ה אמר אליו אמת אבל לא אמר כלל עליו שהוא נביא שקר, וכן אין שואלין לנביא דינים שישים עליהם בתורת נבואה וכמו שכתב רבנו בפי' המשנה שם שלא נאמר בתורה ובאת אל הנביא כי אם אל השופט וכן אין נשאלין באורים ותומים בדין מדיני התורה וכמו שאמרו בדוד וישאל דוד בה' לאמר האלך והכיתי מאי קא מיבעי ליה אילימא אי שרי אי אסור (בשבת) הרי בית דינו של שמואל הרמתי קיים עי' עירובין מ"ה.

אמנם כשבא הנביא ומצוה כן בשם ה' בדין מדיני התורה הרי זה נביא השקר, שהרי דבר זה א"א, שהרי נבואת הנביא כשהוא בא בצווי אל בני ישראל מכרחת ע"פ המצוה דאליו תשמעון והאיש אשר לא ישמע וכו' והרי כיון דלא בשמים היא הכרעת התורה וא"א להכריח בהכרעתם, א"כ אי אפשר שישולח נביא על זה וזהו מה שכתב רבנו או שאמר בדין מדיני התורה שה' צוה לו שהדין כך הוא והלכה כדברי פלוני, ואפילו מכוין להלכה אין בכך כלום שא"א שיצווה ע"ז הנביא וזוהי הכחשה בתורה שנאמר בה לא

בשמים היא, אבל בנבואת יחזקאל שבא וניבא עתידות את אשר יהיה באחרית הימים בבנין המקדש ומבאר כמה דינים בודאי דהוי נבואה ואנו רשאים ללמוד מנבואה זו כל הדינים שאפשר ללמוד מהם בביאור דיני התורה, ובודאי שהיה רשאי לכלול כל הני דינים שהיה לו בקבלה בסדר הנבואה שנאמרה לו לעתיד, ואין זה נוגע כלל לדין הנביא הבא לצוות בשם ה' בדין מדיני התורה והדברים מבוררים בעזהי"ת בזה בכל הפרטים.
אבל לפי שעה שומעין לו בכל. עי' בפ"ב מהל' ממרים ה"ד ומשמע מדברי רבנו כאן דלפי שעה יכול לומר גם הלכה כדברי פלוני משום דלא גרע מעוקר מצוה לפי שעה, וקשה הציור בזה, וצריך תלמוד.

הלכה ה

אבל בעכו"ם אין שומעין לו ואפילו לפי שעה וכו' ולפיכך נדע בודאי שהוא נביא שקר וכו' ויחנק. ועי' לח"מ בה"א שתמה והרי בעוקר מקצת וקיים מקצת בעכו"ם גם רב חסדא מודה דלרבנן בסקילה, ורבנו דס"ל כרבנן דנביא שהדיח בסקילה בפ"ה דעכו"ם איך כתב הכא בעוקר מקצת דעכו"ם דבחנק, ועדיפא הו"ל להקשות שהרי כתב כאן רבנו ואפילו לפי שעה וא"כ הרי ס"ל לרבנו דאפילו בעוקר כולו הוא בחנק, אמנם הרי כבר ביארנו לעיל דהתם בנביא המדיח, וכאן בנביא המתנבא בשקר ואיננו מדיח, וכבר עמד ע"ז גם הלח"מ בעצמו לקמן בהל' עכו"ם והוא פשוט וברור.

פרק י

הלכה א

כל נביא וכו' אינו צריך לעשות אות כאחד מאותות משה רבנו וכו'. עי' הקדמת רבנו לפירוש המשנה מ"ש בזה, ומה שכתב רבנו **ואפילו נפל דבר קטן בידוע שהוא נביא שקר**. עי' בירושלמי פי"א דסנהדרין בעובדא דירמיה וחנניה בן עזור שמת בערב ראש השנה וצוה את בניו להסתיר הדבר ולהוציאו אחר רה"ש בשביל לעשות נבואתו של ירמיה שקר הרי שנביא מוחזק כירמיה אם נפל דבר קטן מדבריו הוא ראיה שהוא שקר.

הלכה ב

ובודקין אותו פעמים הרבה וכו'. עי"ש בדברי רבנו שכתב וכשיצדק לנו בהבטחה אחת או בשתים אין לנו להאמין בו ולומר שנבואתו אמת אבל יהיה ענינו תלוי עד ירבו מופתיו האמיתים, וצ"ב לדעת השיעור לזה.

הלכה ג

מודיעים לחדשים מאשר יבואו עליך מאשר ולא כל אשר. מקור הדברים במדרש רבה בראשית פרשה פ"ד רואה היתה באסטרלוגין שלה שהיא עתידה להעמיד ממנו בן ולא היתה יודעת אם ממנה אם מבתה הדא דכתיב מודיעים לחדשים מאשר יבאו עליך ר' אייבו אמר מאשר ולא כל אשר, ועי' סוטה י"ב ב' והיה כי יאמרו אליכם דרשו אל האובות ואל הידעונים המצפצפים והמהגים צופין ואינם יודעין מה צופין וכו' ראו שמושיען של ישראל וכו' הוה שראו אצטגניני פרעה וטעו.

וכן הוא אומר הנביא אשר אתו חלום וכו' מה לתבן את הבר נאם ה' כלומר שדברי הקוסמין והחלומות כתבן שנתערב בו מעט בר וכו'. מקור הדברים הביא רבנו בעצמו בפתיחתו שם מה לתבן את הבר נאם ה' ופרשו החכמים ענין הדבר בזה שהנבואה היא ברורה ואין בה תערובת מן הכזב כמו הבר המבורר מן התבן והחלומות וכיוצא בהן מן הידעונים רובן כזב כתבן שיש בו גרגירי חטה ואמרו ברכות נ"ה כשם שאי אפשר לבר בלא תבן כך א"א לחלום בלא דברים בטלים עכ"ל.

ובדבר הזה הכתוב הבטיח ואמר שאותן הדברים שמודיעין המעוננים הקוסמין לאומות ומכזבין, הנביא יודיע לכם דברי אמת ואין אתם צריכים למעונן וקוסם וכו'. מקורו בספרי שופטים אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו שמא תאמר להם יש במה לשאול ולי אין לי ת"ל ואתה לא כן נתן לך ה' אלקיך ובספרי שלנו מסיים לך נתנה ואתה מניח דברי תורה ומתעסק בבטולה, אבל בספרי שהו"ל במדרש תנאים איתא ושמא תאמר להן יש במה להשאל ולי אין לי ת"ל ואתה לא כן נתן לך ה' אלקיך נביא מקרבך, ועי"ש פלוגתא דר' יאשיה ור' יונתן אם בשבח ישראל הכתוב מדבר עי"ש.

הלכה ד

דברי הפורענות שהנביא אומר וכו' אם לא עמדו דבריו אין בזה הכחשה לנבואתו. עי' יומא ע"ג ב' ואע"פ שגזירת נביא חוזרת ועי' פרש"י כגון של יונה בן אמיתי ועי' ירושלמי תענית פ"ב וכן הוא במדרש רבה בראשית פנ"ג בשעה שהקב"ה גוזר להביא טובה לעולם לא איש אל ויכזב ובשעה שהוא גוזר להביא רעה ההוא אמר ולא יעשה וכו' וכן הוא בתנחומא וירא.

שהקב"ה ארך אפים ורב חסד ונחם על הרעה ואפשר שעשו תשובה. עי' פרקי דר"א פ"י פעם שניה שלחו לירושלים להחריבה כיון שעשו תשובה הקב"ה עשה כרוב חסדיו ונחם על הרעה ולא חרבה והיו ישראל קוראין אותו נביא שקר, ועי' בהגהות הרד"ל שר"ל עמי הארץ שבישראל, ואפשר שהוא ע"פ מה שכתב רבנו לעיל ה"ב דבודקין את

הנביא פעמים הרבה אם נמצאו דבריו נאמנים כולם הרי זה נביא אמת וביונה רק פעם ראשון שלחו להשיב את גבול ישראל ועמדו דבריו כמבואר בפרקי דר"א שם, ובשניה שלא נאמנו הדברים לא החזיקו אותו לנביא אמת, אבל הרי ידענו דנביא אמת היה אלא הקב"ה נחם על הרעה וכמו שטען יונה לפני המקום ברוך הוא.

שכל דבר טובה שיגזור האל אפילו על תנאי אינו חוזר. ברכות ז' א' וא"ר יוחנן משום ר' יוסי כל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה לטובה אפילו על תנאי לא חזר בו ועי' לרבנו בפתיחתו מה שהקשה מהא דוירא יעקב ואמרו שירא שמא יגרום החטא עי"ש מה שמחלק בין מה שבין הקב"ה לנביא עצמו בין מה שמבטיח לאחרים ולא ראה דבריו הלח"מ ז"ל.

ולא מצינו שחזר בדבר טובה אלא בחרבן ראשון כשהבטיח לצדיקים שלא ימותו עם הרשעים וחזר בדבריו וזה מפורש במסכת שבת. כל המאמר הזה ליתא בכת"י אברבנאל וכן הראני בן גיסי הגאון שיחי' שבכת"י ברלין ליתא (ולהשערתו היא השגת משיג אחד על רבנו וכן צ"ל והלא מצינו שחזר בדבר טובה וכו') ולרגיל בדברי רבנו נראה ברור שאין זה לשונו ועי' בפתיחת רבנו שהאריך בפרט זה ולא הזכיר מזה כלל, ובמעשה רוקח הספרדי הובא כל המאמר וחסר שם רק וזה מפורש במסכת שבת וזה ברור שאינו מלשון רבנו וכן ליתא ברמב"ם דפוס קונשטנדינא רס"ט.

הא למדת שבדברי הטובה לבד יבחן הנביא הוא שירמיה אמר בתשובתו לחנניה בן עזור וכו'. הוא בירושלמי פי"א דסנהדרין ה"ה א"ל אני מתנבא לרעה ואיני יכול ליתן סימן לדברי שהקב"ה אומר להביא רעה ומתנחם ואתה מתנבא לטובה את הוא שאת צריך ליתן סימן לדבריך.

הלכה ה

נביא שהעיד לו נביא אחר שהוא נביא הרי הוא בחזקת נביא ואין זה השני צריך חקירה שהרי משה רבנו העיד ליהושע והאמינו בו כל ישראל קודם שיעשה אות. בזה מבוארים דברי הספרי ברכה בקרא ויהושע בן נון מלא רוח חכמה כי סמך משה את ידיו עליו וישמעו אליו בני ישראל וז"ל הספרי מפני מה כי סמך משה את ידיו עליו, אין לך משמע גדול מזה ויעשו כאשר צוה ה' את משה ועדיין לא נתן מוראו עליהם שנא' ביום הזה גדל ה' את יהושע באותה שעה נתן מוראו עליהם ואינו מובן. ולפי דברי רבנו מבואר יפה, שמפני שסמך משה את ידיו עליו להכי וישמעו אליו בני ישראל ר"ל שהאמינו אותו לנביא אף שלא ראו ממנו שום אות אבל אין לך משמע גדול מזה שהרי רק צוה ה' את משה והעיד עליו בנבואה ומוראו ניתן לו אח"כ כשראו גם את האותות בעברם

את הירדן.

והנה הא דאמרו בירושלמי פי"א דסנהדרין ה"ו שני נביאים שנתנבאו בכרך אחד דפליגי שם ר' יצחק ורבי אושעיא אי צריך ליתן אות ופרשו המפרשים דאיירי שאחד מעיד על חבירו ובזה פליגי ועי' יפה מראה וקרבן העדה שם צ"ל דהתם בשאין שניהם מוחזקים לנביאים, משא"כ היכא דאחד מוחזק א"צ השני לאות.

נביא שנודעה נבואתו והאמינו בדבריו וכו' אסור לחשב אחריו וכו' ואסור לנסותו וכו'. ולכאורה תמוה מהא דחזקיה שאמר לישעיה מה אות והרי ישעיה היה נביא מוחזק, אולם עי' בירושלמי שהבאנו לעיל מתיב מאן דאמר צריך למ"ד אינו צריך והא כתיב ויאמר חזקיה אל ישעיה מה אות, א"ל שנייא היא תמן דו עסק בתחיית המתים יחיינו מיומים ביום השלישי יקימנו ונחיה לפניו, ור"ל שהרי כבר אמר לו כי מת אתה ולהכי בקש ממנו אות אף שלא היה צריך אות ולפי"ז אין עוד קושיא גם על רבנו, ונסיון דגדעון על כרחך צ"ל כמו שכתב הפר"ח ז"ל דלא היה נסיון אלא שעשהו לראות ולהוכח אם כדאי הוא לכך שיעשה על ידו נס ותשועה לישראל.